

ભારતનાં જૈન તીર્થો

અને તેમનું શિલ્પસ્થાપત્ય

સંપાદક

સારાભાઈ મણિલાલ નવાણ

બિન. આર. એ. એસ. (કે.કે.ન.)

પ્રકાશક-સારાભાઈ મણિલાલ નવાણ • નામજીવનસેવી ચોખ • અમદાવાદ

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૩૮૧૨ કિંમત ૨૦-૦-૦

ગ્રંથનામ ભારતનાં જૈન તીર્થો
અને તેમનું શિલાસ્થાપત્ય

વર્ગાંક ૫૩૪૪: ૪

ભારતનાં જૈન તીર્થો અને તેમનું શિલ્પસ્થાપત્ય

સંપાદક

સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ

એચ. આર. એ. એસ. (સંસ્કૃત)

પ્રકાશક

સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ • નાગજીભૂધરની પોળ • અમદાવાદ

વિ. સં. ૧૯૬૮ ઈ. સ. ૧૯૪૨

અંશસ્વામિત્વના સર્વ હક પ્રકાશકને સ્વાધીન છે.

પ્રાપ્તિસ્થાન

સારાભાઈ મણિલાલ નવાળ - માંડવીની પોળમાં નામજીજીશ્વરની પોળ - અમદાવાદ

જસો પ્રતમાં મર્યાદિત આ આવૃત્તિની
આ નકલ _____ મી છે.

૬૪૪૪ : જ

ગુજરાત વિધાપીઠ પ્રેસ રાજીયા
અ. દીવાદ
ગુજરાતી ટ્રાપીટાઈટ-સંપ્રદ
૨૩૮૧૨

મુદ્રક - બચુભાઈ રાવલ - કુમાર પ્રિન્ટરી - રાજીયા રાણપુર - અમદાવાદ
પ્રકાશક - સારાભાઈ મણિલાલ નવાળ - માંડવીની પોળમાં નામજીજીશ્વરની પોળ - અમદાવાદ

સમર્પણ

શેઠ માણેકલાલ યુનીલાલ શાહ, જે.પી. ને

પ્રકાશકનું નિવેદન

મારા તરફથી ૧૯૩૨ની સાલમાં શરૂ કરેલ શ્રી જૈન પ્રાચીન સાહિત્યોદ્ધાર અન્ધાવલિના બાવીશમા પુષ્પ તરીકે અને મારી સાહિત્યોપાસનાના પુરા મતા દશમા વર્ષે એ ગ્રંથાવલિની આ અંતિમ સાહિત્યકૃતિ હું ગદેર જનતા સમક્ષ મૂકું છું.

મારી સાહિત્ય પ્રવૃત્તિને વખતોવખત હિતેજન આપીને અને આમળ ને આમળ વધારે સુંદર અને સારાં પ્રકાશનો કરવાની પ્રેરણા આપનાર શેઠ માણેકલાલ યુનીલાલ શાહ જે. પી. નો હું જેટલો આભાર માનું તેટલો ઓછો છે. મારી સાહિત્ય કૃતિઓ પૈકીની મોટા ભાગની કૃતિઓ તેમના મારા પ્રત્યેના સદ્બાવથી પ્રેરણને જે રીતે મેં તેઓથીના કરકમળમાં સમર્પણ કરી છે તેજ રીતે મારી સાહિત્ય પ્રવૃત્તિનું આ છેલ્લું પુષ્પ પશ્ચુ તેઓથીનાજ કરકમળમાં સમર્પીને દાલ દુરત માટે તો હું સાહિત્યક્ષેત્રમાંથી વિદાય લેવાની ઈચ્છા રાખું છું.

મારી ઈચ્છા તો યુગરાતના પુરાતત્ત્વવિદ્ શ્રી જિનવિજયજીએ આ પુસ્તકના આશુખમાં દર્શાવ્યું છે તેમ ભારતભરનાં ખુલ્લેખૂણાંમાંના જૈનાશ્રિત રથાપત્યમણિઓ કમે કમે દશ ભાગમાં જનતા સમક્ષ મૂકવાની હતી. પરંતુ યુદ્ધકાળની બંધકર મોંઘવારીના આવા કાળમાં જૈન સમાજના શ્રીમંત વર્ગની આ વિષય તરફની હિપેક્ષાકૃતિના કારણે મારાં પ્રકાશનોનો જરૂરો વધી જવાને લીધે દાલ દુરતમાં તો આ પુસ્તિકા જનતા સમક્ષ મૂકીને બીજા ભાગોના વિચાર માંડીવાળીને દાલ દુરત તો સાહિત્યક્ષેત્રમાંથી ખસી ગઈ હતું.

વળી સંવત ૧૯૬૮ના આવાદ સુદી ૨ ને તા. ૨૬-૬-૪૧ના રોજ ભારતભરનાં જૈન યોતાંખર મૂર્તિપૂજકોની એકની એક પ્રતિનિધિ સંસ્થા શ્રીમાન શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી તરફથી શરૂ કરવામાં આવેલ “જૈન ડિરેક્ટરી વિભાગ” નાં સંચાલનનું જવાબદારીભર્યું કામ મેં સ્વેચ્છાએ ઉપાડી લીધેલું હોવાથી મારી હવે પછીની મુખ્ય પ્રવૃત્તિ એ “જૈન ડિરેક્ટરી” તૈયાર કરવાની જ રહેશે. એને અંજે પંજાજ, સિંધ, કચ્છ, મારવાડ તથા રાજપુતાનાના પ્રદેશના શહેરે શહેરમાં અને ગામડે ગામડે ચતા પ્રવાસ દરમ્યાન મારા જોવામાં જે રથાપત્ય સમૃદ્ધિ આવી છે તે જોતાં તો મને એમ જ લાગે છે કે જ્યાં સુધી ભારતનાં ખુલ્લેખૂણે પથરાએલા એ રથાપત્ય રશ્મિઓનાં પુંજનું રક્ષણ કરવામાં આપણે કટિબદ્ધ નહિ થઈએ ત્યાં સુધી આપણે નવાં મંદિરો બંધાવી બંધાવીને જૈન સમાજ પર જોખમદારી વધારતા જ નહીએ છીએ. પેઢીના વહીવટદારોની ઈચ્છા તો ભારતભરનાં મંદિરોનો હુલ્લોદાર કરવાની છે જ; પરંતુ આ કાર્યક્ષેત્ર એટલું બધું વિસ્તૃત અને ઠેકાણે ઠેકાણે પથરાએલું છે કે જ્યાં સુધી પ્રત્યેક જૈન અંધુ પોતાથી યથાશક્તિ બનતી મદદ તન મન અને ધનથી નહિ કરે ત્યાં સુધી આ કાર્ય પાર પાડી શકે તેમ નથી જ.

આ પુસ્તકમાં તીર્થોધિરાજ, શ્રી શંખજય, ગિરનારજી, તારંગજી, રાણપુર, તલાજ, કંઈ-ગિરિ, સમેતશિખરજી, પાનાપુરીજી, લખનૌ, કલકત્તા, ક્ષત્રિપકુંડ, રાજગૃહી વગેરે વગેરે પ્રસિદ્ધ જૈનતીર્થોનાં દેરાસરો તથા જિનપ્રતિમાઓનો ખતી સક્રમે તેટલો સંગ્રહ આપવામાં આવેલો છે. તે પૈકીનાં કેટલાંક શ્રીમાન શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી, ધી યંચ મેન્સ જૈન સોસાયટી, હિંદી સરકારનું પુરાતત્ત્વ સંશોધન ખાતું, વડોદરા સરકારનું પુરાતત્ત્વ સંશોધન ખાતું, તેમજ બાવનગરના “જૈન” પત્રની ઓફિસ તરફથી અને પુરાં પાડવામાં આવ્યાં છે. તેથી તે બધી સંસ્થાઓ તથા વ્યક્તિઓનો, ખસોડો બનાવવા માટે કુમાર કાર્યોલય તથા ભારત પ્રેસેસ રજીડિઓનો અને આદિથી અંત સુધી છાપકામ સુંદર રીતે કરી આપવા માટે કુમાર કાર્યોલયનો આભાર માનવાની તક લઈ છું.

વળી મારી સાહિત્ય પ્રવૃત્તિ તરફ દગેશાં વાત્સલ્ય જરૂરી નહરે જૈનાર પુરાતત્વવિદ્ શ્રી જિનવિજયપણે આ ગ્રંથમાં પુરાતત્વન લખી આપવા માટે, તથા કલાપ્રેમીઓને આ ગ્રંથની પિછાન કરાવવા સારૂ મુરબ્બી શ્રી રવિશંકર રાવળે સખી આપેલી પ્રસ્તાવના માટે તેઓશ્રીનો પણ હું અતઃકરણ્યપૂર્ણ આભાર મારું છે.

આ પુસ્તકમાં આપેલાં ચિત્રો જૈનોનાં પૂજ્ય તીર્થંકર દેવોની મૂર્તિઓનાં અધિષ્ઠાયક દેવોની મૂર્તિઓનાં તેમજ જૈનોનાં પવિત્ર સ્થાપત્યોનાં હોવાથી અને પ્રકાશક પોતે પણ જૈન હોવાથી આ પુસ્તકમાંનાં કોઇ પણ ચિત્ર અથવા સ્થાપત્યનો કોઇપણ પ્રકાશકની પરવાનગી વગર જો તે કાર્ય માટે નહિ કરવા માટે આમદબરી વિનંતિ છે.

આ પુસ્તકની માત્ર યસો જ નહોતી છપાવવામાં આવેલી છે તેથી પ્રકાશકની પડતર કિંમત પણ પ્રકાશકના હાથમાં આવે તેમ નહિ હોવા છતાં પણ જૈન ધર્મીઓને પ્રાતઃ સમયે જુઠાંજુઠાં તીર્થોનાં એક જ સ્થળે દર્શન થઇ શકે તે માટે, તેમજ કલાપ્રેમી સભ્યોને જૈનાશ્રિત સ્થાપત્યકલાનો કાંઈક ખ્યાલ આવે તે માટે જ આ પુસ્તક છાપવામાં આવેલું છે; તેથી આ પુસ્તક ખરીદનાર દરેક સભ્યને તેને રખડતું મૂકીને અથવા બાં ત્યાં ફેંકી દઇને તેની આશાતના નહિ કરવા માટે વિનંતિ છે.

આશાવાઈ અધિસાધ નવાબ

નામજીભૂષરની મોળ • અમદાવાદ

તા. ૧૫-૭-૪૨ • આપાદ સુદી ૨ ૧૯૬૮

આમુખ

જગતી સરસ્વતીના ઉપાસક જૈન વિદ્વાનોએ ગત એ દહર વર્ષમાં સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, અપભ્રંશ અને ગ્રીક અને કુદરજાપાઓમાં વિવિધ વિષયો ઉપર અનેકાનેક પ્રકારની ઉત્તમ સાહિત્યિક કૃતિઓનું સર્જન કરીને ભારતના જ્ઞાનભંડારમાં અનુપમ દરિદ્ર કરી છે અને જિજ્ઞાસુ જનસમાજને વિશિષ્ટ પ્રકારે વિદ્યાવિજ્ઞાપિત યનાવવાની અખંડ ઉપાસના કરી છે, તેમ લક્ષ્મીદેવીના આરાધક જૈન ધનવાનોએ પણ ભારતના અનેક પ્રદેશો, નગરો, ગ્રામો, પર્વતો અને જંગલોમાં નાના પ્રકારના સ્તૂપો, સ્તંભો, ચિત્રો, મંદિરો, દેવકુંભો, વિહારો અને ધર્માગારો આદિના રૂપમાં અસંખ્ય સ્થાપત્યાત્મક કૃતિઓનું નિર્માણ કરીને ભારતીય સ્થાપત્યકલાના ઉત્કર્ષમાં અનન્ય પુર્તિ કરી છે અને બાબુક જનસમૂહના હૃદયોને પ્રભુભક્તિ અને પરમાત્મ-પ્રાર્થનામાં તદ્દલીન થવા માટે બન્ધ આશ્રય-સ્થાનો અને ઉપાસ્ત્રરૂપકોની રચના કરવામાં અનંત દ્રવ્યવ્યય કર્યો છે. ફર કાલના પ્રભાવે અને વિદેશી વિધર્મીઓના અત્યાચારે એ જૈન સ્થાપત્યનો ધણો ભાગ નષ્ટ કરી નાખ્યો છે છતાં આજે પણ જે કાંઈ વિદ્યમાન છે તે પોતાના સ્વરૂપમાં અસાધારણ અને અપરિમિત છે. એની મજબૂતાઈ કરવી કઠિન છે અને એનું મૂલ્યાંકન થવું અશક્ય છે. આખા ભારતવર્ષમાં વસતા જૈનો પાસે વર્તમાનમાં જે કાંઈ ધનસંપત્તિ હશે તેના કરતાં સૈકંડા-હજારોમણી વધારે સંપત્તિના મૂલ્યવાળા આ વિદ્યમાન જૈન સ્થાપત્ય-અવશેષો છે. જૈનોનાં આ સ્થાપત્યાત્મક કૃતિઓનો સમુચ્ચ ભારતીય કલા, સંસ્કૃતિ અને સમૃદ્ધિનાં અદિતીય અલંકરણો છે. અખંડ ભારતની એ રાષ્ટ્રીય પૈતૃક સંપત્તિ છે. એ સંપત્તિનો પરિચય કરવો એ માત્ર જૈનોને જ નહિ પણ દરેક ભારતીય સંતાનનો ધર્મ અને અભિલાષ હોવો જોઈએ.

યુરોપ વગેરે દેશોમાં તો આવી દરેક સ્થાપત્યાત્મક રાષ્ટ્રીય સંપત્તિનો પરિચય કરાવનારી નાની-મોટી અનેક હેંડ્યુકો (પુસ્તિકાઓ) અને આલ્બમ (ચિત્રસંગ્રહ) વગેરે બહુ જ સુંદર રીતે છપાવેલી હોય છે જેમાં ઐતિહાસિક અને કલા-પરિચાયક વિવેચનોત્તરણો વર્ણનો પણ સાથે આપેલાં હોય છે. આપણા દેશમાં હજી એ રીતે આપણી આ સ્થાપત્ય સંપત્તિની પ્રસિદ્ધિ કરવાનો પ્રયત્ન નથી થયો. સરકારના પુરાતત્ત્વ વિભાગ તરફથી આવી કેટલીક પ્રસિદ્ધ પ્રસિદ્ધ શિલ્પ-ચિત્રકૃતિઓના વિષયમાં, આર્કિઓલોજીકલ વિભાગના રીપોર્ટો તેમજ પુસ્તકોમાં સચિત્ર વર્ણનો આપવામાં આવેલાં છે ખરાં, પરંતુ તે પુસ્તકો બહુ જ ભારે કીંમતનાં અને મોટાં કદનાં હોઈ સર્વ સાધારણના ઉપયોગની દૃષ્ટિએ તે નિરુપયોગી છે. ધણાં વર્ષો ઉપર કાંઈ યુરોપિયન કંપનીએ શત્રુંજયનાં કેટલાંક દરજો અને મંદિરોનાં ચિત્રોનું એક સુંદર આલ્બમ પ્રકટ કર્યું હતું જે બહુ જ આકર્ષક હતું. તે પછી આવો કાંઈ પ્રયત્ન થયો હોય તો જાણમાં નથી.

આ દૃષ્ટિએ, જૈન સ્થાપત્ય અને જૈન ચિત્રશિલ્પની પ્રસિદ્ધિ માટે અનન્ય ઉત્સાહ અને અથાક પરિશ્રમ સેવનાર શ્રીયુત સારાબાઈ નવાળનો ‘ભારતનાં જૈનતીર્થો અને તેમનું શિલ્પસ્થાપત્ય’ નામનો પ્રસ્તુત સંગ્રહ વધારી ભેવા લાયક છે. ‘જૈન ચિત્રકદંપકુમ’ નામનું મૂલ્યવાન પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરીને સારાબાઈ નવાળે વિજ્ઞાનનોમાં સુખ્યાતિ મેળવેલી છે અને તે પુસ્તક દ્વારા જૈન ગ્રંથભંડારમાં છુપાએલી અમૂલ્ય ચિત્રસંપત્તિનો વિદ્યવદ્વર્ગને કેટલોક અભિનવ પરિચય કરાવી, જૈન સમાજની પ્રશંસનીય સેવા ગમવી છે. સારાબાઈના ઉત્સાહ અપૂર્વ અને પરિશ્રમ પ્રચંડ છે. એમની ધ્વજા તો ભારતના ખુલ્લેખણમાં આવેલા દરેક જૈન મંદિર અને શિલ્પકૃતિને સુંદર રીતે પ્રસિદ્ધિમાં લાવવાની છે. પણ એ કાર્ય, યથેષ્ટ સાધનવિહીન એક વ્યક્તિની શક્તિ બહારનું હોઈ, ‘શુભેચ્છાશક્તિયતનોયં’ એ ન્યાયાનુસાર એમણે દાનમાં આ એક સ્વલ્પ પ્રયત્નાત્મક પ્રસ્તુત સંગ્રહ પ્રકાશિત કરવાનો આર્થિક ઉદ્દેશ કર્યો છે ને યોગ્ય આવકારને પાત્ર છે.

ચિનનિચય

પ્રસ્તાવના

ભરતનાં જૈનતીર્થો અને તેમના સિલ્પસ્થાપત્યનો સંખ્ય અને પરિચય રજૂ કરીને તેના સંપાદકે યુગરાતની અનુપમ સેવા બજાવી છે. જૈન ધર્મોત્સાહીઓમાં પ્રાચીન કાળથી કળાપ્રેમ માટે કેટલો સદાગ્રહ છે તેનો પહેલો પરિચય કલ્પસૂત્રો તથા જૈન ધર્મનાં સચિત્ર ધાર્મિક પાઠગ્રંથોના ચિત્રો પરથી તૈયાર થયેલા જૈન ચિત્રકલ્પદ્રુમ નામના પુસ્તકથી મળી ચૂક્યો છે. પરંતુ સ્થાપત્ય અને શ્રુતિકળાના અવશેષો વધુ સ્થાપી અને ટકાઈ સાધનોમાં રચાએલા હોવાથી ચિત્ર-કળા કરતાં ય પ્રાચીન કાળમાંથી તેની પરંપરાની સેરા મળી આવે છે.

આપણે જાણીએ છીએ કે શુદ્ધ ધર્મની સાથેસાથ જ જૈનધર્મની શ્રુતિકળાનો ઉદય થયો છે. એટલે પ્રત્યેક સમયના ઉપલબ્ધ કલા સ્વરૂપોમાં તેનાં પશુ પ્રતીકો રચાતાં આવ્યાં છે.

ભારતવર્ષમાં શ્રુતિ અને વાસ્તુકળાનો પ્રારંભ ક્યારથી થયો તેનો શ્રેણીબદ્ધ ઇતિહાસ કાઢ નહીં કરી શકાયું નથી. પણ પ્રાચીન વેદીય સાહિત્યના દેવતાઓનાં સ્વરૂપોનાં વર્ણનો પરથી લાગે છે કે તેમની શ્રુતિઓનું કાંઈ પણ પ્રકારનું અસ્તિત્વ હશે. ઈદ્ર, અગ્નિકા વગેરે સ્વરૂપો તો અભાષિ-પર્યંત પ્રાપ્ત છે એટલે સંભવ છે કે બૌદ્ધ તેમજ જૈન યંત્રદાપને જે કાળે શ્રુતિ નિર્માણ કરવાની આવશ્યકતા લાગી હશે તે વખતે વિશ્વકર્માનાં કુશળ સંતાનો દરેક સ્થળે તત્પર હશે.

પાષાણયુગના કળાકારોએ પોતાના વીરો કે પિતૃઓની સ્મૃતિમાં વિચિત્ર આકૃતિવાળા ઊભા પદ્મરો પૃથ્વીના જુદાજુદા ભાગમાં ખડા કંપી હતા અને આવી જ કાંઈ વૃત્તિથી પ્રેરાઈ દેવસ્થાનોની જગ્યા પર સ્તંભો મૂકવાનો આરંભ પછીના વિઠસિત યુગમાં ઉપજ્યો હોય તે સંભવિત છે. તે સાથે મનુષ્ય અને દેવોનીની શ્રુતિઓમાં અમૂક અમૂક તદ્વાવત રાખવામાં આવ્યા છે.

ઇતિહાસકાળની સૌથી પુરાણી જે શ્રુતિઓ મળે છે તેમાં મમકના રાજવંશ શેશુનામવંશના રાજા અમ્બતશત્રુની મથુરા મુદ્રિયમમાં છે. એ શુદ્ધના સમકાલીન યુગની છે. ઈ.સ. પૂર્વે ૫૫૨માં તે અધિકાર પર આવ્યા અને ઈ.સ. પૂર્વે ૫૨૫માં મૃત્યુ પામ્યા. તે શ્રુતિની ઊંચાઈ ૮'—૮" છે. એ સિવાય અમ્બતશત્રુના પૌત્ર અન્નઉદીય (જેણે પાટલીપુત્ર વસાવ્યું હતું, અને જેનું મૃત્યુ ઈ.સ. પૂર્વે ૪૬૭માં થયું તે) તથા તેના એટા નંદીવર્ધન (મૃત્યુ ઈ.સ. પૂર્વે ૪૧૮) તે અંતની શ્રુતિઓ પટણની પાસેથી મળેલી. હાલ તે કલકત્તા મુદ્રિયમમાં છે. આ ત્રણે શ્રુતિઓ એક જ શૈલીની છે અને માથુસથી પણ વધુ ઊંચાઈની છે. આ શૈલીનો વિકાસક્રમ ઈ.સ. પૂર્વે છઠી શતાબ્દિથી માનવો પડશે. એ શ્રુતિઓ ભાવશ્રુતિઓ નથી. પણ જે વ્યક્તિની છે તેમનું જ વ્યક્તિ સ્વરૂપ તેમાં ખીલવવામાં આવ્યું છે. પ્રાચીનકાળના રિવાજનો એક ઉદ્દેશ એવો મળે છે કે મૃત્યુ બાદ રાજાઓની શ્રુતિ બનાવી તેને એક દેવકુલ (દેવળ)માં રાખવામાં આવતી અને ત્યાં તેની પૂજા કરવામાં આવતી. આ રિવાજમાં ઇજિપ્તના પીરામીડોમાં પોઢેલા બાહરાહોની કબરોની ઝાંખી અસર નહિ હોય?

અને એવી પ્રેરણાએ શુદ્ધ અને જિનનાં નિવાસસ્થાનો તથા ઉપદેશસ્થાનોમાં વિકાસ અને ચિત્રો કરવાની પ્રણાલી આવી હશે. વિતરામી મહાપુરુષો પોતાની શ્રુતિઓ કે ચિત્રો કરાવી પૂજવાનું કહી ન જ કહે, પણ તેના ઉપદેશકોએ, સાધકોનાં મન સ્થિર કરી ધ્યાન દ્વારા આધ્યાત્મિક શુભિકા પર લાઈ જવાને આસનસ્થ થોગી સ્વરૂપો—શુદ્ધ બજવાન કે જિન બજવંતો—ની શ્રુતિઓ કલ્પવાનું અને તેની પ્રતિષ્ઠા કરવાનું યોગ્ય ધાર્યું હશે. તેથી એ શ્રુતિઓમાં વ્યક્તિ-વિશેષ સ્વરૂપને બદલે ભાવનાત્મક આકૃતિઓ જ મૂખ્યતઃ મળી આવે છે.

બીજી પ્લાન ખેંચે તેવી હકીકત, મૂર્તિઓનાં મંદિરા વિષે એ છે કે છુદ્દ કે જન ભગ-વંતોની મૂર્તિઓના વિકાસ સાથે જ તેનો ઇતિહાસ સંકળાએલો નથી. આને મંદિરાનું જે વાસ્તુ-સ્વરૂપ આપણે જોઈએ છીએ તેનો સંબંધ બૌદ્ધકાલીન સૂર્યો, ચિહ્નો કે ચેત્તો સાથે કેવી રીતે મેળ ખાય છે તેનો તર્ક રસમય થશે.

બૌદ્ધ ધર્મને વેગ આપનાર સમ્રાટ અશોકના સમયના સૂર્ય અથવા ચુકામંડપો જ મળી આવે છે. આ સૂર્યનિર્માણનો પ્રારંભ પશુ વૈદિક કાળમાં થયેલ અથવા મળતી બરમ છપર જે ચોળાકાર ટીંચો કરી દેવામાં આવતો તેનો વિકાસ માત્ર છે. તેના આરંભિક રૂપમાં ઉલટા કટોરા જેવો આકાર કરી છપર વચ્ચેવચ્ચ એક વક્ર શેષવામાં આવતું અને તેના રક્ષણ માટે ચાર તરફ ફરતી વાડ કરવામાં આવતી. જૈન સૂત્રોમાં અહીંતોના સૂર્યોની ચર્ચા છે જે બૌદ્ધ ધર્મની પહેલાં જૈન અહીંતો માટે કરવામાં આવતા. બૌદ્ધ કે જૈન સૂર્યોમાં કંઈ પણ જાતનું અંતર નહોતું.

અશોકના સમયમાં છપરની આકૃતિમાં વિશેષતા એ થઈ કે સાદી વાડને બદલે ચારે તરફ સરસ પહાડવાળી વંદી બની અને છપર વક્રને બદલે છત આવ્યું. વંદીની ચારે દિશાએ ચાર તોરણપ્રવેશ બન્યાં. આથી સ્થાનની બખ્ખતા વધી, પણ સૂર્યનું મૂળ સ્વરૂપ એનું એ રહ્યું.

આ સૂર્યો અને આજનાં બ્રાહ્મણ શૈલીનાં મંદિરાને કાંઈ પણ સંબંધ હોઈ ન શકે, કારણકે મંદિરા મૂલતઃ નિર્મિત નહોતાં પણ દેવતાઓના નિર્મિતે બાંધવામાં આવતાં હતાં.

ગ્રુહાઓની રચના ટૂંકમાં વિચારીએ તો એક મોટો ખંડ અને તેની ચારે તરફ નાનીનાની ઝોરડીઓ હોય છે; એટલે કે બૌદ્ધ અને જૈન ધર્મના પ્રવર્તક વિરક્ત મહાત્માઓની કૃતિના જેવી જ તેમાં સમગ્ર હોય છે. મોટો ખંડ છપરે કે વ્યાખ્યાન મંડપ અને નાની ઝોરડીઓ તેમના આરામ કે સાધન અર્થે. ભગવાન છુદ્દની અંધકૃતિનું વર્ણન મળે છે તે પરથી એ વાતનું સમર્થન થાય છે.

મંદિરની બાંધણીને જો આ ગ્રુહાઓ સાથે કાંઈ પણ સંબંધ હોય તો તે એટલો જ કે આમળનો મંડપ દર્શનાર્થે આવેલા બકતો માટે અને અંદરના નાનો ખંડ કે મર્મમંદિર દેવસ્થાન તરીકે હોય છે. છતાં મંદિરવાસ્તુ બૌદ્ધ વાસ્તુથી ભિન્ન છે. ગ્રુહા અને સૂર્ય વચ્ચેનું સંતોના વિચાર કે નિવાસસ્થાન છે; મંદિર દેવતાઓનું નિવાસસ્થાન છે, તેથી તેની છપરનાં ચિખર વગેરે વૈભવનાં નિર્દેશક છે. મંદિરસ્થાપત્ય અશોકની પહેલાંથી પણ હતું એવું જણાય છે.

ચાણક્યના અર્થશાસ્ત્રમાં નગરમાં જુદાજુદા દેવતાઓ માટે મંદિર કેવાં કરવાં જોઈએ તેનું વિધાન છે, એટલે કે ચાણક્યની પહેલાંથી મંદિરની પ્રથા ચાલતી હતી. પાણિનિ (ઈ. સ. પૂર્વે ૮૦૦)ના સમયમાં કૃષ્ણપૂજા હતી અને ચંદ્રશેખર કાળમાં પણ તે હતી.

પણી વાતો પરથી બ્રાહ્મણ સંપ્રદાયના મંદિરવિધાનને એક પ્રાચીનતર સ્વતંત્ર વિકાસ માનવાને કારણ મળે છે. મંદિરવાસ્તુનું સૌથી પ્રધાન અંગ છપર છે જે પર્વતો છપરથી ભેવામાં આવ્યું છે. મેરુ, મંદર, કૈલાસ વગેરે પર્વતો દેવતાઓના મુખ્ય નિવાસ છે. તે સાથે પર્વતોમાં વસતા મંથવી, કિન્નરો, અપ્સરાઓ આદિની સૃષ્ટિ પણ મંદિરમાં નિર્માણ પામી છે. બ્રાહ્મણ ગ્રંથોમાં તો ખાસ કહેવામાં આવ્યું છે કે મંદિરો પર અપ્સરાઓ, સિદ્ધો અને નકશીઓ હોવી જ જોઈએ. આવાં અલંકરણોનાં વાસ્તુમાં એવી ચુસ્ત રીતે પડી ગઈ કે વાસ્તુરચયિતાઓ તેને કાઢી જ ન શકતા. એટલે ત્યારથી બૌદ્ધ અને જૈન સંપ્રદાયમાં પોતાનાં પવિત્ર સ્મૃતિચિહ્ન બનાવવાનો પ્રચાર થયો ત્યારે પણ ભગનો અને મંદિરો પર એવા અલંકારો ન હોય તો તે પવિત્ર અને ધાર્મિક મનાતાં નહિ. એ કારણે ત્યાગ અને સંયમની મૂર્તિઓની પૂજા કરવા માટે પણ અનેક વૈભવપૂર્ણ મંદિરો અસ્તિત્વમાં આવ્યાં. આથી મંદિરો અને શિષ્યકળાનાં બ્રાહ્મણ રૂપો જોતાં તેને કાંઈ એક જાતિ કે

સંપ્રદાયના અંત આવીશોવ રૂપે અશ્વત્થા તેની કલાત્મકતા યથાર્થતા પામતી નથી. પ્રત્યેક મંદિર અને સિંધવની રૂપબાવના તથા કારીગરી પ્રધાનતઃ તે કાળે દેશમાં મળી આવતા કુશળ કર્મકારોને જ આભારી છે. તેના આશ્રયદાતાઓ ધનિકો હોય કે ધર્મીયાર્થી હોય કે અન્ય કોઇ હોય, પણ કળા અને કારીગરીનું શ્રેય તો વિશ્વકર્મીનાં એ સંતાનોને જ ધટે છે, જેમણે અનેક સૈકાઓ વીત્યા છતાં, તેમને આશ્રય આપનારાઓનો પ્રભાવ અને બાવનાવેબવ સિંધવની અશબ્દ રૂપાવલિમાં અમર કર્યો છે.

ભારતના પ્રાંતે પ્રાંતે આ કળાવીરોની વેબો ખૂબ પાંગરેલી છે. ગિહારના જુવનેશ્વર અને કોણાર્ક, જુંદેલખંડનું ખચુરાહો, ઉત્તરચિની ને ધારાનગર, મથુરા, નાલંદા ને બનારસ તથા દક્ષિણના ચોલુક્ય, હોયશાલ અને ચોલ રાજ્યોની સિંધસમૃદ્ધિનાં અપૂર્વ વૈવિધ્યથી ભારત જગતનું આશ્ચર્ય બન્યું છે.

ગુજરાતનું સ્થાપત્ય અને સિંધ એ બધા અનેક રાજકીય અને ધાર્મિક પ્રવાહોનું પ્રૌઢ અને સમૃદ્ધ વારસદાર છે. પણ ગુજરાતની સાંસ્કૃતિક સરહદો આજની રાજકીય સીમાઓના આધારે ઓળખનારા બૂલ ખાય એવો સંભવ છે. તેથી કલાત્મકતામાં તેને રાજસ્થાની મંડળ કહેવામાં આવે છે. એટલે ગુજરાત, માળવા, મારવાડ ને મેવાડથી માંડીને છેક પૂર્વ ખાનદેશ સુધી ગણીએ એટલા પ્રદેશમાં એક જ પ્રકારની સિંધકલ્પના પ્રવર્તે છે. મોદેરા અને મંદ્રાવતીનો વારસો રાણપુરમાં જીતરૈલો દેખાશે, તો દેલવાડમાં તે આરસની ખાનદાનીબરી જળેજલાલી બતાવે છે. રૂઢ-મહાલયના ખંડેરધરની વૃત્ત કરતી મણ્યમૂર્તિઓ આજુ દેલવાડના સ્તંભો પર દેખાય છે. વીરમખામના મુનસર તળાવની આસપાસની હજાર સિંધદેરીઓ અને નેત્રિનાથ મંદિર કે કહીબાર્છના મંદિરમાંની ચોપાસની અનેક જિનમૂર્તિઓમાં સંપ્રદાયસ્વરૂપ જુદું હોવા છતાં આરાધના અને સાધનાનો પ્રકાર એકસરખો લાગશે. રંમંડપો, પ્રવેશદારો, કમાનો આદિ બાહ્ય, જિન, સ્વામિનારાયણ મઝે તે સંપ્રદાયનાં કરો તોપણ સોમપુરા વિશ્વકર્મીઓના હાથ બધે એક જ સરખા જણાશે.

આથી પ્રત્યક્ષ થાય છે કે શી સારાભાષ્ટ નવાબે આ સિંધસમૃદ્ધાયાનાં ચિત્રો ગ્રામ કરી માત્ર જૈન કેમના સંસ્કારને જ જીવીપક સાધન આપ્યું છે એટલું જ નહિ, પણ તે સાથે સમગ્ર કલાકોશલ હિપાસક વર્ગ માટે ચિત્રદીપ પ્રકટાવ્યો છે. ગુજરાતના કારીગરોનાં ટાંકણાં અને કુશલતાને કાઢ લાગતો અટકાવવાનું બિરદ તો જૈન સંપ્રદાયે જ પાળ્યું છે. અને હિન્દી-આમ્રા બંધાયા પહેલાં છેક ચૌહા સૈકામાં અમદાવાદની અદિતીય સ્થાપત્યરચનાઓ કરનારા ગુજરાતમાંથી જ મળ્યા, તો તે જૈન મંદિરો બાંધનારાઓના જ પરિવારમાંથી. અને હજુ શું ગુજરાતના જ સિંધાઓએ રાણપુર અને ચિરનારની મરામત કરી નથી?

શી સારાભાષ્ટએ આ પુસ્તકમાં જે સિંધચિત્રો એકઠાં કર્યા છે તેમાં તેમણે બની શકે તેટલા પ્રાચીન કળાના નમૂના મેળવ્યા છે. એ જોયા પછી લાગશે કે જોડકાલીન કળાના નમૂનાઓ મોટે ભાગે સામાન્યપ્રેરિત એક જ ટંકશાળની છાપવાળા છે, જ્યારે જૈન સંપ્રદાયના નમૂનાઓએ પ્રત્યેક પ્રાંતના કળાકારનો મોટા મનથી હિપયોગ કર્યો છે અને તેમને જિહાર આશ્રય આપ્યો છે. જૂનામહના હિપરકોટની યુદ્ધના સ્તંભો જોશે તો લાગશે કે તેને ગુજરાતના કોઇ સ્થાપત્ય સાથે શેવાહેવા નથી. જોડ કામની મૂર્તિઓ પણ ધણે ભાગે એક જ કેન્દ્રમાંથી મોકલવામાં આવી હતી એવું જણાય છે. પણ જૈન સિંધરચનાઓ અને મૂર્તિઓના વિવિધ પ્રકારો ગુજરાતમાં જ ધડાયા છે એવું યાન મળે છે.

આ પુસ્તકની ચિત્રાવલિમાં શીયુત સારાભાષ્ટનાં સ્વયંસંશોધન અને પ્રશ્નિની પણ કેટલીક ચિત્રપ્રતિમાઓ છે. એ બધું એકત્રિત કરવામાં, સંકલિત કરવામાં અને આવું પ્રકાશન કરવામાં તેમને કેવી સુસીખતો પડે છે તે મેં પ્રત્યક્ષ નિહાળ્યું છે અને ગુજરાતની ધનાઢય કેમ પોતાના જ સંપ્રદાયની

અને તેમનું શિલ્પસ્થાપત્ય

સાંસ્કારિક સેવા ઉઠાવનાર સભ્યનની સુયોગ્ય કદર કરે તે જોવા હું બહુ જ ઇતેભર છું. એમના જેવા કાર્યકર્તાને સારા સહાયકો, ફેરોઆફરો, ચિત્રાંકન કરનારા અને દ્રવ્યબોજના કરી આપનારા હોય તો તે યુગરાતની જૈન તેમજ હિંદુ પ્રજાને કળા પશુ વિશેષ ઉપયોગી સેવા આપી શકે એવી બાવના સેવે છે. એ બાવના ઠાઠ દિવસ સફળ થાઓ.

‘આપણી મૂર્તિકલા જેમાં આપણી યુગયુગની સંસ્કૃતિ અને આધ્યાત્મિકતાનો સંદેશ બરો પડ્યો છે અને જે સંસારના હબરો કોસ સુધી ફેલીફાલી હતી તે આજ આપણી દ્રષ્ટિમાં વસ્તુ બઈ ગઈ છે. આપણું જીવન છે કે આપણે તેને બરાબર સમજીએ અને તેનું સંરક્ષણ તથા પુનરુત્થાપન કરીએ.’
(ભારતીય મૂર્તિકલા)

—શ્રી રામકૃષ્ણદાસ

રવિરાકર મ. રાવળ

વિષયાનુક્રમ

પ્રક્રી	ચિત્ર	વિષય	પ્રક્રી	ચિત્ર	વિષય
૧	૧	હસ્તચિહ્નો અને આયુષો	૩૭	૩૭	શ્રી પાર્શ્વનાથજી(પરજીયંદજી નહાર)
૨	૨, ૩, ૪	જીહ્વુદી જાતના આયામ-પરોની તકતીઓ-મથુરા	૩૮	૩૮	શ્રી પાર્શ્વનાથજી-ગોડીજી-મુંબાઈ
	૫	ચરણપાદુકા	૩૯	૩૯	ચિત્ર નં. ૩૮ની મૂર્તિનો પૃથ ભાગ
૩	૬	શ્રી પાર્શ્વનાથજી	૪૦	૪૦	શ્રી ઋષભદેવજી-ગોડીજી-મુંબાઈ
	૭	શ્રી ઋષભદેવજી	૪૧	૪૧	ચિત્ર નં. ૪૦ની મૂર્તિનો પૃથ ભાગ
૪	૮	શ્રી મહાવીરસ્વામી-ક્ષત્રિયકુંડ	૪૨	૪૨	શ્રી જિનમૂર્તિ-પાટણ
	૯	શ્રી પાર્શ્વનાથજી-રાજગૃહી	૪૩	૪૩	શ્રી પાર્શ્વનાથજી-ચારુપ
૫	૧૦	શ્રી પાર્શ્વનાથજી	૪૪	૪૪	શ્રી અવતિપાર્શ્વનાથજી-જિલ્લો
	૧૧	" -હાંક	૪૫	૪૫	શ્રી પાર્શ્વનાથજી-ભાંડુક
૬	૧૨	શ્રી પાર્શ્વનાથજી-અળરા	૪૬	૪૬	" " -શત્રુજય
	૧૩	અગ્રાતદેવી	૪૭	૪૭	શ્રી અમીતરા પાર્શ્વનાથજી
૭	૧૪	શ્રી અંતરીક્ષ પાર્શ્વનાથજી-શ્રીપુર	૪૮	૪૮	શ્રી મહાવીરસ્વામીજી
	૧૫	શ્રી માણિક્યસ્વામીજી-કુદપાકજી	૪૯	૪૯	શ્રી પાર્શ્વનાથજી
૮	૧૬	શ્રી પાર્શ્વનાથજી-મથુરા	૫૦	૫૦	શ્રી શાંતિનાથજી
	૧૭	શ્રી જિનમૂર્તિ	૫૧	૫૧	શ્રી આદીશ્વરજી
	૧૮	ખંડિત શ્રી જિનમૂર્તિ	૫૨	૫૨	શ્રી સહસ્રરૂપ પાર્શ્વનાથજી
	૧૯	શ્રી જિનમૂર્તિ	૫૩	૫૩	શ્રી આદીશ્વરજી
૯	૨૦	શ્રી અળરાપાર્શ્વનાથજી-અળરા	૫૪	૫૪	શ્રી પુંડરીકસ્વામી
	૨૧	યક્ષ યુગલ-મથુરા	૫૫	૫૫	શ્રી અભિનંદનસ્વામી
	૨૨	હરિયૌગમેષિનાં સ્વરૂપો-મથુરા	૫૬	૫૬	શ્રી અજિતનાથજી-તારંગા
	૨૩	શૃંગર યુગલ	૫૭	૫૭	શ્રી ચંદ્રમુદ્રસ્વામી-પ્રભાસપાટણ
૧૦-૧૧	૨૪	શ્રી જિનમૂર્તિ-મકુડી	૫૮	૫૮	પાપાણીની પંચતીર્થો-કહંબગિરિ
	૨૫	" "	૫૯	૫૯	સહસ્રરૂપ પાર્શ્વનાથ-જેઘપુર
	૨૬	શ્રી ઋષભદેવજી	૬૦	૬૦	હાઠાસાહેબ-ભાવનગર
	૨૭	શ્રી પાર્શ્વનાથજી	૬૧	૬૧	શ્રી પાર્શ્વનાથજી-જેઘવાડા
૧૨	૨૮	કાશીસગીયાજી-પિંડવાડા	૬૨	૬૨	સમવસરજી-રાણપુરજી
	૨૯	શ્રી ઋષભદેવજી	૬૩	૬૩	શ્રી પાર્શ્વનાથજી
૧૩	૩૦	શ્રી પાર્શ્વનાથજી	૬૪	૬૪	શ્રી પદ્માવતીદેવી-પાટણ
	૩૧	" -વાંકાનેર	૬૫	૬૫	શ્રી જિનમૂર્તિ
૧૪	૩૨	શ્રી ઋષભદેવજી-પ્રભાસપાટણ	૬૬	૬૬	શ્રી ઋષભદેવજી
	૩૩	શ્રી ચક્રેશ્વરીદેવી અને અંબિકા	૬૭	૬૭	શ્રી જિનમૂર્તિ-તળાજી
૧૫	૩૪	શ્રી ચક્રેશ્વરીદેવી	૬૮	૬૮	શ્રી પાપાણીની ચોવીશી
	૩૫	શ્રી અંબિકાદેવી-પ્રભાસપાટણ			-પ્રભાસપાટણ
૧૬	૩૬	શ્રી પાર્શ્વનાથજી(સારાભાઈ નવાબ)	૬૯	૬૯	સહસ્રરૂપ-શત્રુજય

ખેટ	ચિત્ર	વિષય	ખેટ	ચિત્ર	વિષય
	૭૧	માદવો સહિત શ્રી નેમિન્દ્રચંદ્ર —શત્રુંજય	૧૦૭	આવક આવિકા—તળાળ	
૩૪	૭૨	વીશ વિહરમાથુ જિન—રાણકપુર	૫૧	૧૦૮ આવક આવિકા—કદંબગિરિ	
૩૫	૭૩	શ્રી નંદીશ્વરદીપ—ગિરનાર		૧૦૯ ધર્મરાગ—શત્રુંજય	
	૭૪	વીશ વિહરમાથુ તીર્થંકર,,	૫૨	૧૧૦ દેરાસરના પૂર્વ મેધનાદ મંડપનો સ્તંભશેખ—રાણકપુર	
૩૬	૭૫	શ્રી મારુદેવા, ઋષભદેવ સહિત —શત્રુંજય		૧૧૧ સદેવ, ધર્મરાગ, નકુળ	
	૭૬	હરિત પર મારુદેવા અને ભરતરાગ	૫૩	૧૧૨ દ્રૌપદી, ભીમ, આચાર્ય—શત્રુંજય	
૩૭	૭૭	શ્રી અંબિકાદેવી—પ્રભાસપાટણ		૧૧૩ સહસ્રલક્ષ્યા પાર્શ્વનાથ—રાણકપુર	
	૭૮	ધાત્રીના કાલિસમીયા—ગિરનાર	૫૪	૧૧૪-૧૧૫ શ્રી રાણકપુરજીનાં બે સિંહા- શેખા—રાણકપુર	
૩૮	૭૯	પદ્મપ્રભાક્ષ	૫૫	૧૧૬ પૂર્વ મેધનાદ મંડપનો શેખ—રાણકપુર	
	૮૦	વિજયાપદ્મિણી		૧૧૭ અર્જુન, શ્રી કૃષ્ણ, રુદ્રિમણી (?)	
૩૯	૮૧	શ્રી પાર્શ્વવક્ષ	૫૬	૧૧૮ ધરણ્યવિહાર—રાણકપુર	
	૮૨, ૮૩	શ્રી લક્ષ્મીદેવી—દીપ	૫૭	૧૧૯ ધરણ્યવિહાર—રાણકપુર	
	૮૪	ચોવીશ જિનમાતાનો પટ—ગિરનાર	૫૮	૧૨૦ ધરણ્યવિહાર—પૂર્વ આબુ—રાણકપુર	
૪૦	૮૫	શ્રી પાર્શ્વવક્ષ—પ્રભાસપાટણ	૫૯	૧૨૧ ધરણ્યવિહાર—પૂર્વ તથા દક્ષિણ આબુ—રાણકપુર	
	૮૬	શ્રી પદ્માવતીદેવી	૬૦	૧૨૨ ધરણ્યવિહાર—દક્ષિણ મેધનાદ મંડપ- નો દેખાવ—રાણકપુર	
૪૧	૮૭	શ્રી અંબિકાદેવી	૬૧	૧૨૩ ધરણ્યવિહાર—પશ્ચિમ મેધનાદ મંડપ- ની અંદરનો દેખાવ—રાણકપુર	
	૮૮	"	૬૨	૧૨૪ ધરણ્યવિહાર—પશ્ચિમ મેધનાદ મંડપ- ના ધુમ્મટનો દેખાવ	
૪૨	૮૯	શ્રી સરસ્વતીદેવી	૬૩	૧૨૫ ધરણ્યવિહાર—પશ્ચિમ મેધનાદ મંડપ- ની અંદરનો દેખાવ—રાણકપુર	
	૯૦	"	૬૪	૧૨૬ ધરણ્યવિહાર—પશ્ચિમ મેધનાદ મંડપ- ના ધુમ્મટનો દેખાવ—રાણકપુર	
૪૩	૯૧	શ્રી ચક્રેશ્વરીદેવી—ગિરનાર	૬૫	૧૨૭ ધરણ્યવિહાર—નૈઋત્ય ખુલ્લાનો અંદરનો દેખાવ—રાણકપુર	
	૯૨	એક અગ્રાત સિદ્ધ—દીપ	૬૬	૧૨૮ ધરણ્યવિહાર—અગ્નિ ખુલ્લાનો અંદર- નો દેખાવ—રાણકપુર	
૪૪	૯૩	શ્રી માણીબદ્ધ—પ્રભાસપાટણ	૬૭	૧૨૯ ધરણ્યવિહાર—સુખ્ય શિખર	
	૯૪	"	૧૩૦	દક્ષિણ મેધનાદ મંડપની એક છતનો દેખાવ—રાણકપુર	
૪૫	૯૫	શ્રી સરસ્વતીદેવી—શત્રુંજય	૬૮	૧૩૧ શ્રી પાર્શ્વનાથજીનું દેરાસર —રાણકપુર	
	૯૬	શ્રી પદ્માવતીદેવી	૧૩૨	પશ્ચિમ બસાણકની એક છતનો દેખાવ—રાણકપુર	
૪૬	૯૭	શ્રી ચક્રેશ્વર વક્ષ			
	૯૮	શ્રી કાલ્યદેવી			
૪૭	૯૯	શ્રી ગોમુખ વક્ષ			
	૧૦૦	શ્રી ચક્રેશ્વરીદેવી			
૪૮	૧૦૧	ત્રણ આવિકાઓ			
	૧૦૨	શ્રી જિનપ્રભાસુરી (!)			
૪૯	૧૦૩	શ્રી અમરચંદ્રસુરી—પાટણ			
	૧૦૪	શ્રી દેવચંદ્રસુરી			
	૧૦૫	ચૂળરેશ્વર વનરાજ			
૫૦	૧૦૬	મોતીશા શેઠ અને તેઓશ્રીનાં ધર્મપત્ની—શત્રુંજય			

પ્રક્ર	થિત	વિષય	પ્રક્ર	થિત	વિષય
૬૬	૧૩૩	પશ્ચિમ મેખનાદ મંડપના સામ- રણનો દેખાવ-રાણપુર	૧૬૦	લાકડાનું નાનું ઘર દેરાસર-પાટણ	
	૧૩૪	પશ્ચિમ બાણુના દૃત્યમંડપનો દેખાવ -રાણપુર	૮૩	૧૬૧	શ્રી નેમિનાથજીની ગળ
૭૦	૧૩૫	શ્રી મહીજીનું દેરાસર-માળવા		૧૬૨	એક સુંદર રથાપત્યકામ-આરપ
	૧૩૬	શ્રી કાકાવાડીનું દેરાસર-ઘખનો	૮૪	૧૬૩	લાકડાના કેાતરકામવાળો છત -પાટણ
૭૧	૧૩૭	શ્રી લલવાડનું નીમેનું દેરાસર -મિઠાર		૧૬૪	શ્રી જૈન દેરાસર-આરપ
	૧૩૮	શ્રી ક્ષત્રિયકુંડનું પર્વત પરનું દેરાસર	૮૫	૧૬૫	શ્રી અજિતનાથનું દેરાસર-તારંગા
૭૨	૧૩૯	શ્રી કમિલાનગરી-ધરકાળાદ	૮૬	૧૬૬	દક્ષિણ બાણુનાં રથાપત્યકામો ,,
	૧૪૦	શ્રી કુલ્પાકજીનું દેરાસર		૧૬૭	શ્રી અજિતનાથના દેરાસરની પાછળનો દેખાવ-તારંગા
૭૩	૧૪૧	જમતશેઠનું દેરાસર-કટગોલા	૮૭	૧૬૮	તારંગાના સુંદર સિંધપરથાપત્યનો નમૂનો
	૧૪૨	સમધારાનું દર્ય-રાગમિર	૮૮	૧૬૯	તારંગાના સિંધપરથાપત્યનું બીજું દર્શન
૭૪	૧૪૩	શ્રી બ્રહ્મદાસ બાણુનું દેરાસર -કલકતા	૮૯	૧૭૦	બીજી એક બાણુનાં રથાપત્યકામો -તારંગા
	૧૪૪	" "			
૭૫	૧૪૫	શ્રી બ્રહ્મદાસ બાણુના દેરાસરની બબતા દર્શાવતું દર્ય-કલકતા	૯૦	૧૭૧	ઘોડાં વધુ રથાપત્યકામો-તારંગા
	૧૪૬	જૈન પ્રવેતાંબર દેરાસર-ગુણીયાજી	૯૧	૧૭૨	શ્રી સોમનાથના મંદિરનો એક બાગ -પ્રભાસપાટણ
૭૬	૧૪૭	શ્રી જલમંદિરનું સુંદર દર્ય -પાવાપુરી		૧૭૩	શ્રી સોમનાથના મંદિરનો બીજો બાગ-પ્રભાસપાટણ
	૧૪૮	મુખ્ય પ્રવેશદ્વાર સહિતનું જલ- મંદિરનું દર્ય-પાવાપુરી	૯૨	૧૭૪	શ્રી સોમનાથના મંદિરનો ત્રીજો બાગ -પ્રભાસપાટણ
૭૭	૧૪૯	સીતાનાથનો દેખાવ-સમેતશિખર		૧૭૫	શ્રી અગરા પાર્શ્વનાથજીનું દેરાસર -અગરા
	૧૫૦	સમેતશિખર પર્વતનું એક કુદરતી દર્ય	૯૩	૧૭૬	સુંદર કેાતરકામવાળો ધાંબલો -અગરા
૭૮	૧૫૧	સમેતશિખર પર્વતની ટોચ પરનું દર્ય		૧૭૭	થિત ૧૭૬વાળા ધાંબલાની બીજી બાણુ-અગરા
	૧૫૨	મુખ્ય મંદિર-સમેતશિખર	૯૪	૧૭૮	શ્રી કીરવિજયસુરિજીની નિર્વાણ- બુદ્ધિ-જીના નજીક
૭૯	૧૫૩	શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રણીની નિર્વાણબુદ્ધિ		૧૭૯	સોમનાથના મંદિરનો અંદરનો બાગ -પ્રભાસપાટણ
	૧૫૪	જૈન દેરાસરો સહિતનું રમ્ય દર્ય -અમલમઢ	૯૫	૧૮૦	સોમનાથનાં મંદિરનાં કેટલાંક સિંધ
૮૦	૧૫૫	ધાણું પરિકર-પાટણ		૧૮૧	શ્રી અજયપાસનો ચોરો-અગરા
	૧૫૬	ધાણું નાનું દેરાસર-પાટણ	૯૬	૧૮૨	શ્રી સોમનાથના મંદિરનું પ્રવેશદ્વાર
	૧૫૭	માંદીનું સમવસરણ-વડોદરા		૧૮૩	શ્રી પ્રભાસપાટણનાં જૈન દેરાસરોનું સામુહાસિક દર્ય-પ્રભાસપાટણ
૮૧	૧૫૮	શ્રી જૈન કીર્તિચંબલ-ચિતોડમઢ			
૮૨	૧૫૯	લાકડાના કેાતરકામવાળો ધાંબલો -સુરત			

ક્રમ	ચિત્ર	વિષય
૬૭	૧૮૪	શ્રી ચંદ્રપ્રજ્ઞના દેરાસરનું પ્રવેશદ્વાર —પ્રભાસપાટણ
	૧૮૫	સ્થાપત્ય કામવાળા ચાંબલાઓ —પ્રભાસપાટણ
૬૮	૧૮૬	પ્રાચીન સ્થાપત્ય કામવાળા ચાંબ- લા-છિપરકોટ (જૂનાગઢ)
	૧૮૭	પ્રાચીન સ્થાપત્યકામો-છિપરકોટ
૬૯	૧૮૮	કોતરેલી જિનમૂર્તિ-છિપરકોટ
	૧૮૯	મેરકવશીની દૂકના સુખ્ય દેરાસરનું પ્રવેશદ્વાર-ગિરનાર
૧૦૦	૧૯૦	પ્રાચીન સિદ્ધનો નમૂનો-છિપરકોટ
	૧૯૧	શિલાઓમાંથી કોરી કાઢેલી વાવ,,
૧૦૧	૧૯૨	ગિરનાર પર્વતનું પ્રવેશદ્વાર
	૧૯૩	શ્રી નેમિતામજીનું દેરાસર-ગિરનાર
૧૦૨	૧૯૪	કુમારપાશની દૂક-ગિરનાર
	૧૯૫	મેરકવશીની દૂક પરના મંદિરમાંની એક છત-ગિરનાર
૧૦૩	૧૯૬	મેરકવશીની દૂક-ગિરનાર
	૧૯૭	મેરકવશીની દૂકની બીજી છત
૧૦૪	૧૯૮	બીજી કોતરેલી જિનમૂર્તિ-છિપરકોટ
	૧૯૯	મેરકવશીની દૂકની ત્રીજી છત —ગિરનાર
૧૦૫	૨૦૦	શાંતિનાથના દેરાસરનું પાર્શ્વદર્શન —ગિરનાર
	૨૦૧	શ્રી વસ્તુપાશના દેરાસરનો મંડાવર —ગિરનાર
૧૦૬	૨૦૨	શ્રી વસ્તુપાશના દેરાસરની છત —ગિરનાર
	૨૦૩	શ્રી શાંતિનાથજીના દેરાસરની છત —ગિરનાર
૧૦૭	૨૦૪	વસ્તુપાશની દૂકનો પશ્ચિમ ભાગ —ગિરનાર
	૨૦૫	પાંચ પાંડવની હેરીનું પૃથ્વર્ચન —શત્રુંજય
૧૦૮	૨૦૬	શ્રી સંપ્રતિ મહારાજની દૂક —ગિરનાર
	૨૦૭	શ્રી સંપ્રતિની દૂકની બાજીઓનું શિલ્પ-ગિરનાર

ક્રમ	ચિત્ર	વિષય
૧૦૯	૨૦૮	સંપ્રતિની દૂકની પશ્ચિમ બાજુનો દેખાવ-ગિરનાર
	૨૦૯	સદ્સાવનના રસ્તેથી ચૂળનાયકની દૂકનો દેખાવ
૧૧૦	૨૧૦	શ્રી રહેનેમિત્રી દૂક-ગિરનાર
	૨૧૧	શ્રી અંગિકાજીની દૂક,,
૧૧૧	૨૧૨	શ્રી અંગિકાજીની દૂકમાંની એક છત-ગિરનાર
	૨૧૩	કુમારપાશની દૂકમાંની એક છત —ગિરનાર
૧૧૨	૨૧૪	શ્રી ગિરનારજીનાં જૈન મંદિરોનું સામુદાયિક દૃશ્ય
	૨૧૫	શ્રી ગિરનાર પર્વતપરનાં જૈન મંદિરો
૧૧૩	૨૧૬	શ્રી ગિરનારજીનાં જૈન મંદિરો
	૨૧૭	શ્રી ગિરનાર પર્વતપરનાં જૈન મંદિરો
૧૧૪	૨૧૮	શ્રી શત્રુંજય પર્વત અને પાલીતાણા ચર્ચ
	૨૧૯	લાકડાના દેરાસરની છત-ચુરુકુશ પાલીતાણા
૧૧૫	૨૨૦	સદ્સાવન-ગિરનાર
	૨૨૧	લાકડાનું જૈન દેરાસર-પાલીતાણા
૧૧૬	૨૨૨	જયતભેટી —શત્રુંજય
	૨૨૩	શ્રી પૂજ્યજીની દૂક,,
૧૧૭	૨૨૪-૨૨૫	બાજુનું દેરાસર,,
૧૧૮	૨૨૬	જયતભેટી,,
	૨૨૭	નવદૂકના રસ્તે,,
૧૧૯	૨૨૮	શ્રી પદ્માવતીની હેરી,,
	૨૨૯	શ્રી ચોમુખજીની દૂકનાં શિખરો —શત્રુંજય
૧૨૦	૨૩૦	નવદૂકના રસ્તે,,
	૨૩૧	,,
૧૨૧	૨૩૨	શત્રુંજય પરનાં જૈનમંદિરોનો નકશો
૧૨૨	૨૩૩	સંપ્રતિના દેરાસરની બાજુનો ભાગ —શત્રુંજય
	૨૩૪	ચોમુખજીની દૂકનો એક ભાગ —શત્રુંજય
૧૨૩	૨૩૫	બાલાબાઇ મોદીની દૂકનું સ્થાપત્ય- કામ-શત્રુંજય

ક્રો.સં.	ચિત્ર	વિષય
૧૨૬	૨૩૬	મોઝુખજીની દૂકનો માંબલાઓનું સુંદર રથાપત્યકામ-શત્રુંજય
૧૨૪	૨૩૭	પાંડવોની દેરીનો માંબલો-શત્રુંજય
	૨૩૮	પાંડવોની દેરી "
૧૨૫	૨૩૯	શ્રી ઉજ્જવલજીની દૂક "
	૨૪૦	શેઠ હેમાબાઈની દૂક "
૧૨૬	૨૪૧	મોતીશા શેઠની દૂક "
	૨૪૨	મોતીશાની દૂકનું મુખ્ય દેરાસર -શત્રુંજય
૧૨૭	૨૪૩	જૂળ નામકની દૂકનો એક ભાગ
	૨૪૪	મોદીની દૂકનું મુખ્ય દેરાસર -શત્રુંજય
૧૨૮	૨૪૫	શત્રુંજય પર્વત પરનાં જૈન મંદિરો
	૨૪૬	મોદીની દૂકની એક સિદ્ધાકૃતિ -શત્રુંજય
૧૨૯	૨૪૭	મોદીની દૂકનો જમણી બાજુનો ગોખલો-શત્રુંજય
	૨૪૮	મોદીની દૂકનો ડાબી બાજુનો ગોખલો-શત્રુંજય
૧૩૦	૨૪૯	શ્રી વિમલવસંકીની દૂકનો અંદરનો ભાગ-શત્રુંજય
	૨૫૦	શેત્રુંજ નદીનો એક દેખાવ-શત્રુંજય
૧૩૧	૨૫૧	શ્રી મેમિનાથજીની ચોરીની છત -શત્રુંજય
	૨૫૨	શ્રી કુમારપાલની દૂકનો બહારનો દેખાવ-શત્રુંજય
૧૩૨	૨૫૩	શ્રી ઘેડીની પાગાનો બહારનો ભાગ -શત્રુંજય
	૨૫૪	શ્રી ચાંદીનો રથ "
૧૩૩	૨૫૫	મુખ્ય દેરાસરની ડાબી બાજુનું રથાપત્યકામ-શત્રુંજય

ક્રો.સં.	ચિત્ર	વિષય
૨૫૬	૨૫૬	રાવજી પતથા-શત્રુંજય
૧૩૪	૨૫૭	મુખ્ય દેરાસરની જમણી બાજુનું દરવાજો-શત્રુંજય
	૨૫૮	મુખ્ય દેરાસરની જમણી બાજુના માંબલાનું સિદ્ધ-શત્રુંજય
૧૩૫	૨૫૯	મુખ્ય દેરાસરની જમણી બાજુનું તોરણ-શત્રુંજય
	૨૬૦	મુખ્ય દેરાસરના પ્રવેશદ્વારની જમણી બાજુનું રથાપત્ય-શત્રુંજય
૧૩૬	૨૬૧	મુખ્ય દેરાસરની આગળનું ચાંદીનું દેરાસર-શત્રુંજય
	૨૬૨	ઘેડીની પાગાની દેરી-શત્રુંજય
૧૩૭	૨૬૩	શેત્રુંજ નદીનો બીજો દેખાવ "
	૨૬૪	શ્રી કદંબગિરિની નીચેનું દેરાસર " -કદંબગિરિ
૧૩૮	૨૬૫	શ્રી કદંબગિરિ ઉપરનું દેરાસર
	૨૬૬	શત્રુંજયાવતાર-કદંબગિરિ
૧૩૯	૨૬૭	શ્રી તાલધ્વજગિરિ-તળાળ
	૨૬૮	શ્રી તાલધ્વજગિરિનું મુખ્ય દેરાસર -તળાળ
૧૪૦	૨૬૯	શ્રી તાલધ્વજગિરિની ઉપરની દૂકનું દેરાસર-તળાળ
	૨૭૦	શ્રી પાર્શ્વનાથજી-બાવનગર
	૨૭૧	દાદાસાહેબનું દેરાસર "
૧૪૧	૨૭૨	ચોરીવાલા દેરાસરનો આગળનો દેખાવ-જામનગર
	૨૭૩	ચોરીવાલા દેરાસરનો પાછળનો દેખાવ-જામનગર
૧૪૨	૨૭૪-૨૭૫-૨૭૬	ખંભાતની જુઆ મરિજદમાંના જૈન સિદ્ધો-ખંભાત

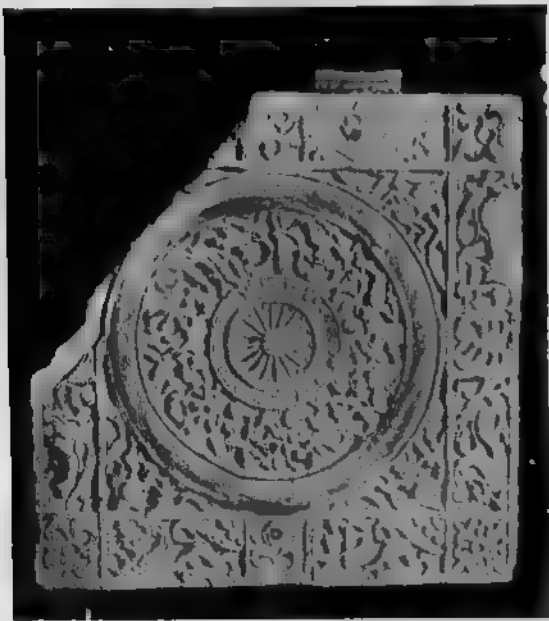
ચિત્ર ૧ હસ્તચિહ્નો અને શસ્ત્રો
Fig 1 Symbols and Weapons

चित्र २ श्री आयागपट • मथुरा
Fig 2 Sri Āyāgapata • Muttra

चित्र ३ श्री आयागपट • मथुरा
Fig 3 Sri Āyāgapata • Muttra

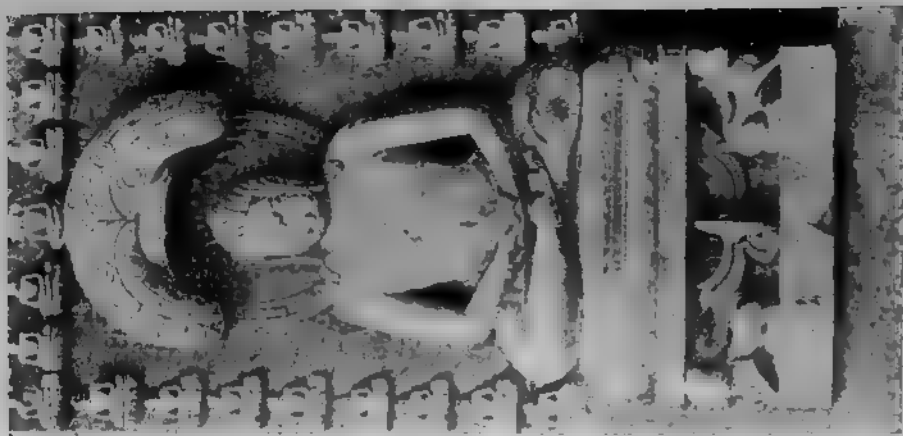
चित्र ४ श्री आयागपट • मथुरा
Fig 4 Sri Āyāgapata • Muttra

चित्र ५ चरणपादुका • मथुरा
Fig 5 Foot prints • Muttra

चित्र ६ श्री पार्श्वनाथजी - मथुरा
Fig 6 Śrī Pārsvanātha - Muttra

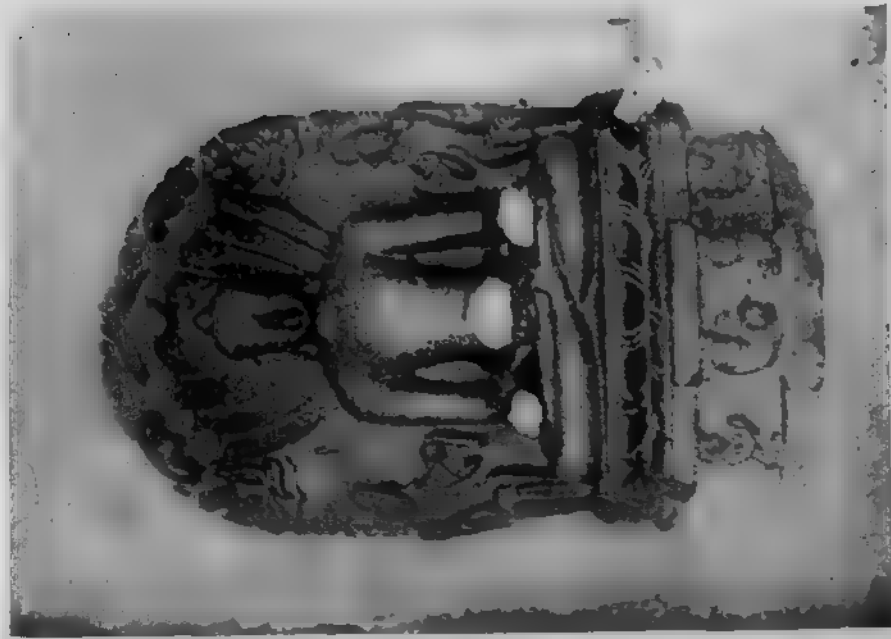
चित्र ७ श्री ऋषभदेवजी - मथुरा
Fig 7 Śrī Rṣabhadeva - Muttra

चित्र ८ श्री महावीरस्वामी • क्षत्रियकुंड
Fig 8 Sri Mahāvīraswāmi

चित्र ९ श्री पार्श्वनाथजी • राजगृही
Fig 9 Śrī Pārśvanātha · Rājgir

चित्र १० श्री पारश्वनाथजी • राजगढ़ी
Fig 10 Sri Pārśvanātha • Rajgir

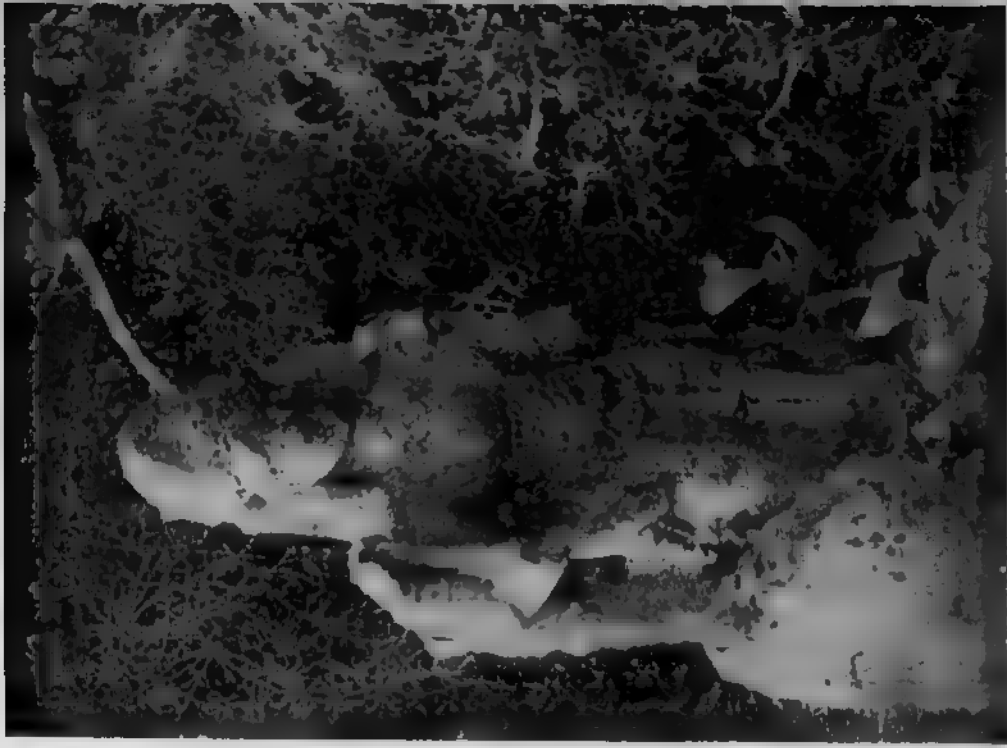

चित्र ११ श्री पारश्वनाथजी • धांका
Fig 11 Sri Pārśvanātha • Dhānka

चित्र १२ श्री पार्वनाथजी • अजरा

Fig 12 Śrī Pārsvanātha • Ajārā

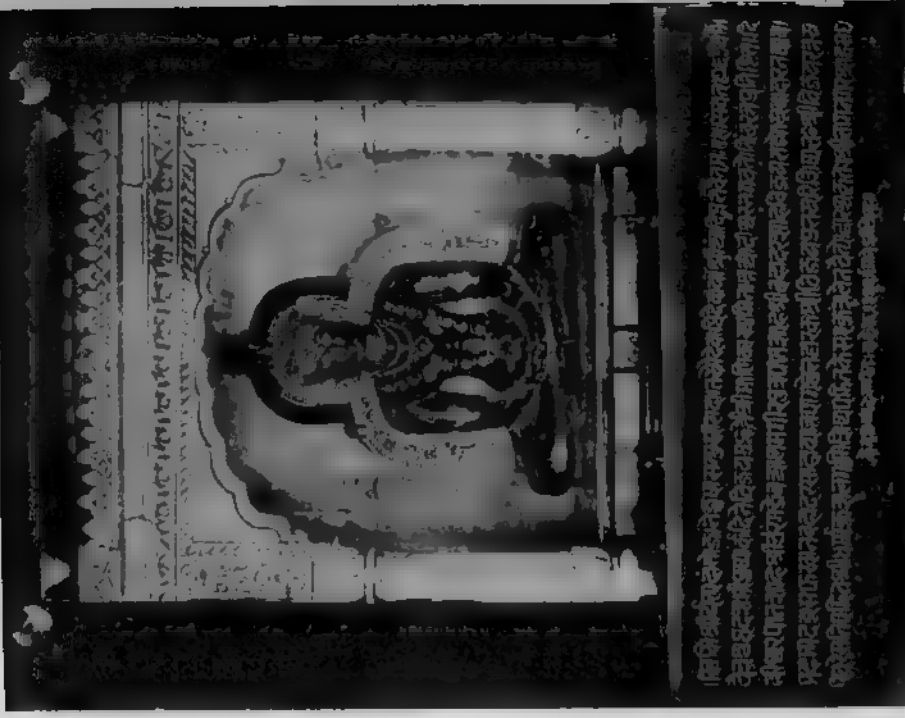
चित्र १३ अज्ञात देवी • अजरा

Fig 13 An Unknown Goddess • Ajārā

चित्र १४ श्री अंतरीक्षपार्वताय - श्रीपुर

Fig 14 Śrī Antariksha Pārśvadhā, Śrīpura

चित्र १५ श्री माणिक्यस्वामीजी - कुल्पाकजी

Fig 15 Śrī Māṇikyāsāmī - Kulpākajī

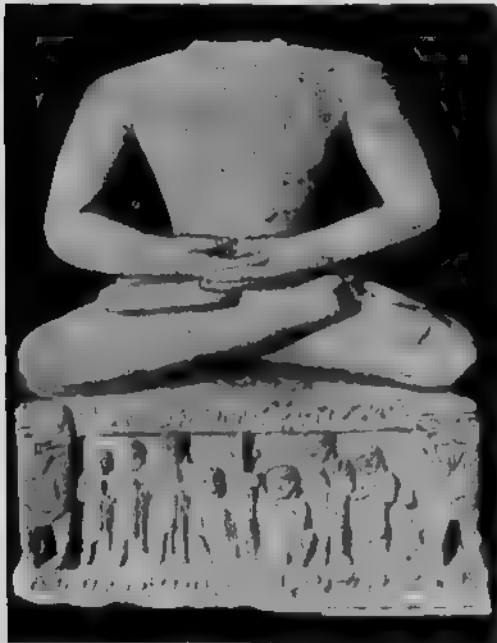

चित्र १६ श्री पार्श्वनाथजी - मथुरा
Fig 16 Sri Pārśvanātha - Muttra

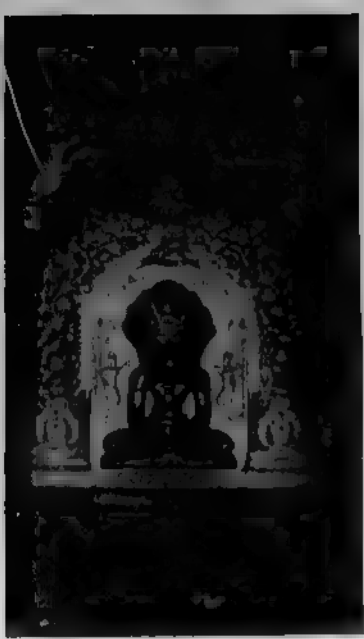
चित्र १७ श्री जिनमूर्ति - मथुरा
Fig 17 Jain Image - Muttra

चित्र १८ खंडित जिनमूर्ति - मथुरा
Fig 18 A Broken Jain Image - Muttra

चित्र १९ श्री जिनमूर्ति - मथुरा
Fig 19 Jain Image - Muttra

चित्र २० श्री अजाहरा पार्श्वनाथजी

Fig. 20 Śrī Ajāharā Pārsannātha - Ajārā

चित्र २२ हरिनिगमेविना स्वस्वो - मथुरा

Fig. 22 Different Dhyanas of Harinnigameshin - Muttra

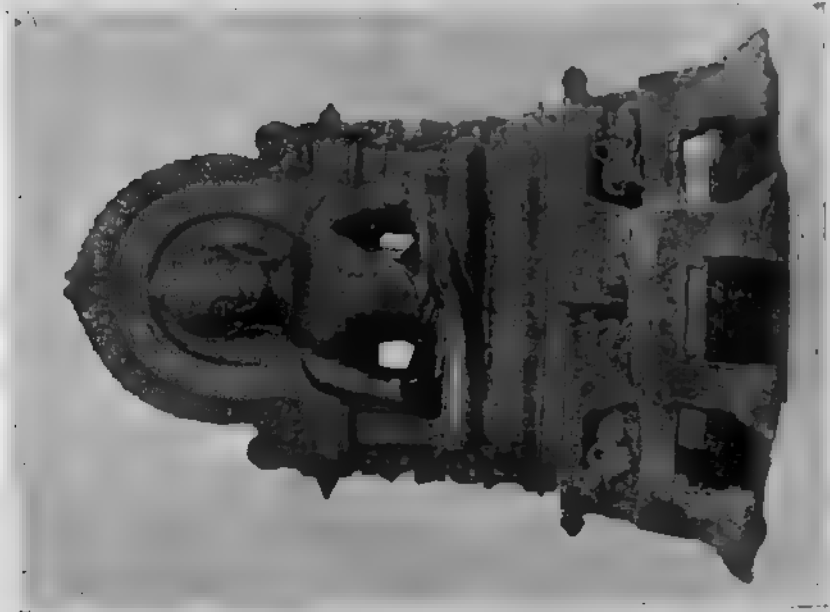
चित्र २१ यक्ष युगल - मथुरा

Fig. 21 Yakṣa with his consort
Muttra

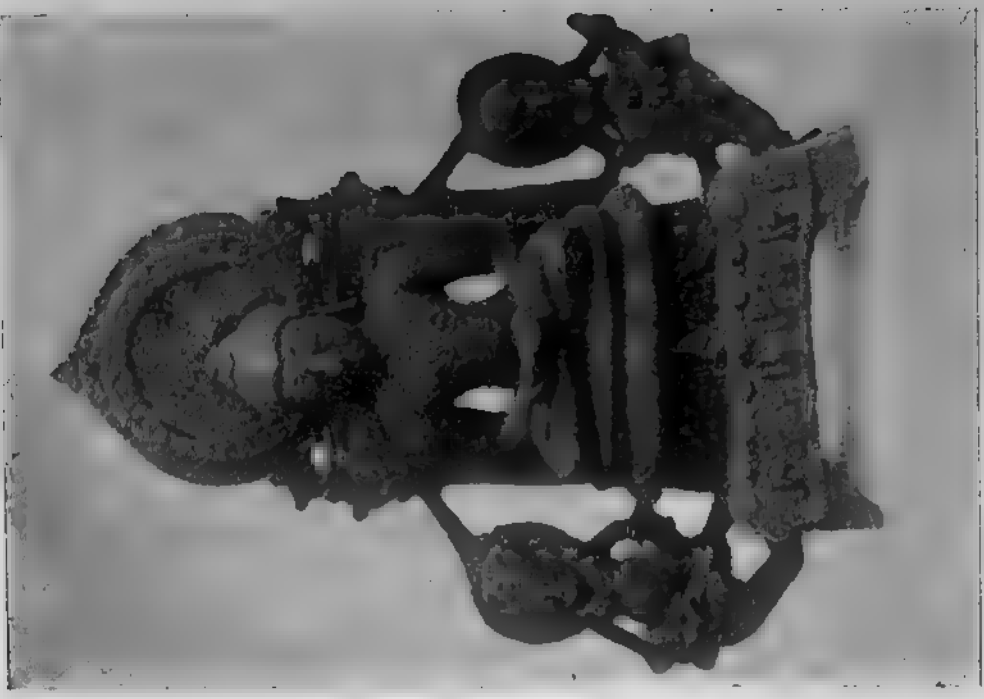

चित्र २३ श्रवक युगल - मथुरा

Fig. 23 Śrāvaka and Śravikā - Muttra

चित्र २४ श्री जिनमूर्ति - महुदी
Fig. 24 Jain image - Mahudi

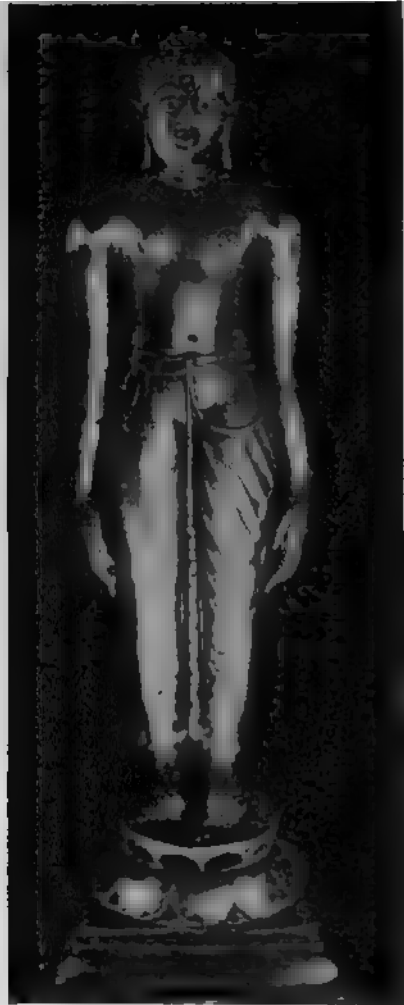
चित्र २५ श्री जिनमूर्ति - महुदी
Fig. 25 Jain image - Mahudi

चित्र २६ श्वाभदेवजी - महुदी
Fig. 26 Sri Rshabhadeva · Mahudi

चित्र २७ श्री पार्श्वनाथजी - महुदी
Fig. 27 Śrī Pārsvanātha · Mahudi

चित्र २८ काउसगीयाजी - पिंडवाड़ा (मारवाड़)
Fig. 28 Jain image - Pindwārā (Mārwar)

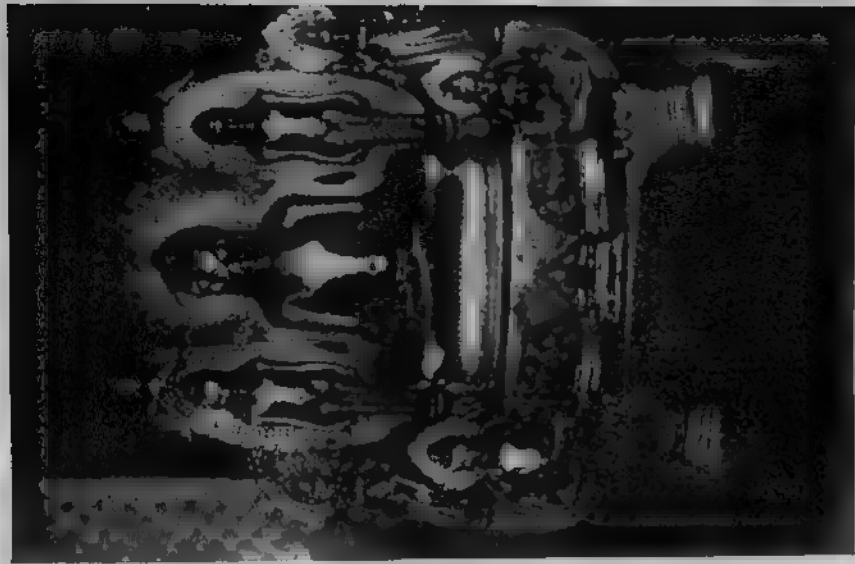

चित्र २९ श्री ऋषभदेवजी - पिंडवाड़ा
Fig. 29 Śrī Rṣabhadeva - Pindwārā

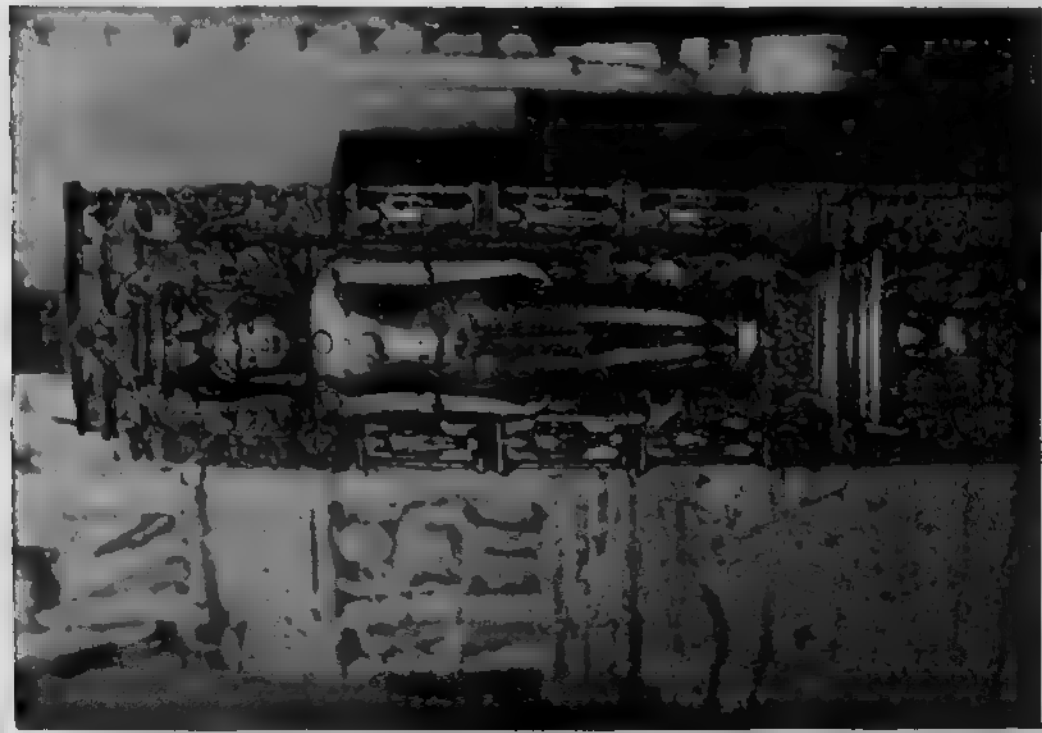
चित्र ३० श्री पार्षनाथजी - पिंदवाडा

Fig. 30 Sri Pārsvanātha - Pindwārā

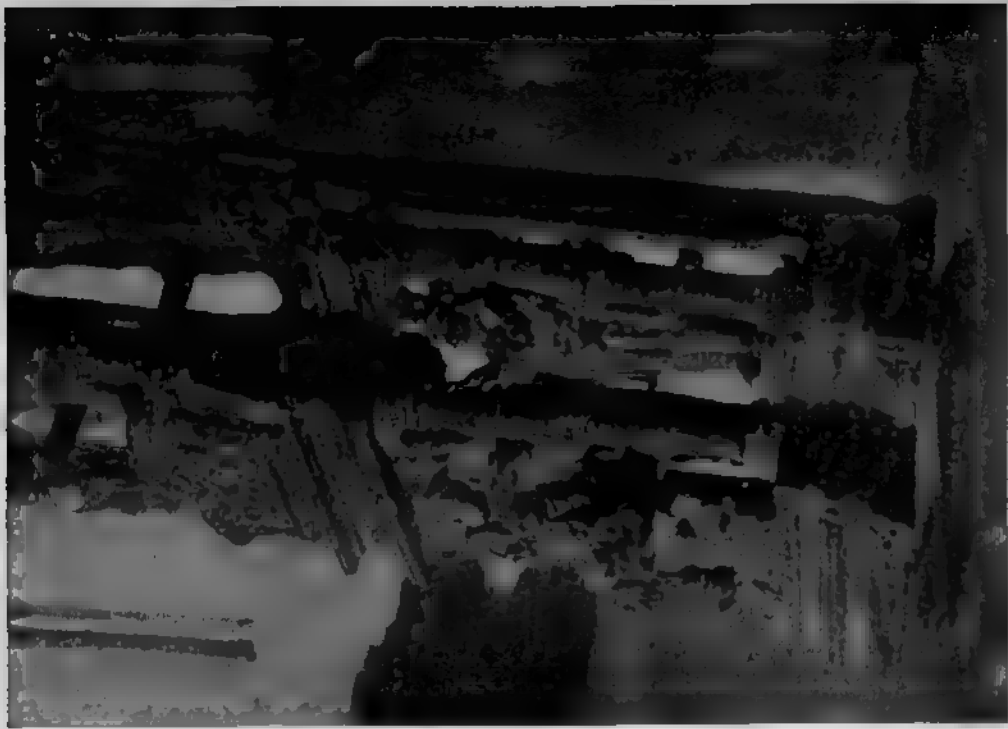
चित्र ३१ श्री पार्षनाथजी - वांकानेर (काठियावाड)

Fig. 31 Sri Pārsvanātha - Vānkāner (Kāthiāwār)

चित्र ३२ श्री ऋषभदेवजी - प्रभासपटन

Fig. 32 Sri Rshabhadeva - Prabhāspātan

चित्र ३३ श्री चक्रेश्वरीदेवी अने अंकिज

Fig. 33 Goddess Chakresvari and Ambikā

चित्र ३४ श्री चक्रेश्वरी देवी
Fig. 34 Sri Chakresvari

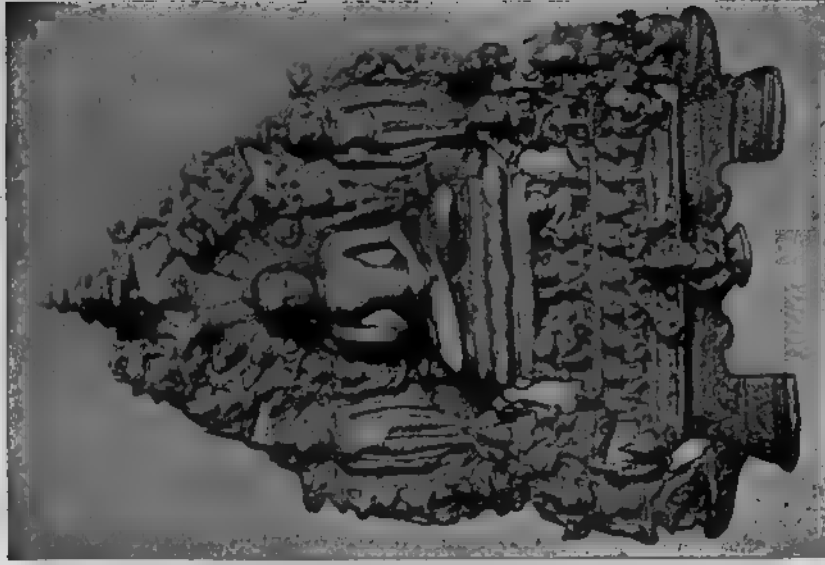
चित्र ३५ श्री अंबिकादेवी - प्रभासपटन
Fig. 35 Goddess Ambikā

चित्र ३६ श्री पार्वनाथजी (साराभाई नवाम्)

Fig. 36 Śrī Pārśvanātha (Sarabhai Nawab)

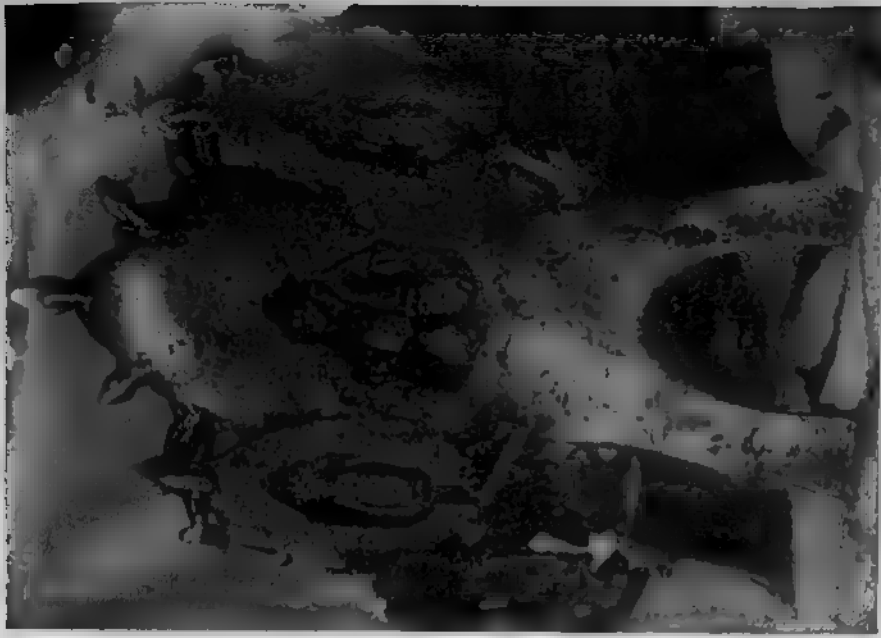
चित्र ३७ श्री पार्वनाथजी (पूरचंदजी नहार)

Fig. 37 Śrī Pārśvanātha (Poorachandji Nahar)

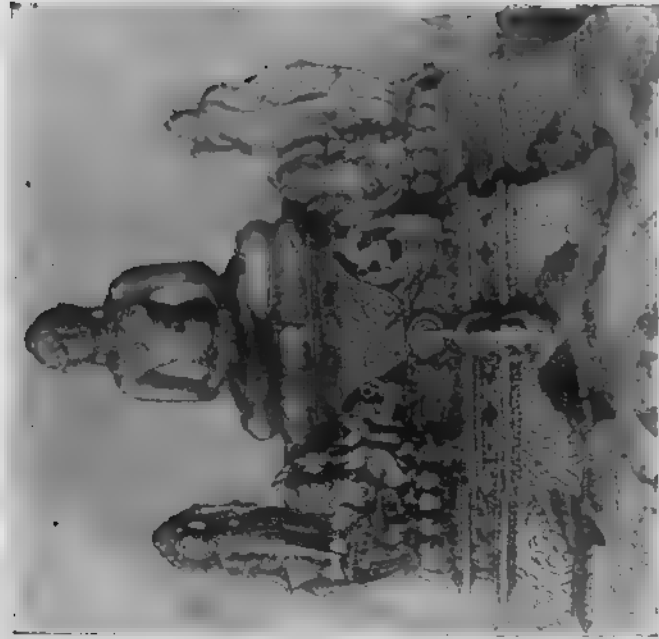
चित्र ३८ श्री पार्वनाथजी - गोडीजी - मुंबई

Fig. 38 Sri Pārśvanātha - Godiji Temple, Bombay.

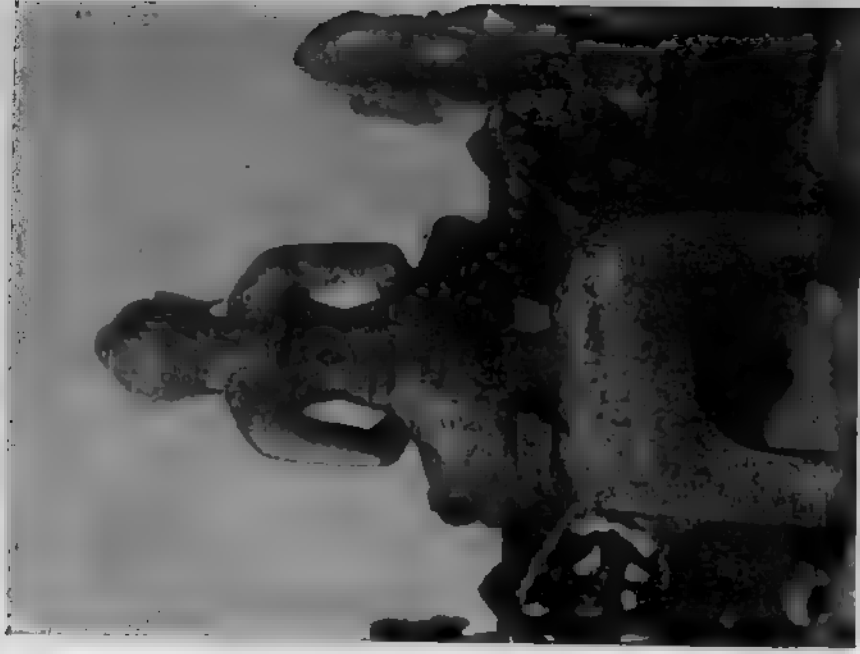

चित्र ३९ चित्र नं ३८नो पाछळो भाग

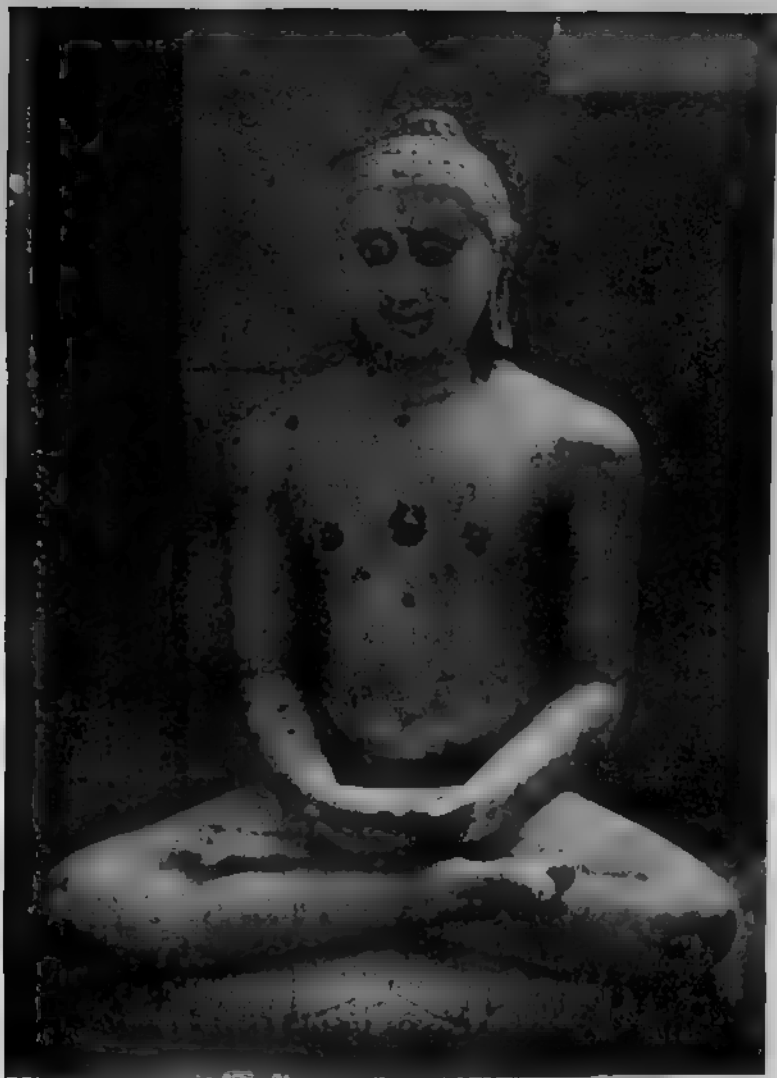
Fig. 39 Back side of fig. 38

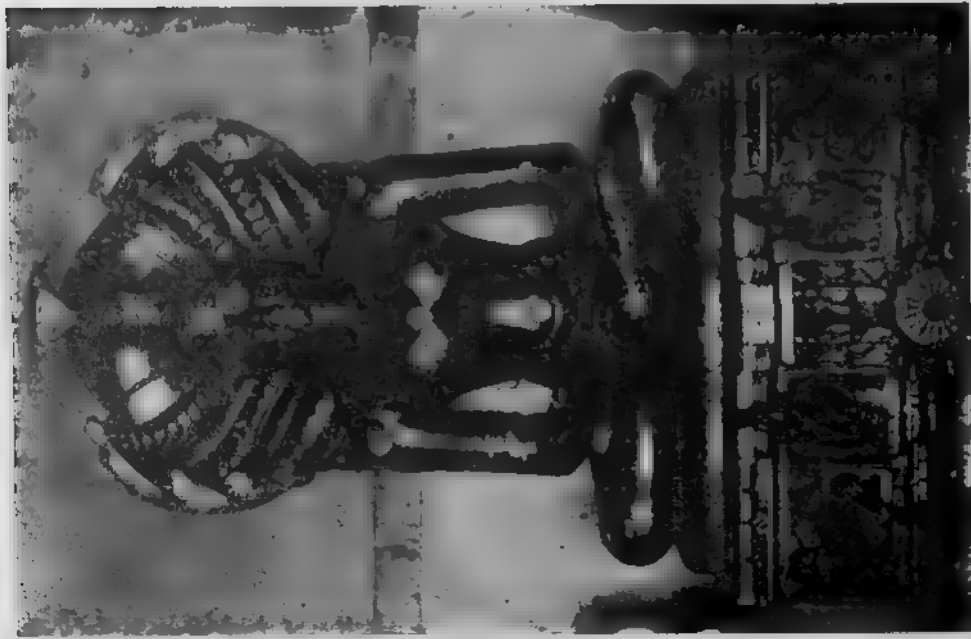
चित्र ४० श्री ऋषभदेवजी - गोरीजी - मुंबई
Fig. 40 Sri Rshabhadeva - Bombay

चित्र ४१ चित्र नं ४०ची पाछळी भाग
Fig. 41 Back side of fig. 40

चित्र ४२ श्री जिनमूर्ति - अष्टापदजी - पाटण
Fig. 42 Jain image - Ashtāpadaji temple, Pāṭan

चित्र ४३ श्री पार्ष्णाथी - चारुप

Fig. 43 Śrī Pārśvanātha - Chārupa near Pātan

Copyright S. M. Nawab

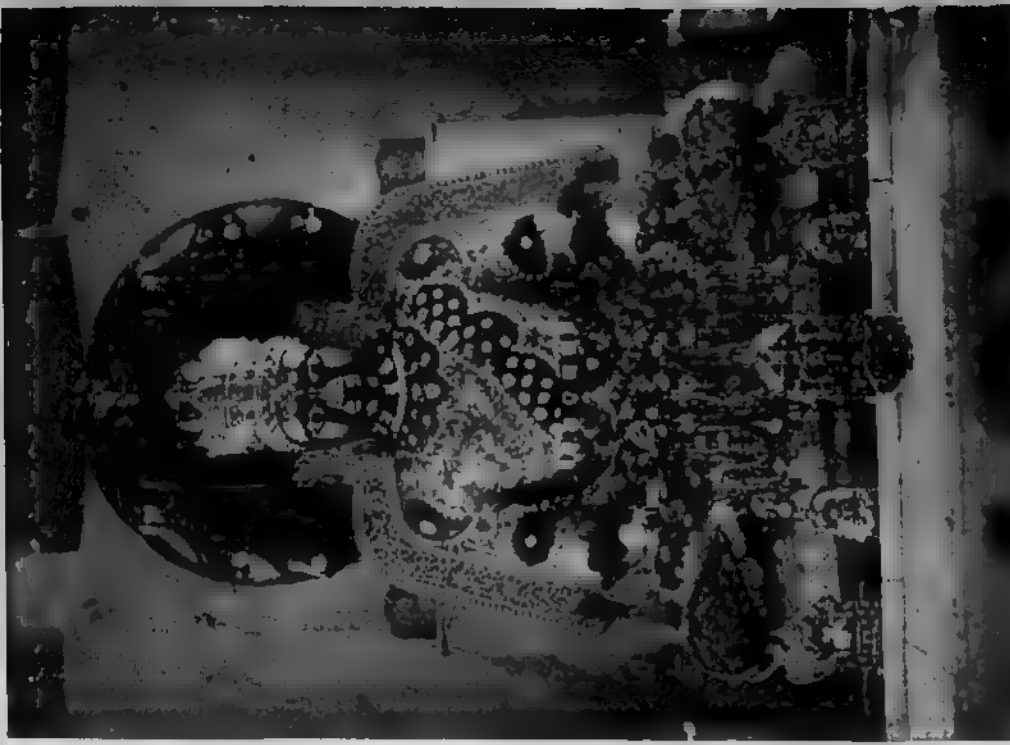
चित्र ४४ श्री अवन्तिपार्ष्णाथ - उज्जैन

Fig. 44 Śrī Avanti Pārśvanātha - Ujjain

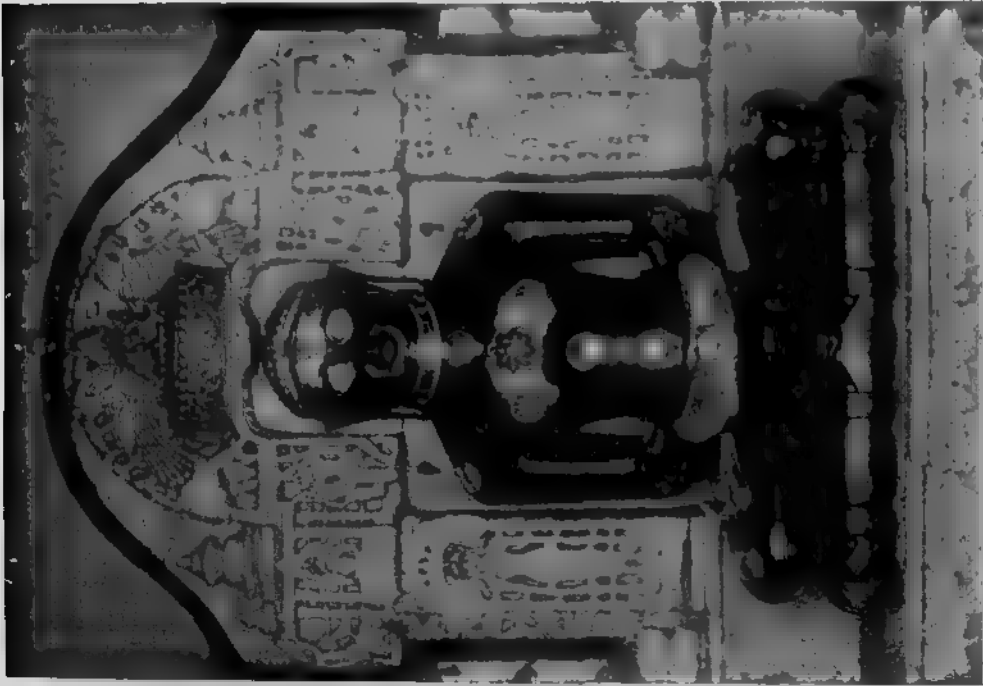
चित्र ४५ श्री पार्वनाथजी - भांडुक्

Fig. 45 Śrī Pārśvanātha - Bhaṇḍuka

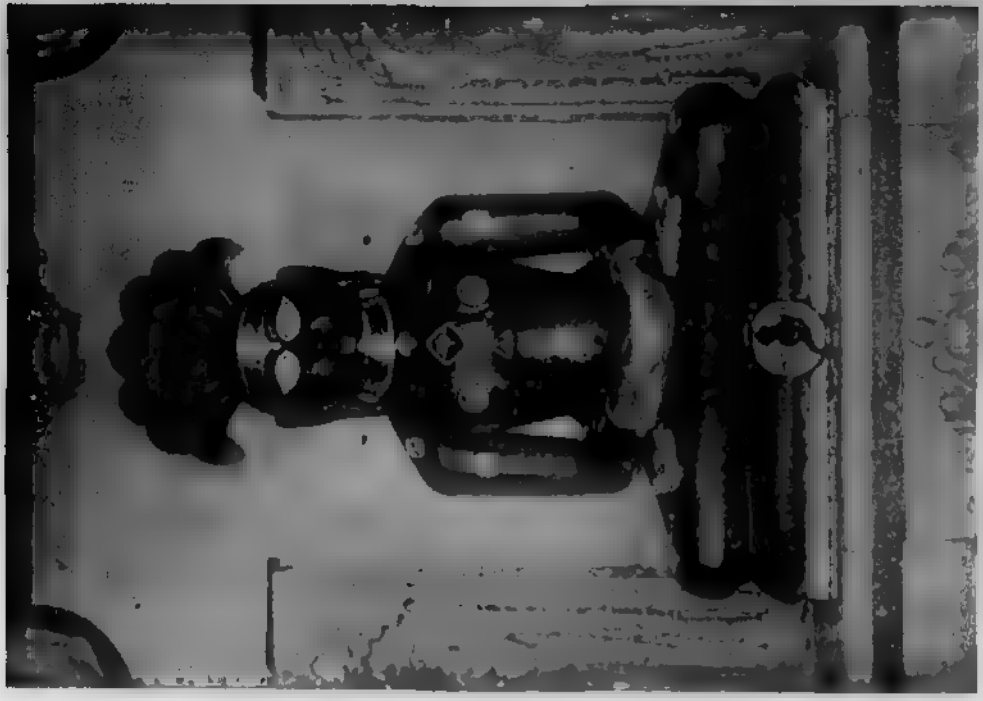
चित्र ४६ श्री पार्वनाथजी - भांडुक्

Fig. 46 Śrī Pārśvanātha - Bhaṇḍuka

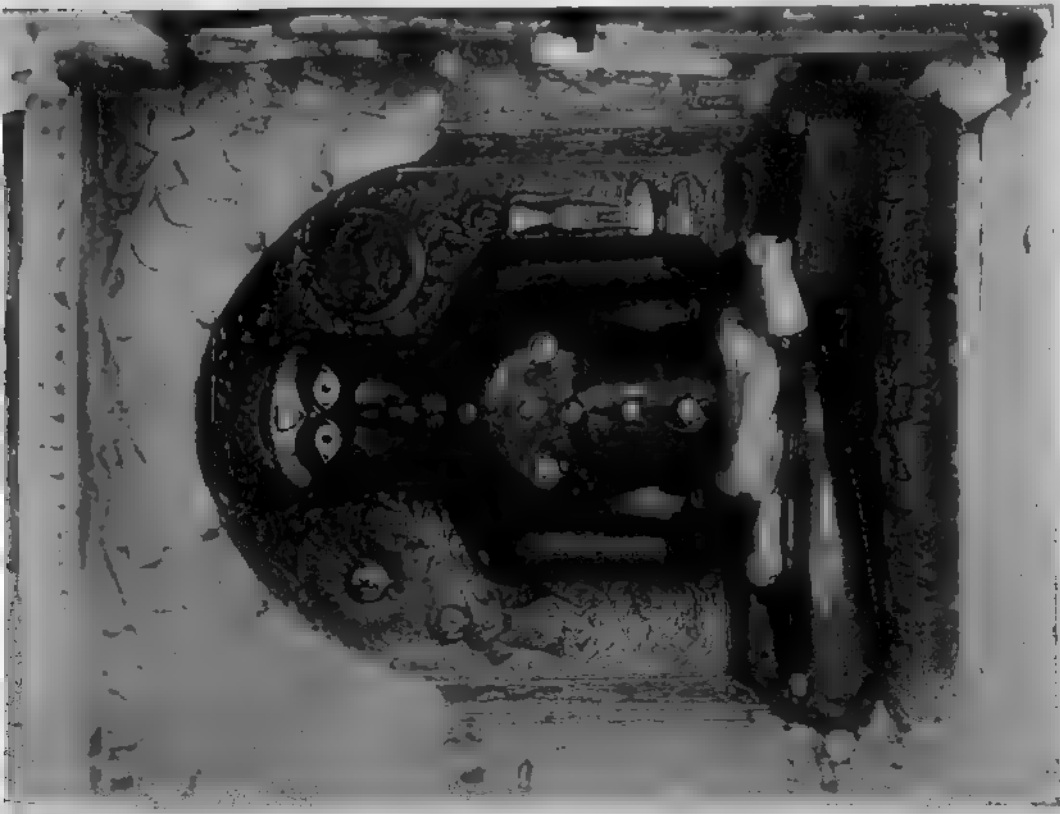
चित्र ४७ श्री नैमिनाथजी - धनुंजय मोटी टूक

Fig. 47 Śrī Neminātha · Satrunjaya

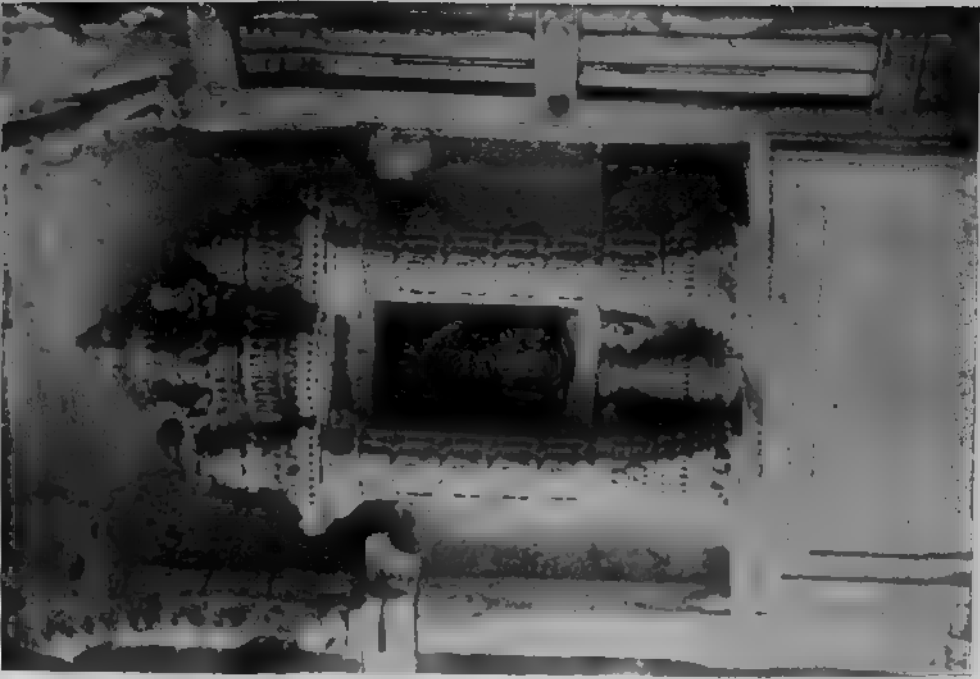

चित्र ४८ श्री अमीश्वरा पार्श्वनाथजी - शार्ङ्गजय

Fig. 48 Śrī Amizarā Pārśvanātha · Satrunjaya

चित्र ४९ श्री महावीरस्वामी - शत्रुंजय
Fig. 49 Śrī Mahāvīraswāmi - Śatrunjaya

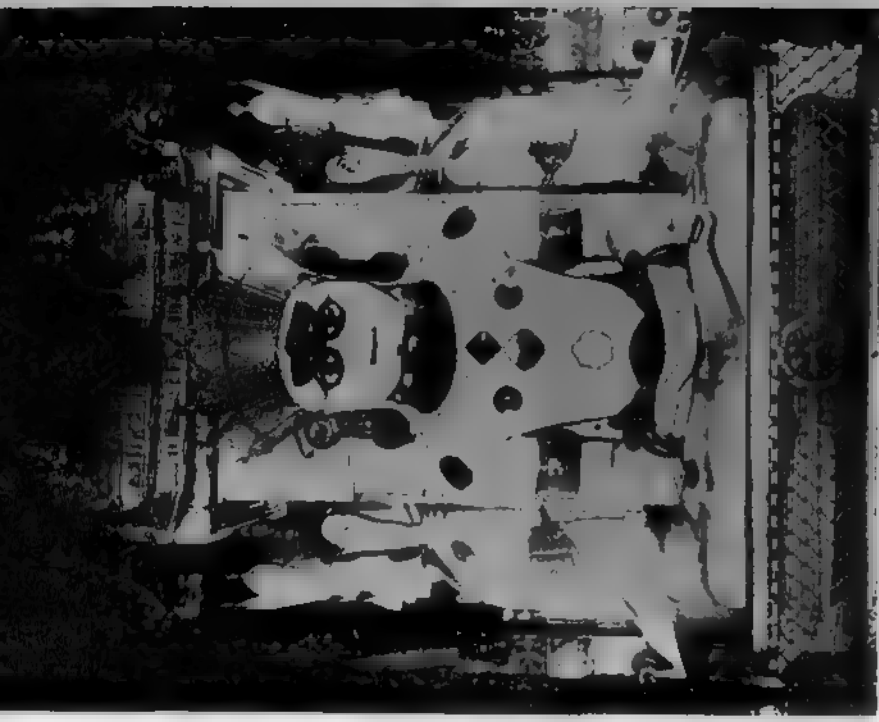
चित्र ५० श्री पार्श्वनाथजी - बालाभाईनी टूड
Fig. 50 Śrī Pārsvanātha - Śatrunjaya

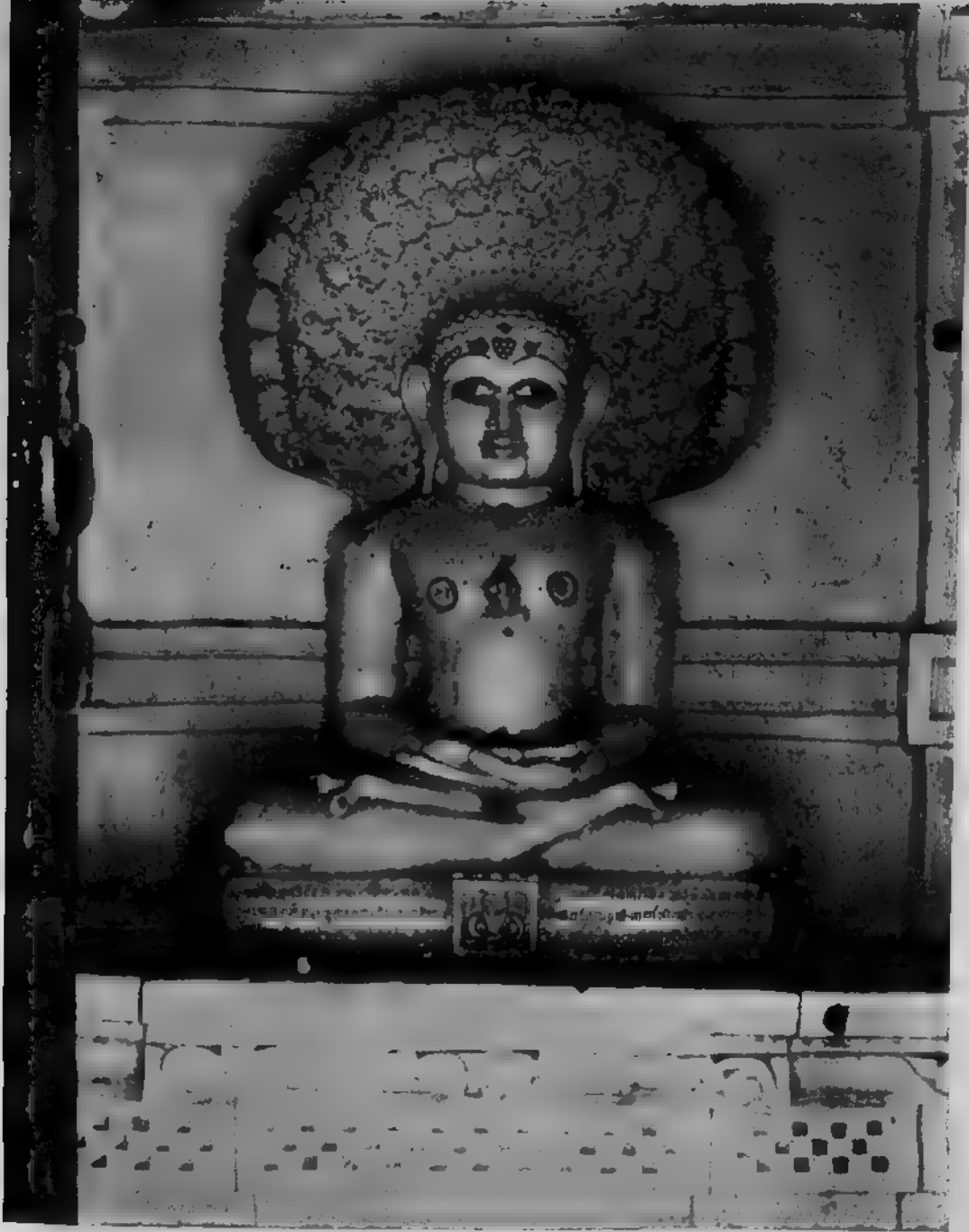
चित्र ५१ श्री शांतिनाथजी • सप्तशृङ्खल

Fig. 51 Sri Śāntinātha • Śatrunjaya

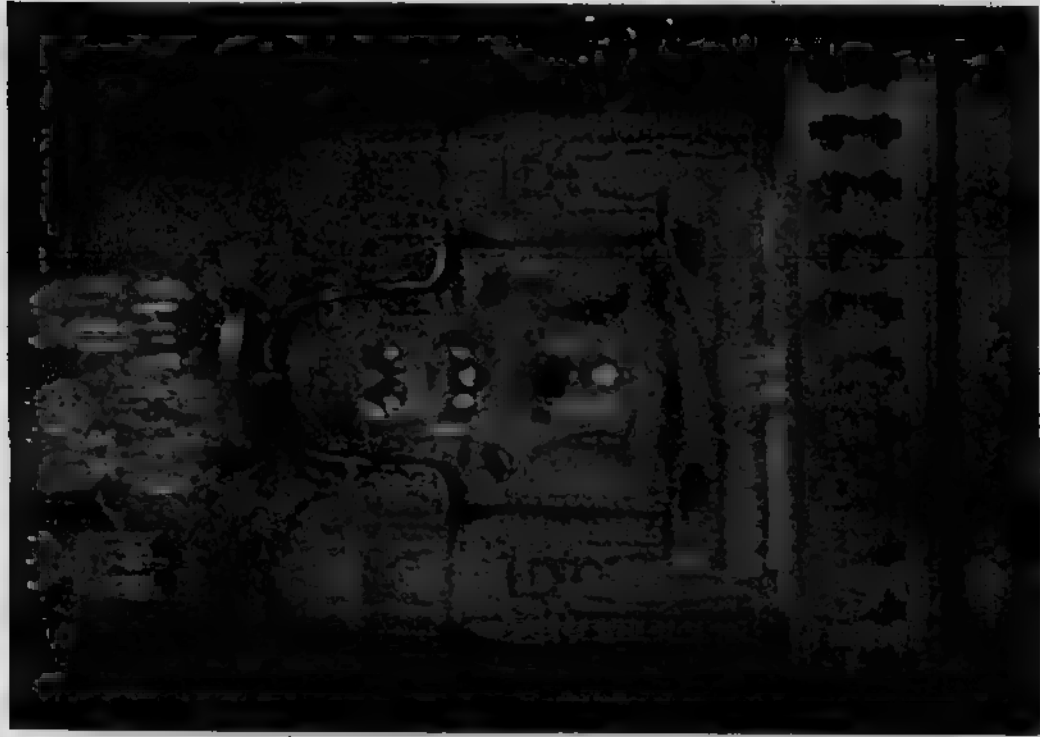

चित्र ५२ श्री आदिश्वरभगवान • चौमुखजीनी दृक

Fig. 52 Sri Adishvara • Śatrunjaya

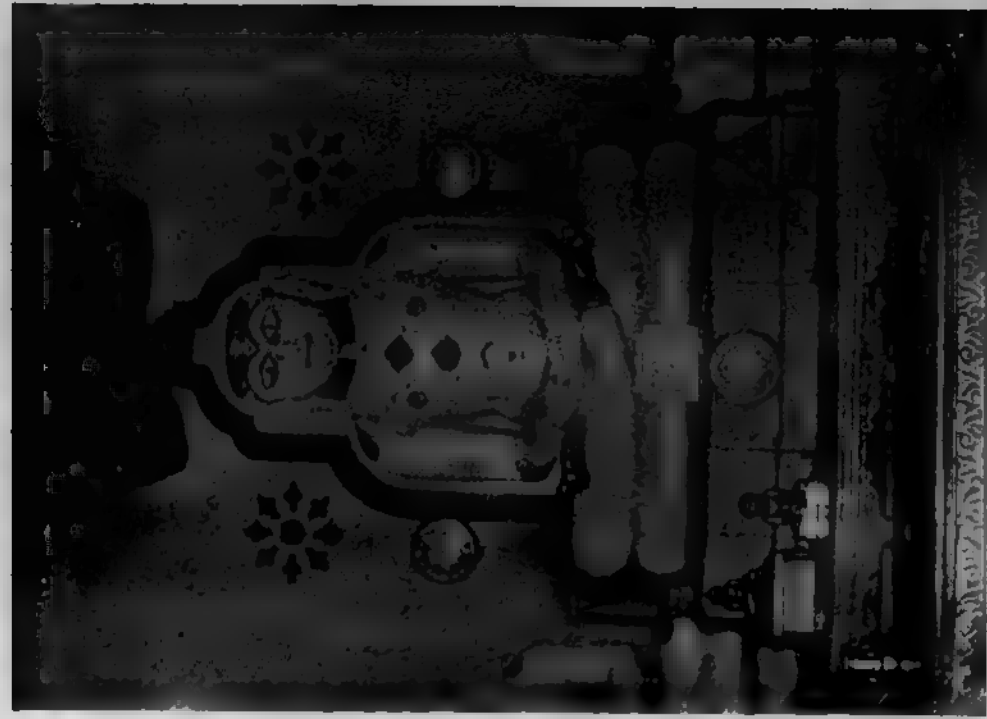

चित्र ५३ श्री सहस्रशङ्का पार्श्वनाथजी - बालाभाईनी देव
Fig. 53 Śrī Sahasraśaṅkā Pārśvanātha - Śatruṅhaya

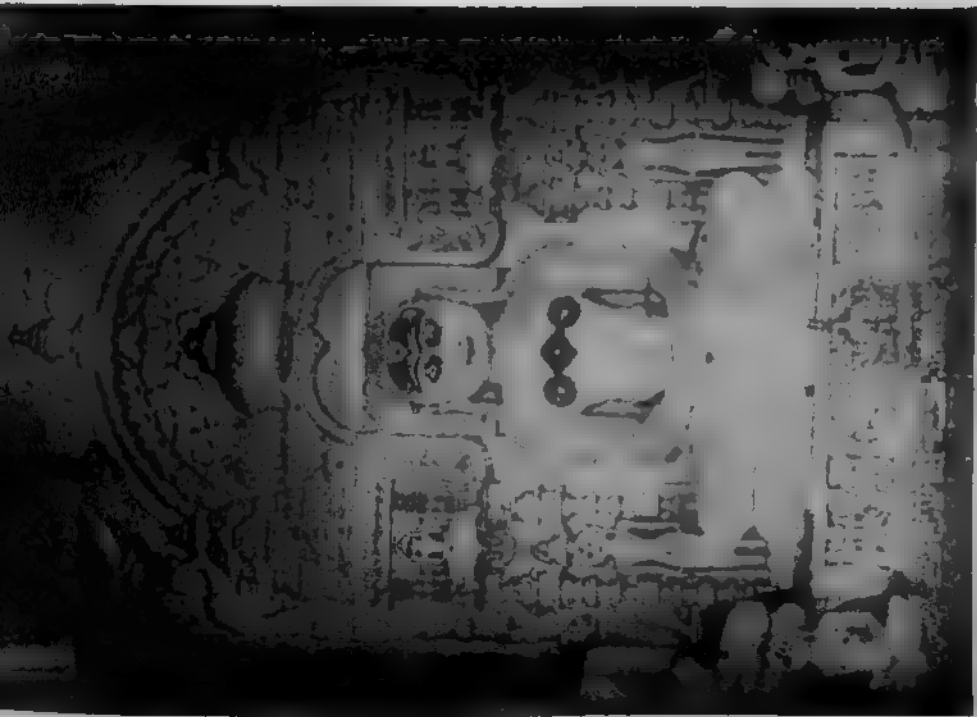
चित्र ५४ श्री आदिश्वराजी - सोतीका शेठनी दृक

Fig. 54 Sri Adishvaraji - Satrunjaya

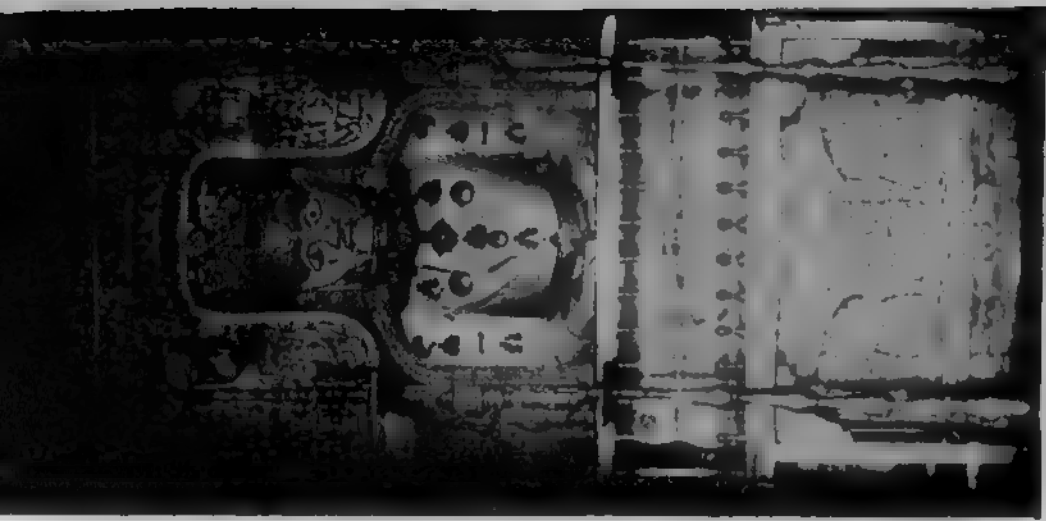

चित्र ५५ श्री पुंडरीकास्वामी - सोतीका शेठनी दृक

Fig. 55 Sri Pundarikaswami - Satrunjaya

चित्र ५६ अभिनन्दनराणी • केशवजीनयकनी दृक
Fig. 56 Śrī Abhinandanaswāmi - Satruñjaya
Copyright S. M. Nawab

चित्र ५७ मुल्लायक धी खत्रितायसी • तारंग
Fig. 57 Śrī Ajitanāthaji - Tāraṅgā Hill

चित्र ५८ श्री चंद्रप्रभुस्वामी • प्रभासपटन

Fig. 58 Sri Chandraprabhu - Prabhāsapāṭaṇ

चित्र ५९ कावली पंचोत्थी • कदंबगिरि

Fig. 59 Panchairthi of stone - Kadambari (Kathiwari)

चित्र ६० - सहस्रनाथपार्ष्णाथ - जोधपुर
Fig. 60 Sahasranātha Pārśvanātha - Jodhpur

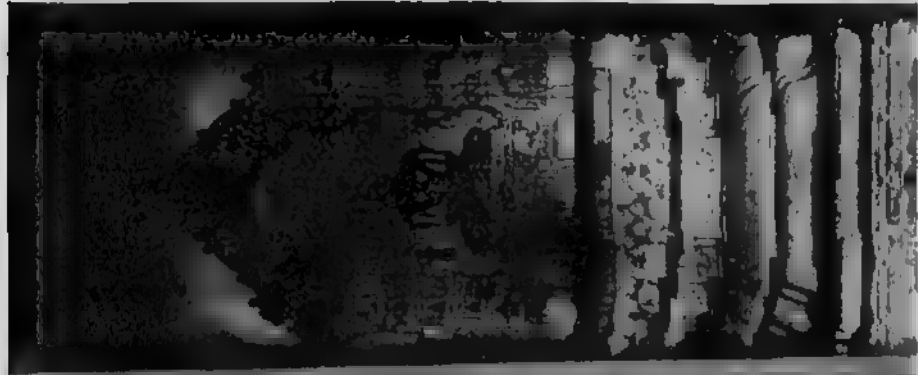
चित्र ६१ - दादासाहेब - भावनगर
Fig. 61 Dādasaheb - Bhāvnagar

चित्र ६२ - श्री पार्ष्णाथजी - देलवाड़ा (काठियावाड़)
Fig. 62 Śrī Pārśvanātha - Delwārā (Kathiawar)

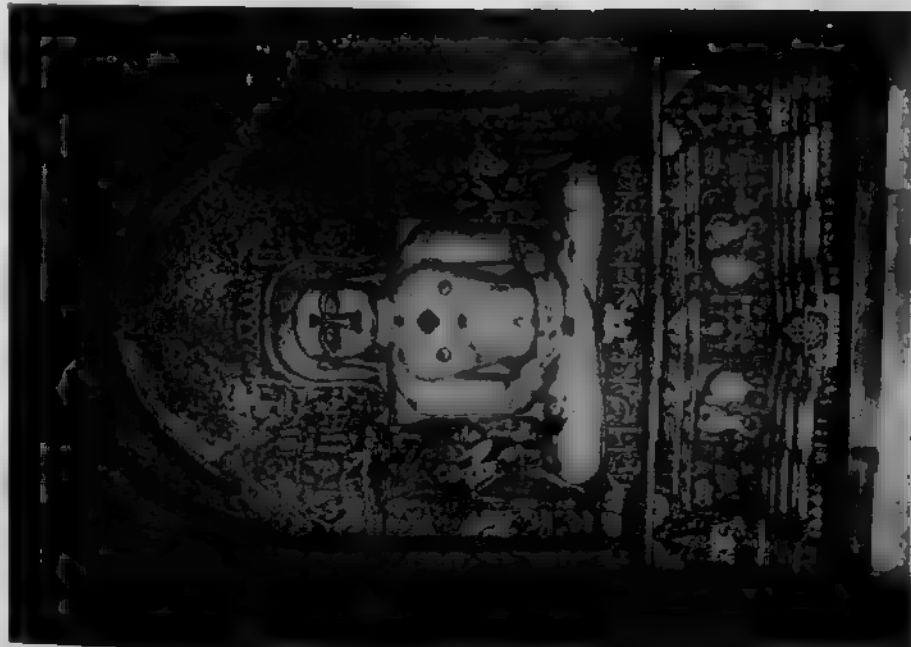
चित्र ६३ समवसरण - राणापुर
Fig. 63 Samavasaraṇa - Rāṇapur

चित्र ६४ श्री पार्वनाथ
Fig. 64 Śrī Pārśvanātha

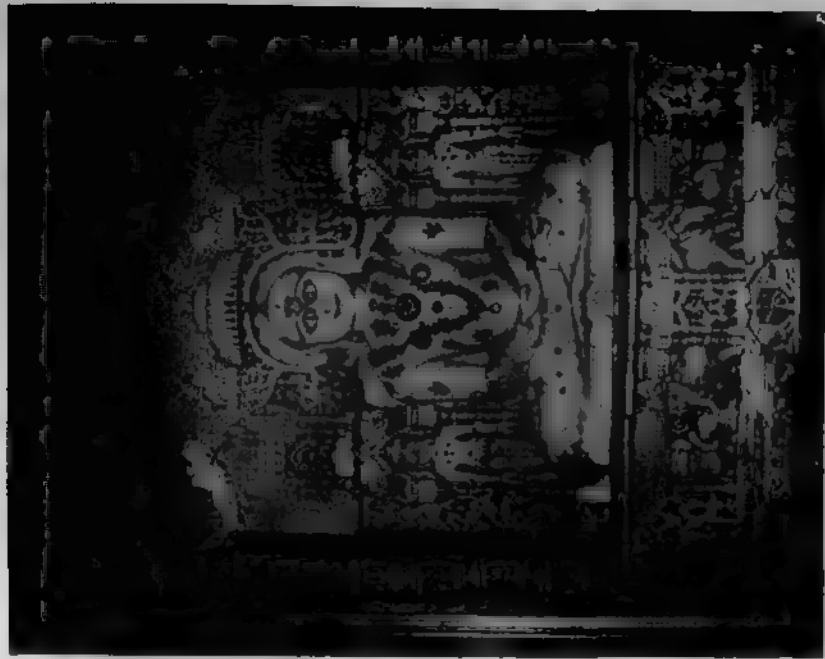

चित्र ६५ श्री पद्मावती देवी - पाटण
Fig. 65 Goddess Padmāvatī - Pāṭaṇ

चित्र ६६ श्री विजयमूर्ति . पाटन

Fig. 66 An image of Jina - Pātan

चित्र ६७ श्री ऋषभदेवकी . पाटन

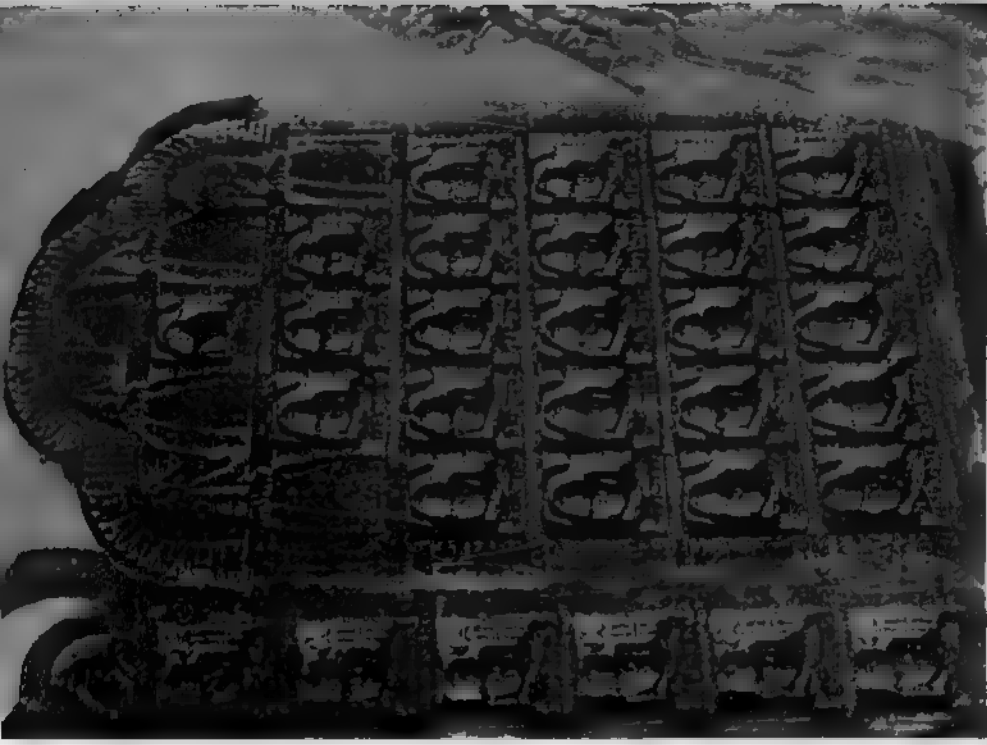
Fig. 67 Sri Rshabhadeva - Pātan

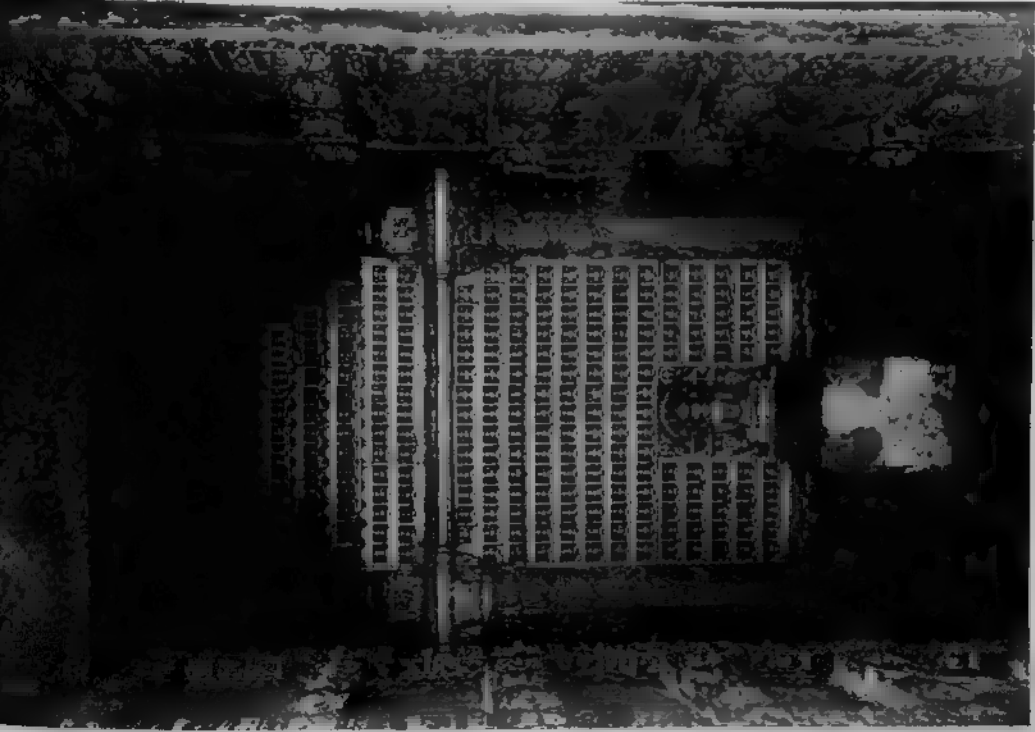
चित्र ६८ श्री निमूर्ति . तलजा (कटियावाड)

(Copyright S.M. Nawab) Fig. 68 Jain image - Talaja

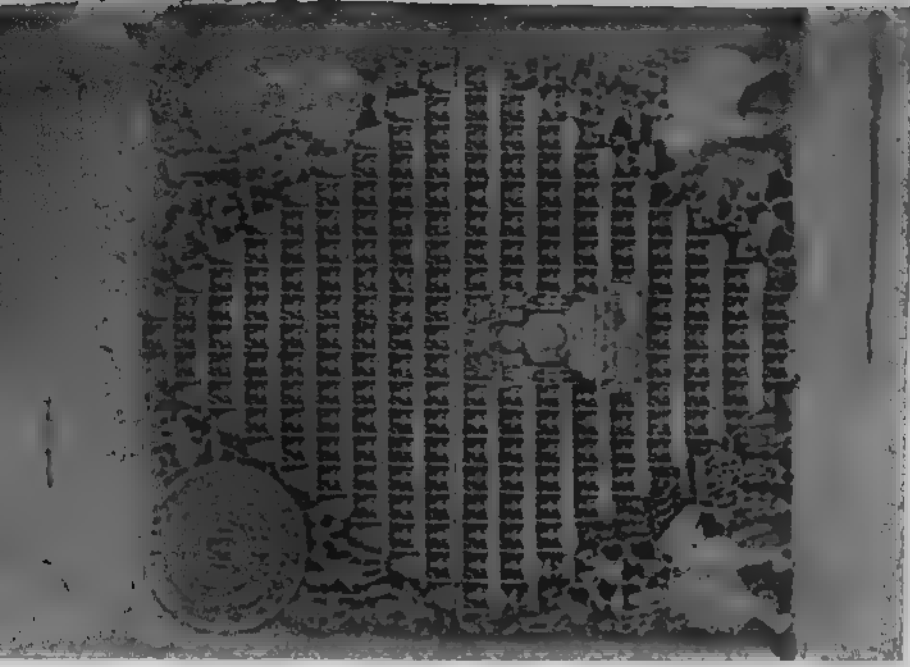
चित्र ६९ पावानी चौवीसी - प्रभासपटण

Fig. 69 Coviśi of stone - Prabhāspāṭan

चित्र ७०. सहस्रकुट - काजुबज

Fig. 70 Sabasrakuta - Satrunjaya

चित्र ७१. यादवो सहित श्री नेमिनाथजी - काजुबज

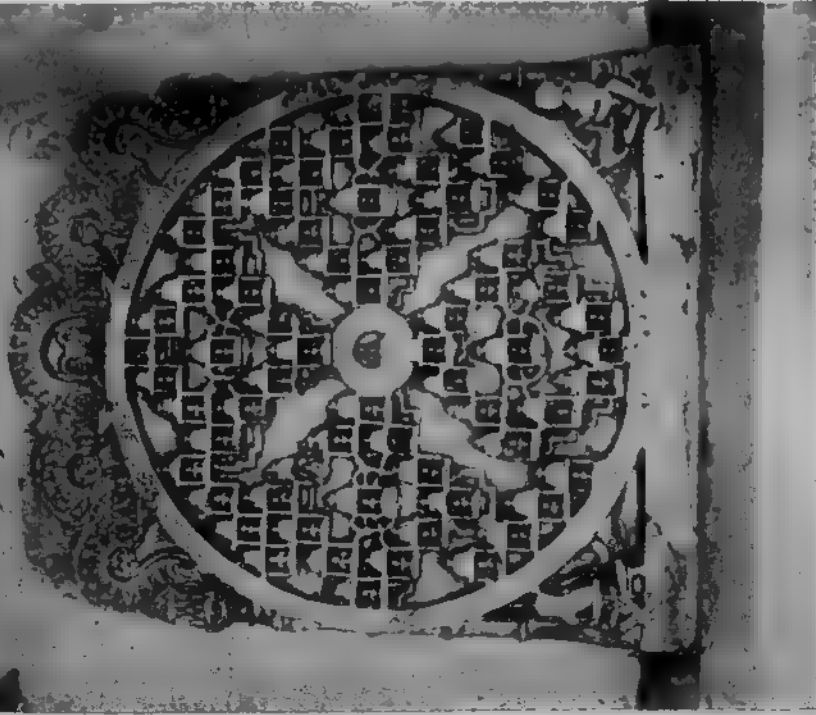
Fig. 71 Sri Neminatha with Yādavas - Satrunjaya

चित्र ७२ बीस विहरमाण जिन . राणकपुर

Fig. 72 Twenty present Tirthaṅkaras • Rānakapur

શ્રીનંદીધરદ્વીપ

ચિત્ર ૭૩ શ્રી નંદીધરદ્વીપ - ગિરનાર

Fig. 73 Śrī Nandīśvara-dvīpa - Gīrnār

બીસ પિઠુમાન નીચેકરીની દરીઓ

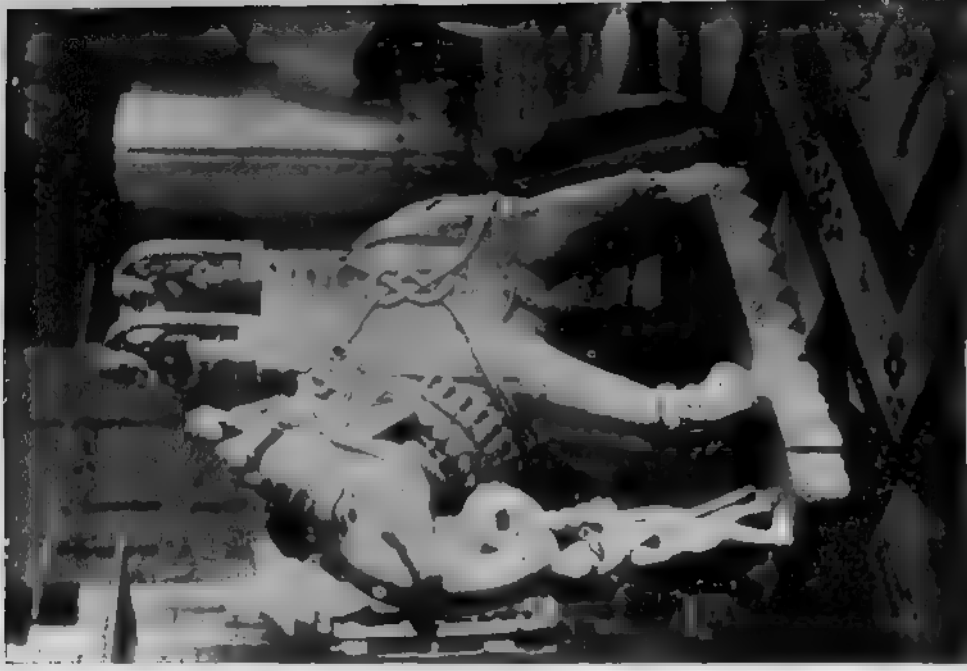
ચિત્ર ૭૪ બીસ પિઠુમાન તીર્થંકર - ગિરનાર

Fig. 74 Twenty present Tirthankaras - Gīrnār

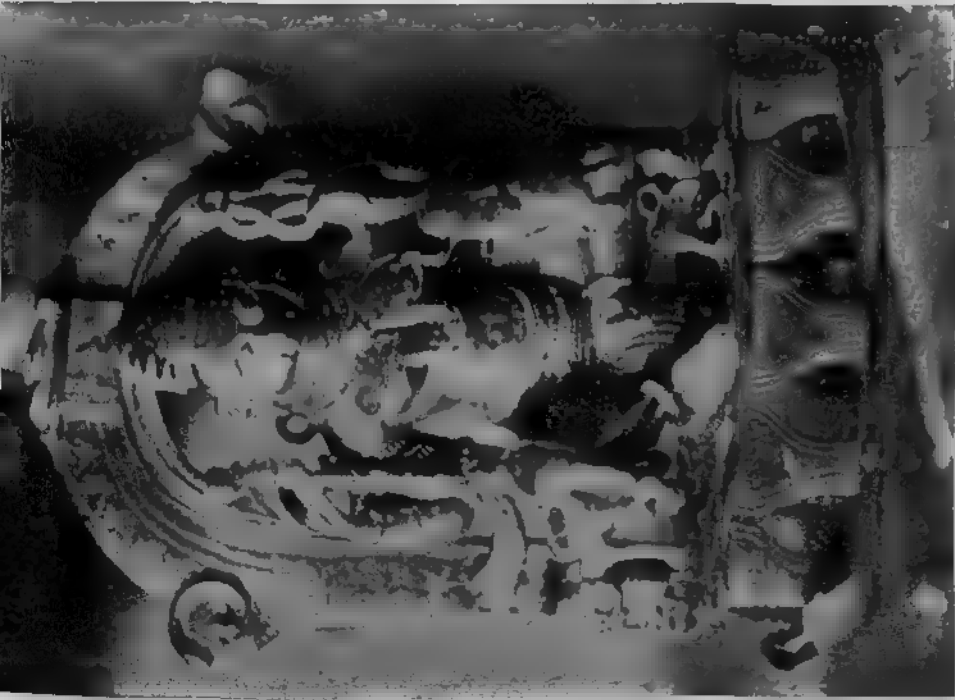
चित्र ७५ श्री मारुदेवा ऋषभदेव सहित - नागपुर

Fig. 75 Rshabhadeva in the lap of his mother Mārūdevā - Śatruñjaya
Copyright S. M. Nawab

चित्र ७६ इक्ष्ति पर मारुदेवा धने भरतराजा - शतृंजय

Fig. 76 Mārūdevā and Bharat on Elephant - Śatruñjaya

चित्र ७७ श्री अंबिकादेवी • प्रभासपाटन

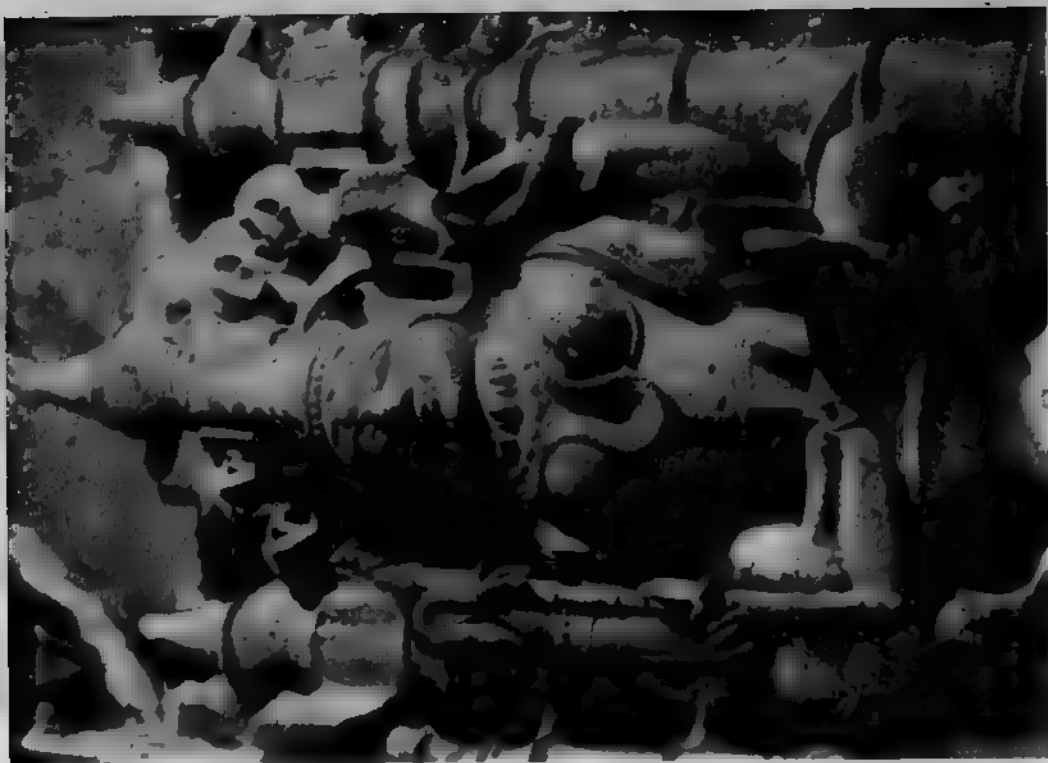
Fig. 77 Goddess Ambikā - Prabhāsapāṭaṇ

Copyright S. M. Nawab

चित्र ७८ अमृतल कउसगीया • गिरनार

Fig. 78 A standing metal image - Gīrnār

चित्र ८० विजया बक्षिणी - गिरनार
Fig. 80 Vijayā Yakṣiṇī - Girnār

चित्र ७९ शम्भुल यक्ष - गिरनार
Fig. 79 Śaṃmukha Yakṣa - Girnār

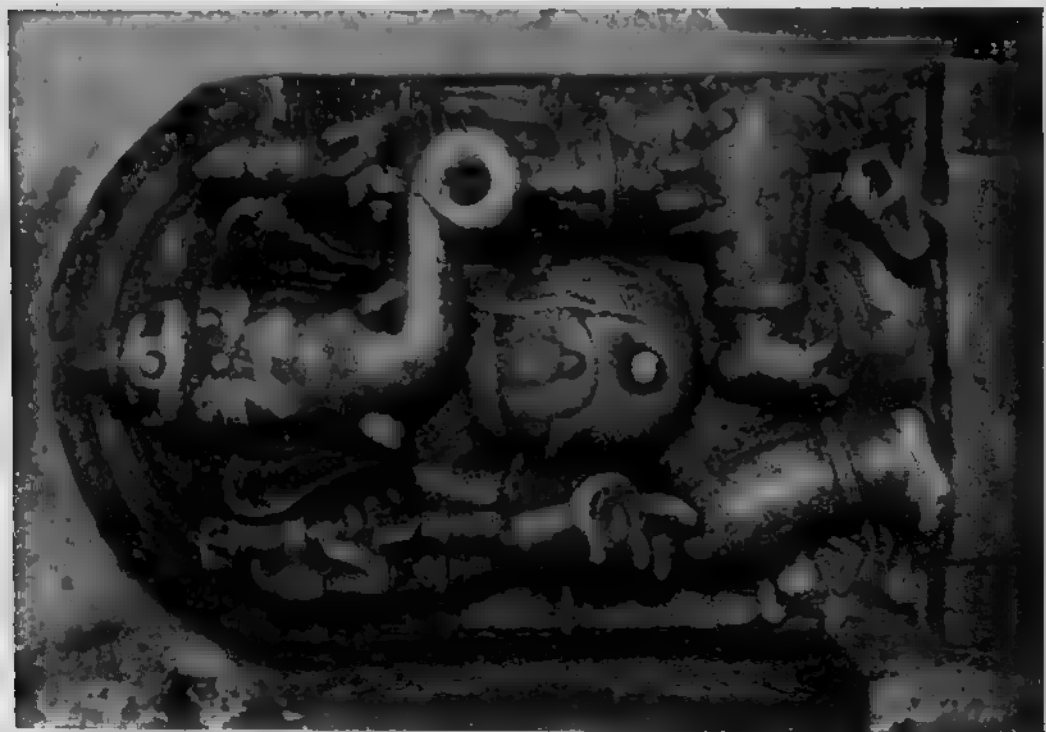
चित्र ८१ पार्श्ववक्ष
Fig. 81 Pārśvavakṣa

चित्र ८२, ८३ श्री लक्ष्मीदेवी - दीव (कठियावाड़)
Fig. 82,83 Goddess Lakṣmī-dēvī (Kathīāwār)

चित्र ८४ चौबीस जिनमातानो पट - गिरनार
Fig. 84 The Tablet of twenty-four Jina Mothers - Gīrnār

चित्र ८५ श्री पार्श्वकक्ष - प्रभासपाटन
Fig. 85 Pārsavakṣa - Prabhāspāṭan

चित्र ८६ श्री पद्मावती देवी - प्रभासपाटन
Fig. 86 Goddess Padmāvatī

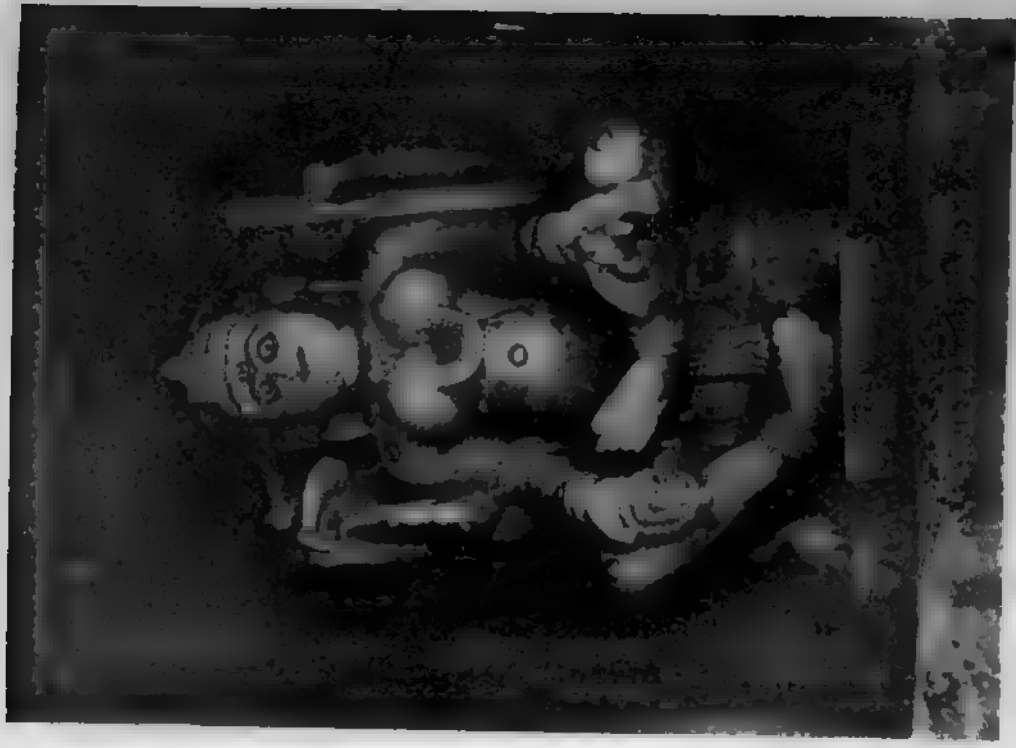
चित्र ८७ श्री अम्बिकादेवी • प्रभासपाटन
Fig. 87 Goddess Ambikā • Prabhāspātan
Copyright S. M. Nawab

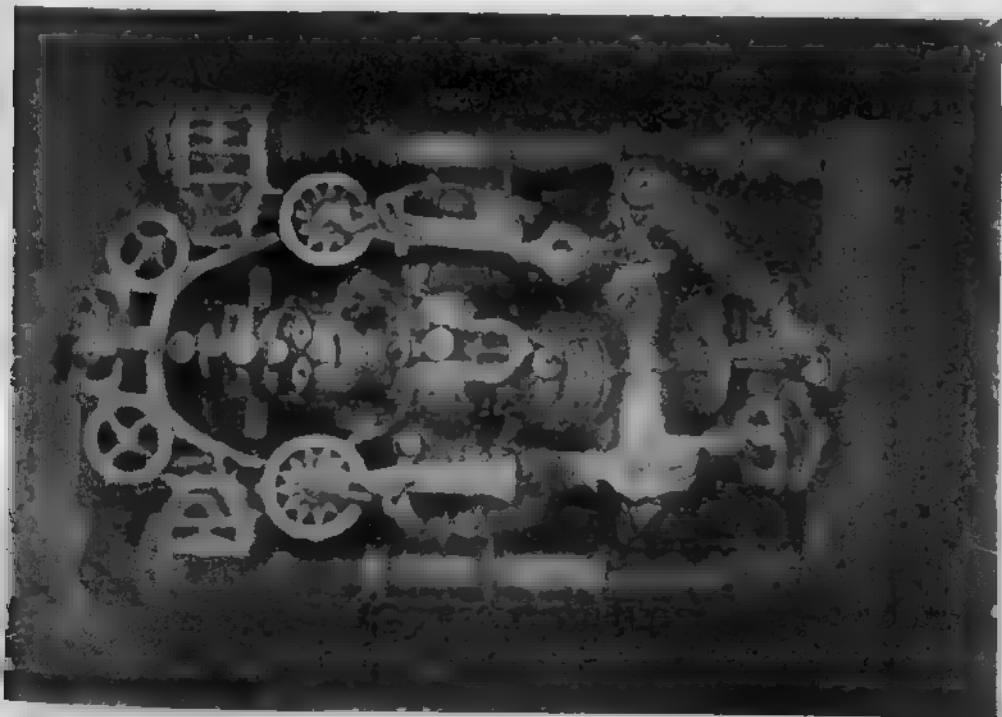
चित्र ८८ श्री अम्बिकादेवी • प्रभासपाटन
Fig. 88 Goddess Ambikā • Prabhāspātan

चित्र ८९ श्री सरस्वतीदेवी • प्रभासपाटण
Fig. 89 Goddess Sarasvati - Prabhāspāṭaṇ
Copyright © M. N. Srinivasan

चित्र ९० श्री सरस्वतीदेवी • प्रभासपाटण
Fig. 90 Goddess Sarasvati - Prabhāspāṭaṇ
Copyright © M. N. Srinivasan

चित्र ९१ श्री चक्रेश्वरी - गिरनार
Fig 91 Śrī Chakreśvarī - Gīrnār

Copyright S. M. Nawab

चित्र ९२ एक अज्ञात शिल्प - दीव (कच्छिकावाड)
Fig 92 An unknown image - Diya

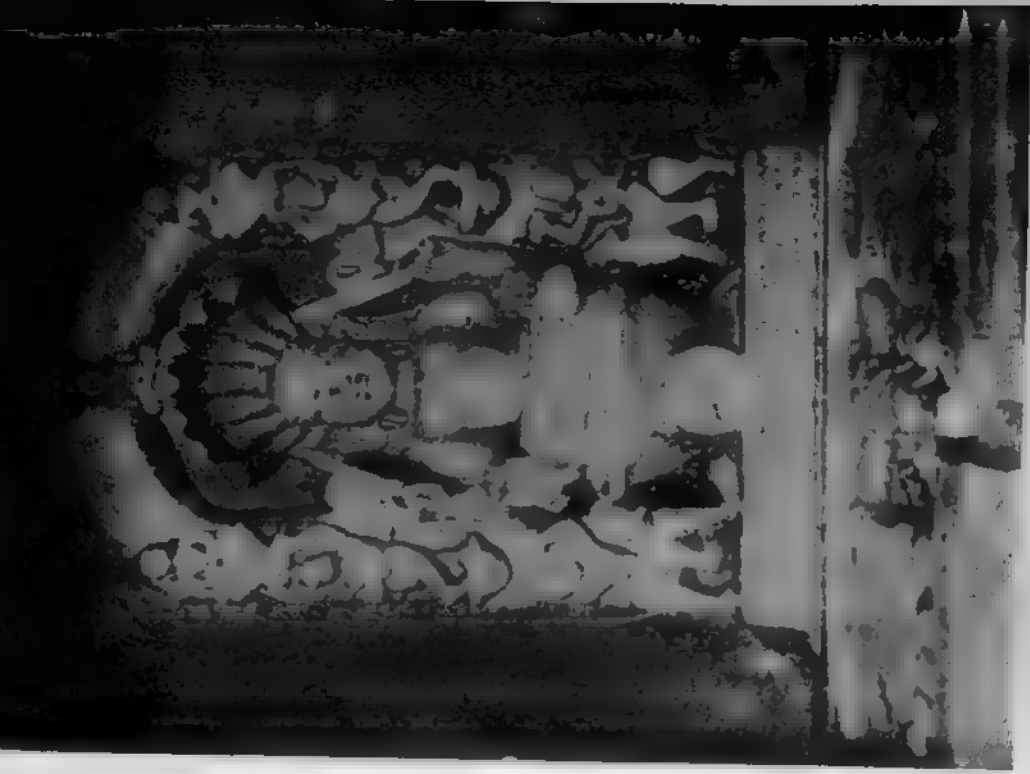
चित्र ९३ श्री माणिक्यराजी - प्रभुसपादन
Fig. 93 Śrī Maṇibhadraṇī - Prabhāspādan

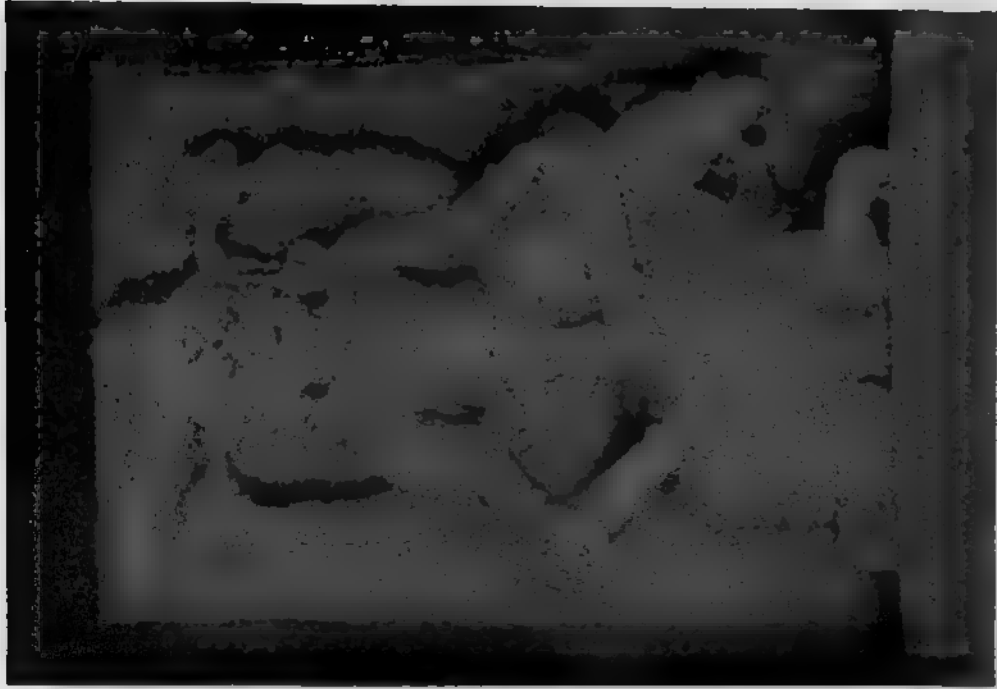
चित्र ९४ श्री माणिक्यराजी - दीव (कठिनावाह)
Fig. 94 Śrī Maṇibhadraṇī - Diva

चित्र ९५ श्री सरस्वतीदेवी • सारंगजय
Fig. 95 Goddess Sarasvatī - Śaṛaṅjaya

चित्र ९६ श्री पद्मवतीदेवी • सारंगजय
Fig. 96 Goddess Padmāvatī - Śaṛaṅjaya

चित्र ९७ श्री यक्षरा वस - सतुजय
Fig. 97 Yakṣa Yakṣa - Satruñjaya

चित्र ९८ श्री कालीदेवी - सतुजय
Fig. 98 Goddess Kālī - Satruñjaya

चित्र ९९ श्री गौमुख यक्ष - शत्रुंजय

Fig. 99 Gomukh Yakṣa - Śatruñjaya

Copyright S. M. Nawab

चित्र १०० श्री चक्रेश्वरी - शत्रुंजय

Fig. 100 Goddess Cakreśvari - Śatruñjaya

चित्र १०१ मृग श्रविकाओ - सातुंजय

Fig. 101 Three Śrāvikās - Śatruñjaya

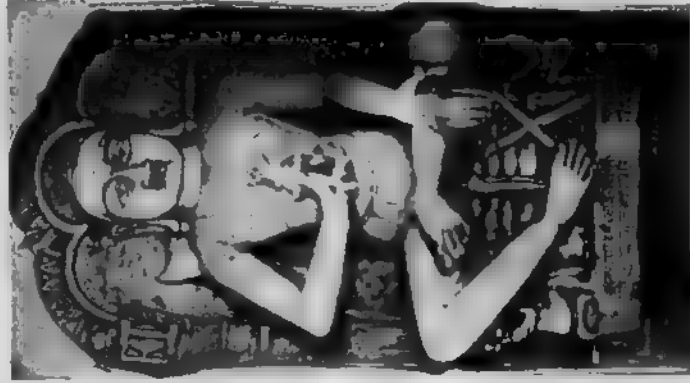

चित्र १०२ श्री जिनप्रभसूरी (१) - सातुंजय

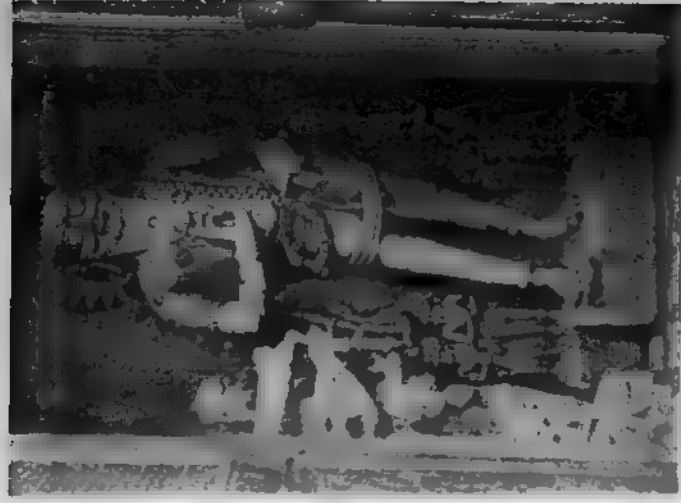
Fig. 102 Śrī Jinaprabhāsūrī (2) - Śatruñjaya

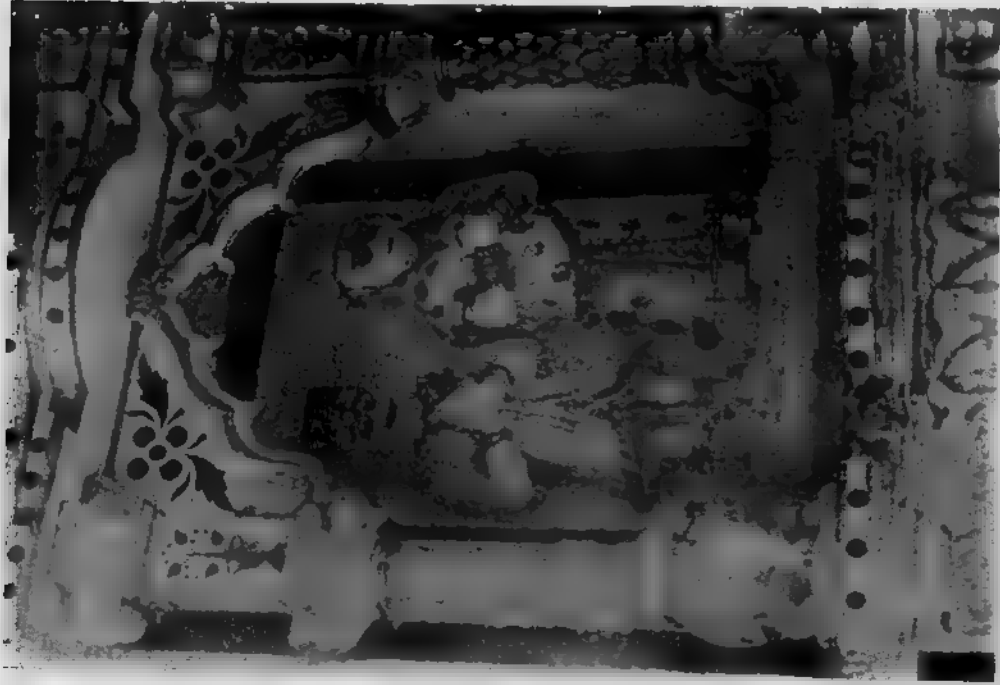
चित्र १०३ श्री अमरचंद्रसूरी - पाटण
Fig. 103 Śrī Amarcandrasuri - Pāṭaṇ

चित्र १०४ श्री देवचंद्रसूरी - पाटण
Fig. 104 Śrī Devachandrasuri - Pāṭaṇ

चित्र १०५ गुर्जेधर वनराज
Fig. 105 Vanaarāj, the king of Gujjarāt - Pāṭaṇ

चित्र १०६ मोतीसा सेठ अने तेथेथीनी धर्मफलो
Fig. 106 Seth Motiśā with his wife - Śatruñjaya
Copyright S. M. Nawab

चित्र १०७ श्रावक श्राविका - तलजा
Fig. 107 Śrāvaka Śrāvikā - Talajā (Kathiawar)

चित्र १०८ शिवक शक्ति - कदंबगिरी

Fig. 108 Śrāvaka, Śāvikā - Kadāmbagiri (Kathiawar)

चित्र १०९ धर्मराजा - शत्रुघ्न

Fig. 109 Dharmarāja - Śatruṅṇaya

चित्र ११० देवासना पुनिषनाह मङ्गलो स्तम्भेन - रानकपुर

Fig. 110 Inscription on Pillar - Rānakpur

Copyright S. M. Nawab

चित्र १११ सहदेव, धर्मराज, नकुल

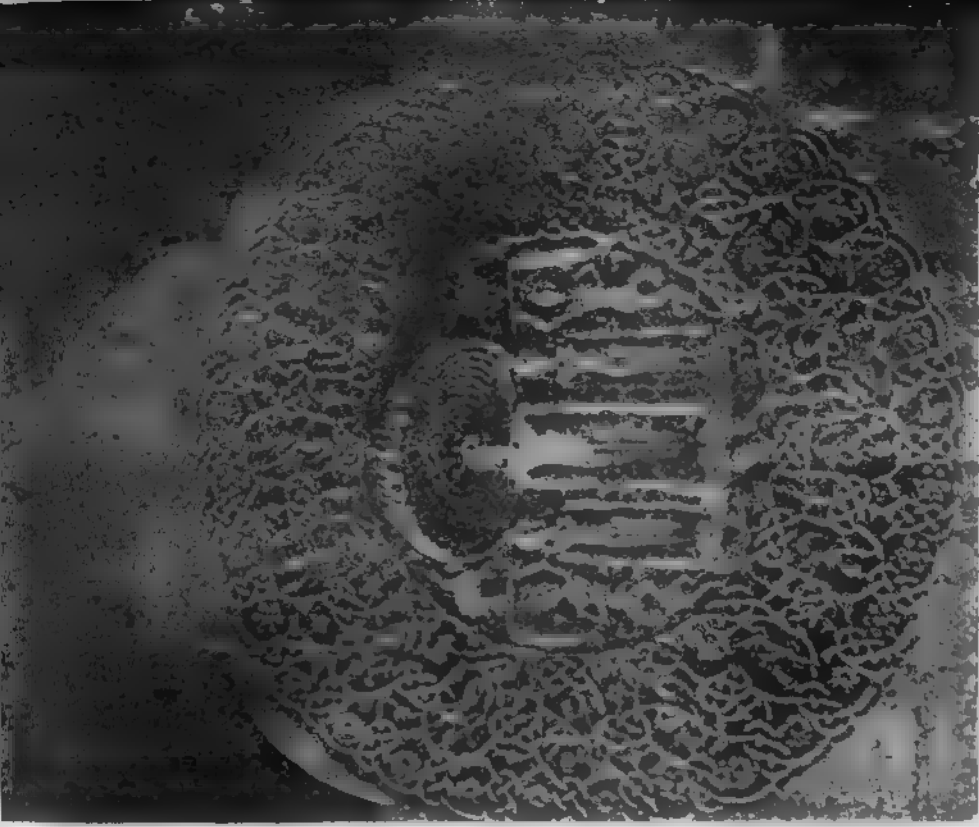
Fig. 111 Sahadeva, Dharmarājā and Nakula

चित्र ११२ द्रौपदी, भीम, अर्जुन - सतुंडव

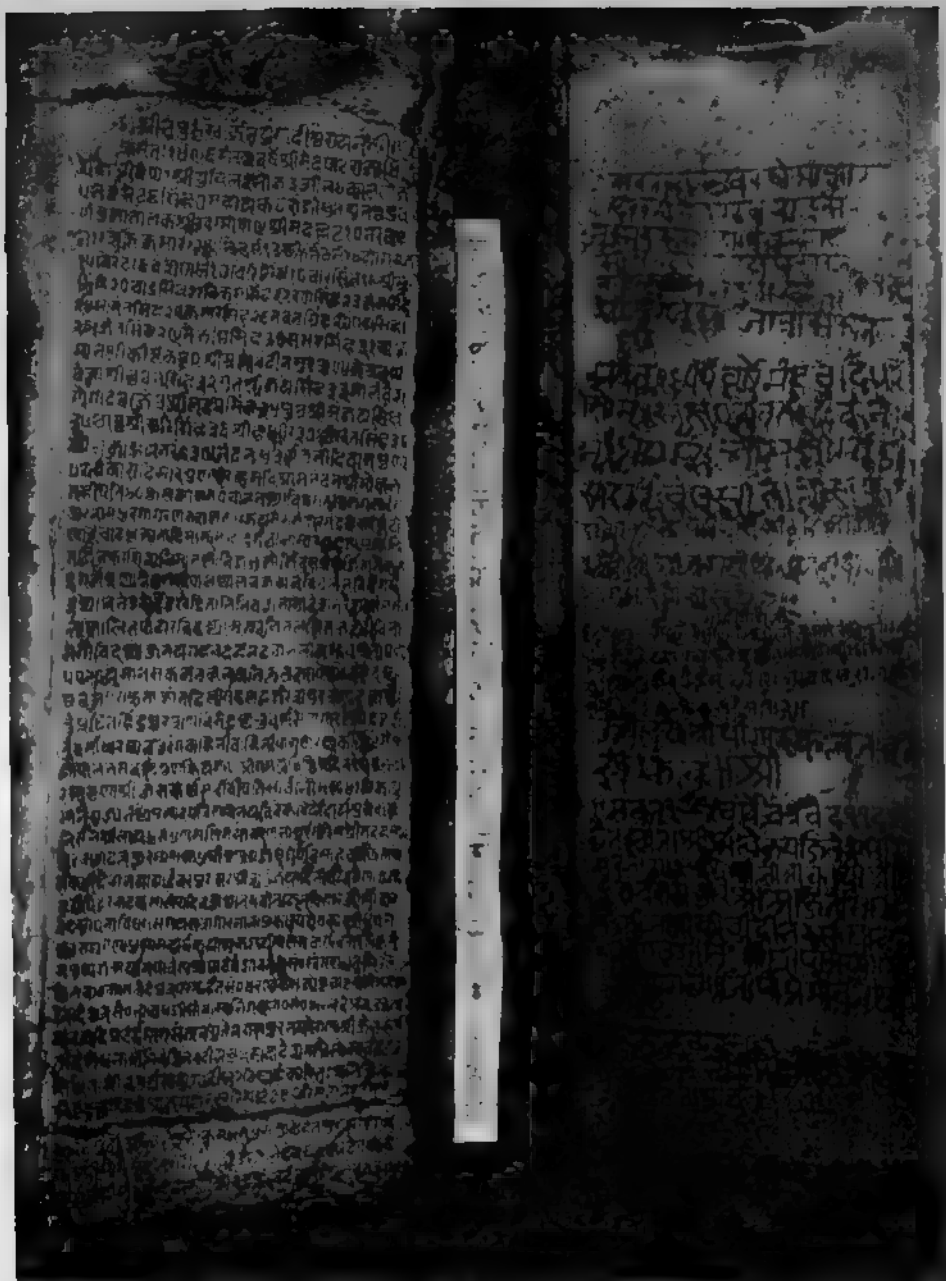
Fig. 112 Draupadi, Bhīma and Arjuna - Sāturuṇḍava

Copyright S.M. Nawab

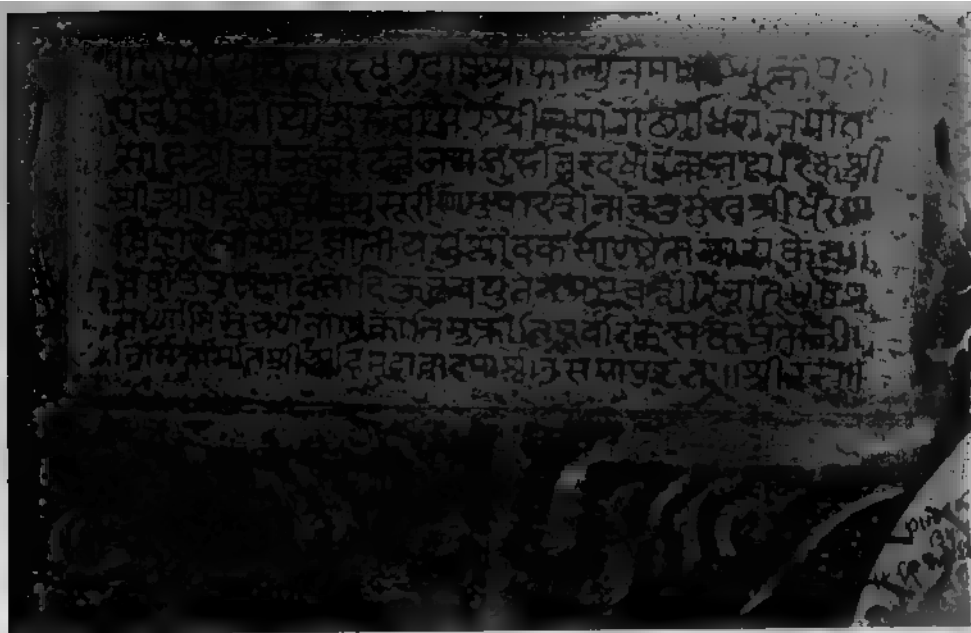
चित्र ११३ श्री सहस्रनाम पार्श्वनाथ - रामपुर

Fig. 113 Śrī Sahasranāma Pārsvanātha

चित्र ११४-११५ श्री रणकपुरजीना मुख्य देगमरजीनी कोट्टीना जमणी तथा डाबी बाजुना धामला उपरना शिलालेखों

Fig. 114-115 Inscriptions on the pillars at Ranakpur

चित्र ११६ पूर्वमेषनाथ मंडपना पाट उपरनी शिलालेख
Fig. 116 Inscription on a stone at Rāṇakpur

चित्र ११७ अर्जुन, श्री कृष्ण, रुक्मिणी (?)
Fig. 117 Arjuna, Śrī Kṛṣṇa and Rukmiṇī(?)

चित्र ११८ श्री धरमविहार-उत्तर तथा पश्चिम काजुगो देखाव
 Fig. 118 North-west view of Sri Dharamvihar - Ranakpur

चित्र ११९ धरवहिर-उत्तर तथा पश्चिम बाहुनी देखव

Fig. 119 Dharavihār-North-west view with Dharmasāla - Rānāpur

चित्र १२० धरमभर-एँ मकुनो नगरनो देलाव
Fig. 120 East view of Dharambhar, Rānakpur (Nagaur)

चित्र १२१ धरमविहार—एक तथा दक्षिण बाहुनी देखाव
Fig. 121 Dharamvihar-A South-east view - Ranakpur

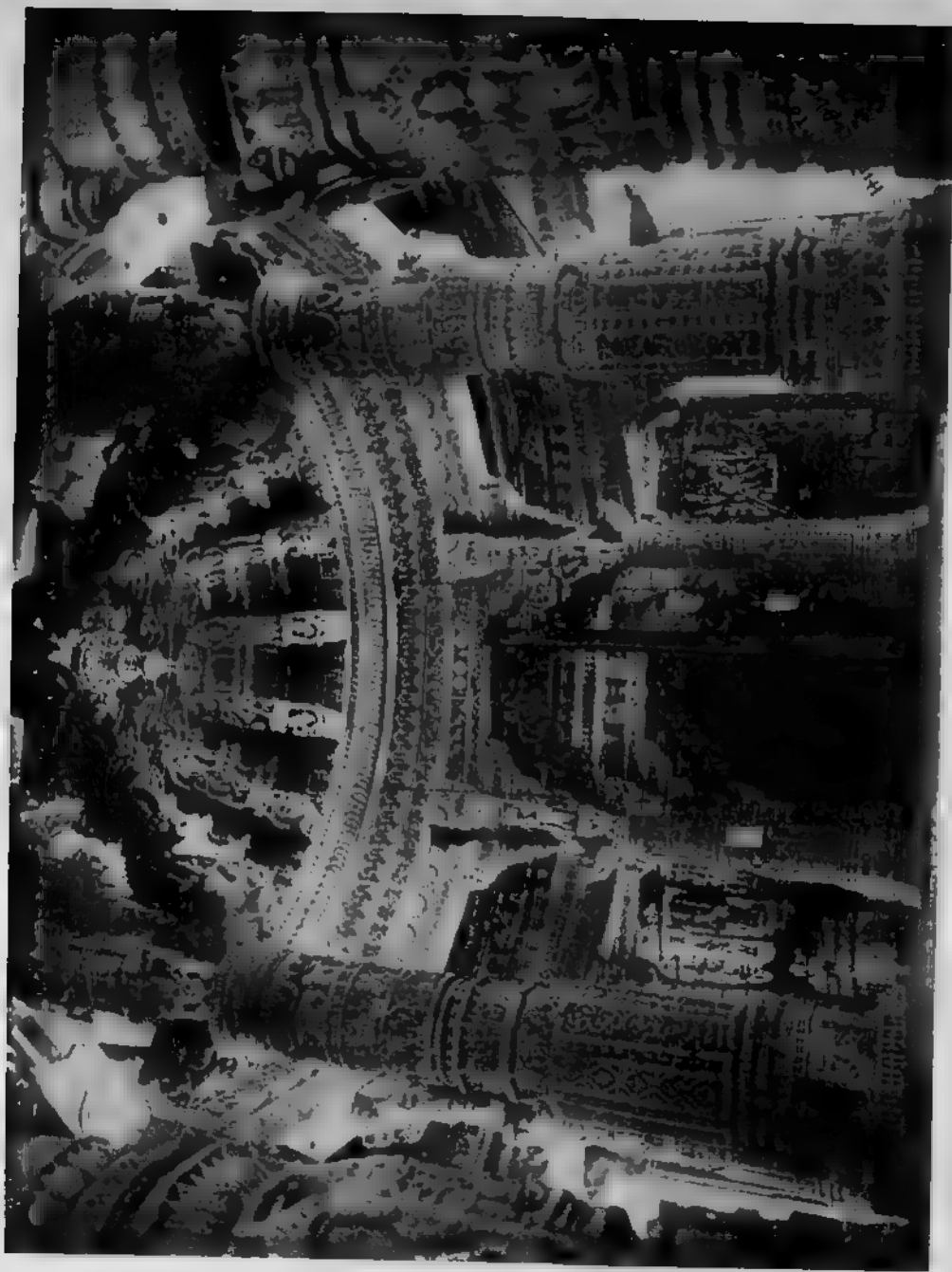

चित्र १२२ धरन्विहार-दक्षिण मेघनाद मंदपनो देखाव - राणकपुर (भारत)
Fig. 122 Dharanvihār-A view of south Meghanāda mandapa - Rāṅakpur

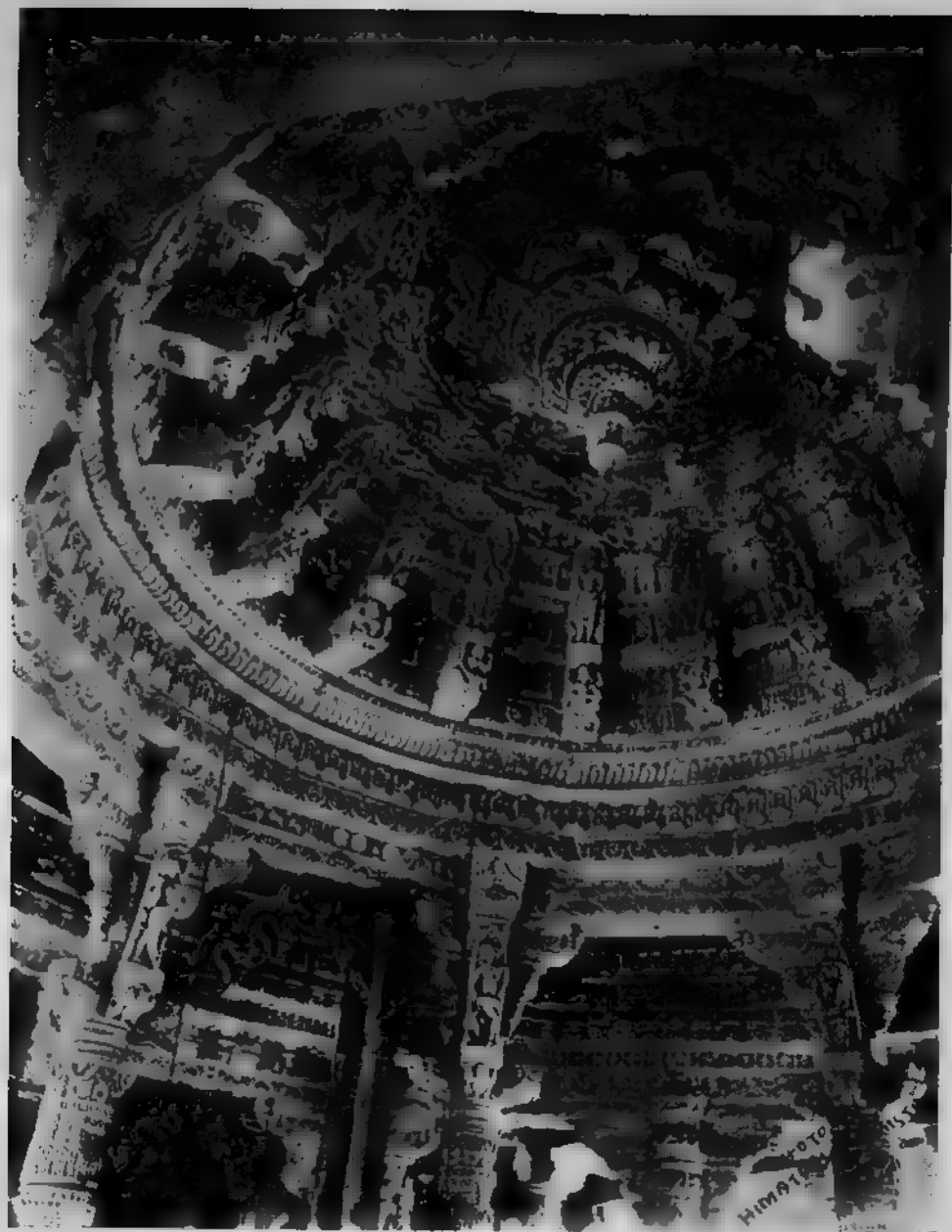

चित्र १२३ धराण्विहार—पश्चिम मेघनाद मंडपनी अंदरूनी देखाव

Fig. 123 Dharaṇvīhār—Interior of west Meghanāda maṇḍapa - Rānāpur

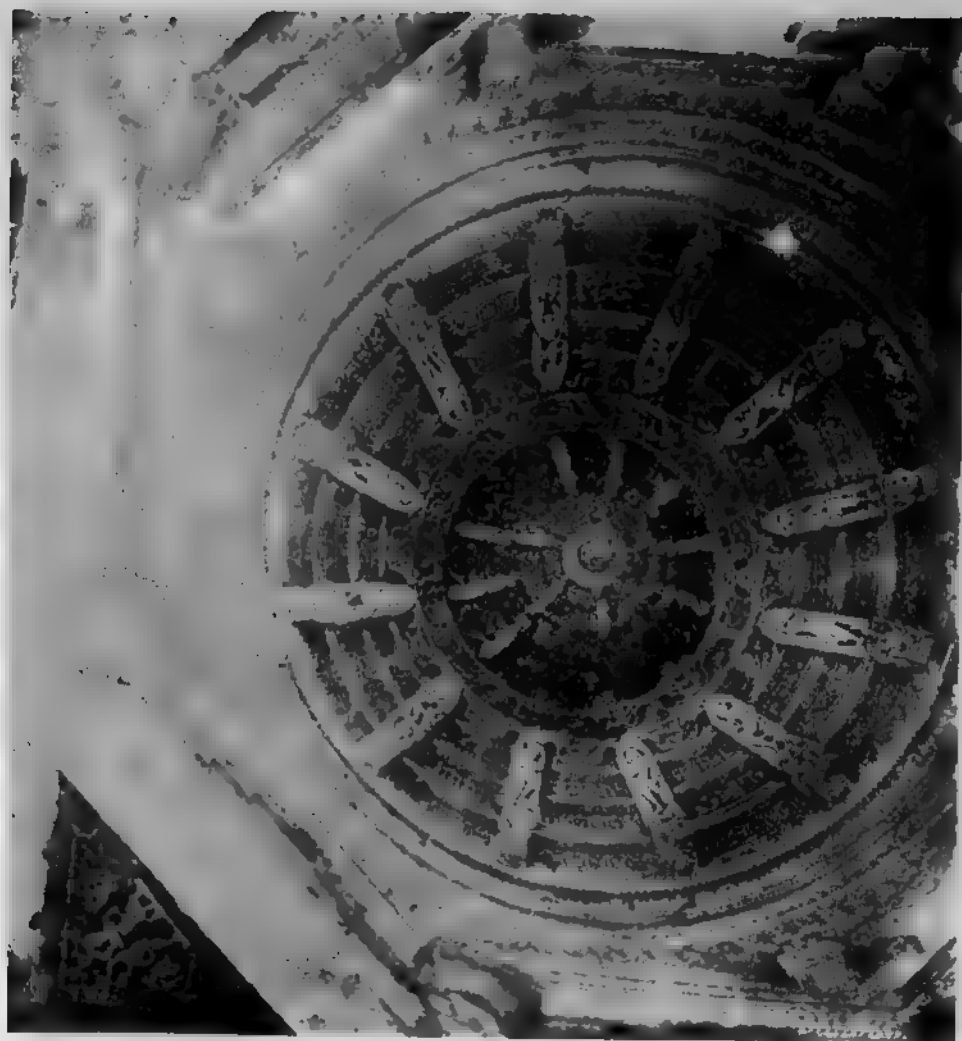
चित्र १२४ धरमविहार—पश्चिम मेघनाद मंदिराचा पुस्तकालय देखावा
Fig. 124 Dharavihār—Dome of west Meghanāda mandapa

चित्र १२५. धरान्विहार—पश्चिम मेघनाद मंडपनी अंदरूनी देखाव

Fig. 125 Dharanvihār—An interior of west Meghanāda maṇḍapa - Kanakpur

चित्र १२६ धरमविहार—पश्चिम मेघनाद मंदपना कुमटनो देखाव

Fig. 126 Dharamvihār-Dome of west Meghanāda maṇḍapa - Rāṇakpur

चित्र १२७ धरमविहार-रानकपुर मठानो अंदरुनो देखाव
 Fig. 127 Dharamvihar-Ranakpur Interior of the south-west corner

चित्र १२८ धरकविहार—अभिषेकालो अंदलो देखाम

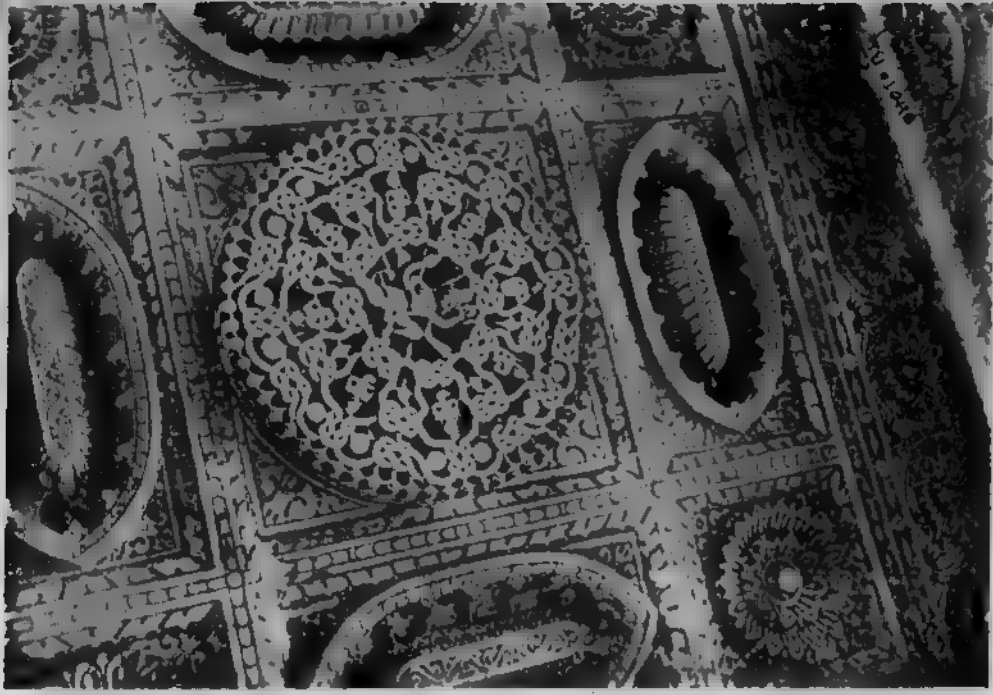
Fig. 128 Dharayihār-Rāṇakpur Interior of the south-east corner

चित्र १२९ धरमविहार-मुख्य शिखर

Fig. 129 Dharamvihar - Main spire

Copyright S. M. Nawab

चित्र १३० दक्षिण मेघनाथ मंदपनी एक छतको देखा

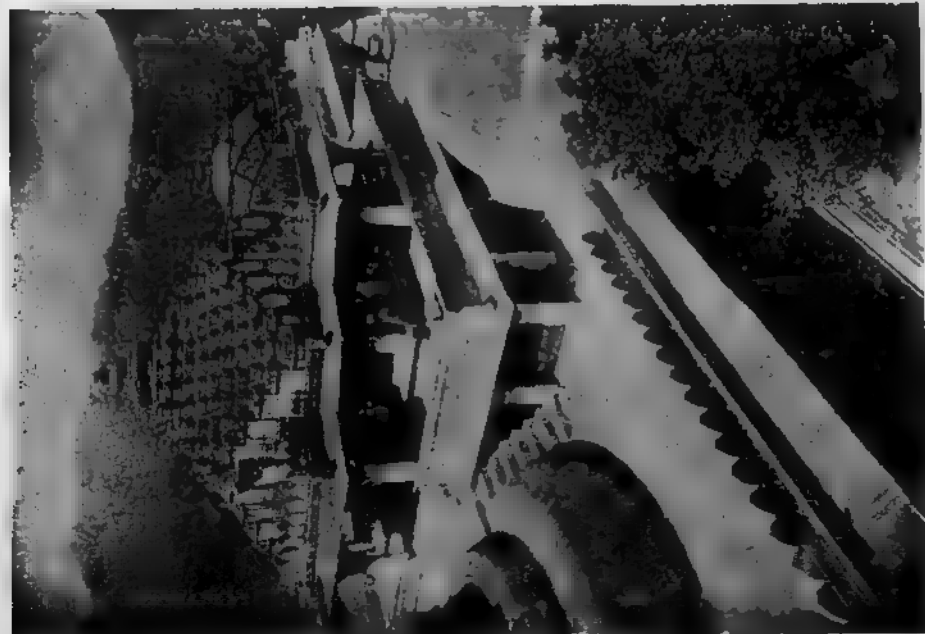
Fig. 130 A ceiling of south Meghnad mandap - Raigarh

चित्र १३१ धरमबिहारी पश्चिम ओर श्री पार्श्वनाथ भगवाननु देरामर
Fig. 131 The Parśvanāth temple on the west side of Dharanvihar - Rāṇakpur

चित्र १३२ पश्चिम बलानकनी एक छतनी देलाव
Fig. 132 A ceiling of west Balāṇaka

चित्र १३३ पश्चिम मेघनाद मंदपानी गार्हपत्यो देवालय

Fig. 133 A view of Sāmarāṇa of west Meghnād mandap - Rāṇākpur
Copyright S. M. Nawab

चित्र १३४ पश्चिम राखुला नृत्यसंगणो देवालय

Fig. 134 A view of dancing mandap on the west - Rāṇākpur

चित्र १३५ श्री मक्षीजीसुं देरासर

Fig. 135 The Jain temple of Makṣījī (Malwā)

चित्र १३६ श्री दादावाडीसुं देरासर - लखनौ

Fig. 136 The Jain temple of Dādāwāḍī - Lucknow

चित्र १३७ श्री लल्लुवाहनु नीचिनु देरामर

Fig. 137 The Jain temple at Lachwār (Bihār)

चित्र १३८ श्री क्षत्रियकुण्डनु पर्वत पगनु देरामर

Fig. 138 The Jain temple on the hill of Ksatriyakund

चित्र १३९ भी कंषिलनगरी (कडकाबाद)नु देरासर
Fig. 139 The Jain temple at Kampilā - Farukkābād

चित्र १४० भी कुम्पलकजीनु देरासर
Fig. 140 The Jain temple of Kulpākji

चित्र १४१ जगतसेठनु देरासर - कटगोला
Fig. 141 Jagatśeth's Jain temple - Katgolā (Bengal)

चित्र १४२ सप्तधारातुं हृदय - राजगिर
Fig. 142 A general view of Saptadhârâ - Rājagīra

चित्र १४३ श्री बड्रीदास बाबुना देरासरना कंयाउन्वर्तु मुख्य द्वार - कलकत्ता
Fig. 143 Main entrance of Babu Badridās temple - Calcutta

चित्र १४४ श्री बड्रीदास बाबुन देरासर - कलकत्ता
Fig. 144 The Jain temple of Badridās Babu - Calcutta

चित्र १४५ श्री बहीदास बाबुना देरासरजी भस्वना दशाबिम्बु दश्य - कलकत्ता
Fig. 145 A general view of Ushu Badridās temple - Calcutta

चित्र १४६ जैन स्वैतांबर देरासर - गुणजीबाजी
Fig. 146 The Jain Svetāmbar temple - Gunjābāzī

चित्र १४७ भी जलमंदिरनु सुंदर दृश्य - पावापुरी

Fig. 147 A General view of Jalmandir - Pāvāpurī

चित्र १४८ मुख्य प्रवेशद्वार सहितनु जलमंदिरनु दृश्य

Fig. 148 Jalmandir through main entrance - Pāvāpurī

चित्र १४९ सीतानाथको देवालय - समेतसिखर
Fig. 149 Sitānāth - Sametśikhar

चित्र १५० समेतसिखर पर्वतसु भूक कुदरती दृश्य
Fig. 150 Scenery on Sametśikhar hill

चित्र १५१ समेतशिक्षर पर्वतनी टोच परतुं रम्य दृश्य
Fig. 151 Bird's-eye view of Sametśikhar hill

चित्र १५२ मुख्य मंदिर (जलमंदिर) समेतशिक्षर
Fig. 152 Main temple - Sametśikhar

चित्र १५३ श्री पार्श्वनाथ भगवानकी निर्वाणभूमि

Fig. 153 The place where Sri Pārśvanāth attained Nirvāṇa

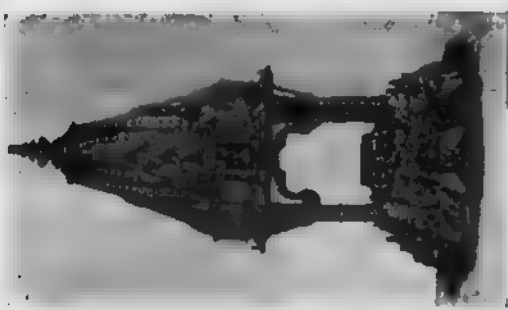
चित्र १५४ जैन देवालयों सहित नर्मदा नदी - अवधगढ़

Fig. 154 The beautiful scene of Avachalgadh with Jain temples

ચિત્ર ૧૩૫ ધાતુનું પોટિકા - પાટણ
Fig. 155 Metal Potika - Patan

ચિત્ર ૧૫૬ ધાતુનું નાનું દેરાસર
Fig. 156 A miniature temple

ચિત્ર ૧૩૭ ચાંદીનું સમવસરણ - કચોદરા
Fig. 157 Silver Samavasarapa (Baroda)

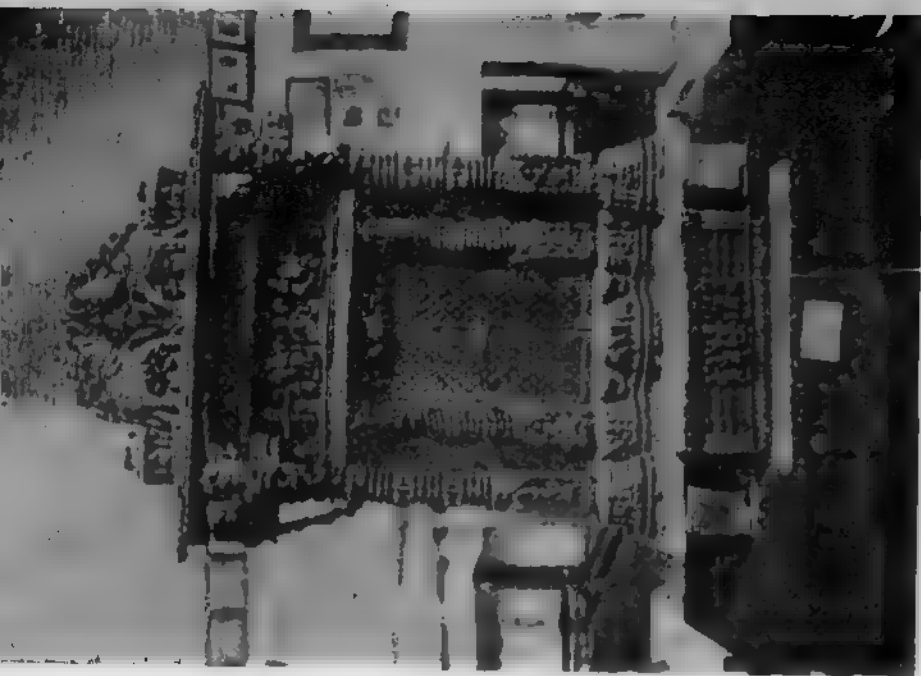
चित्र १५८ श्री जैन कीर्तिस्तंभ - चित्तोदगढ़
Fig. 158 Jain Tower - Chitodgad

चित्र १५९ लाकडाताना कांतराकामावळी बाभलो

Fig. 159 A wooden pillar with exquisite carving - Surat

Copyright S. M. Nawab

चित्र १६० लाकडाताना नालु घर देवालय - पाटण

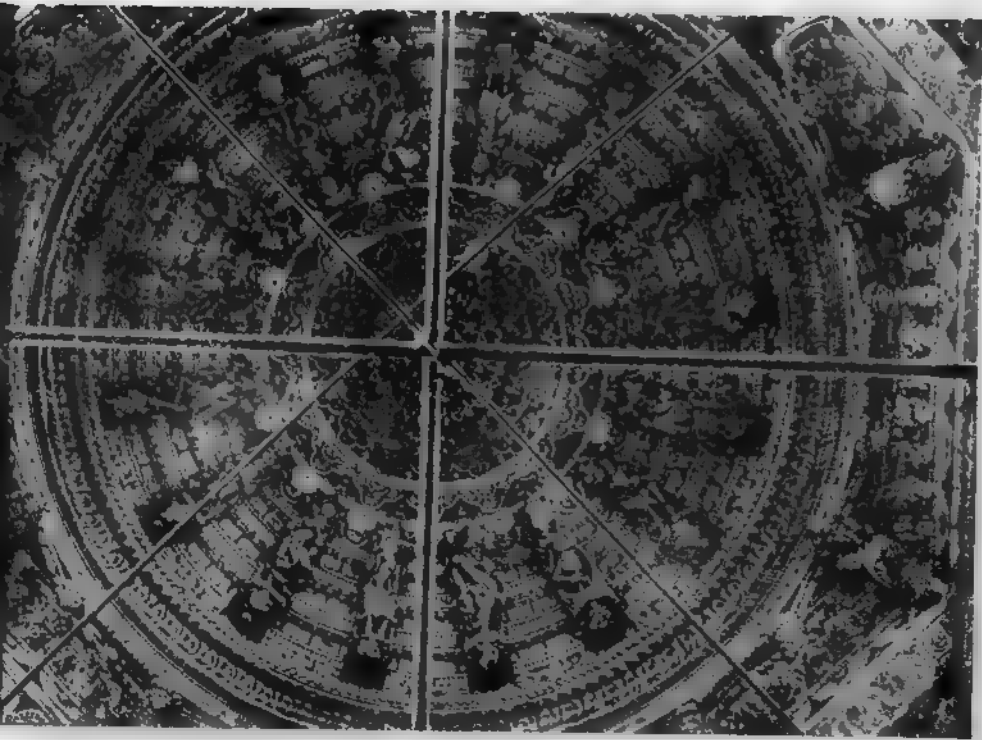
Fig. 160 A small wooden temple - Patan

चित्र १६१ श्री मेमिनाथजीनी जलनं लकडानुं कोतरकम - पाठन
Fig. 161 Marriage procession of Nemināthi in wood carving - Pātāp

चित्र १६२ एक सुंदर स्थापत्यकाम - चानस्मा
Fig. 162 A beautiful piece of sculpture - Chānasmā

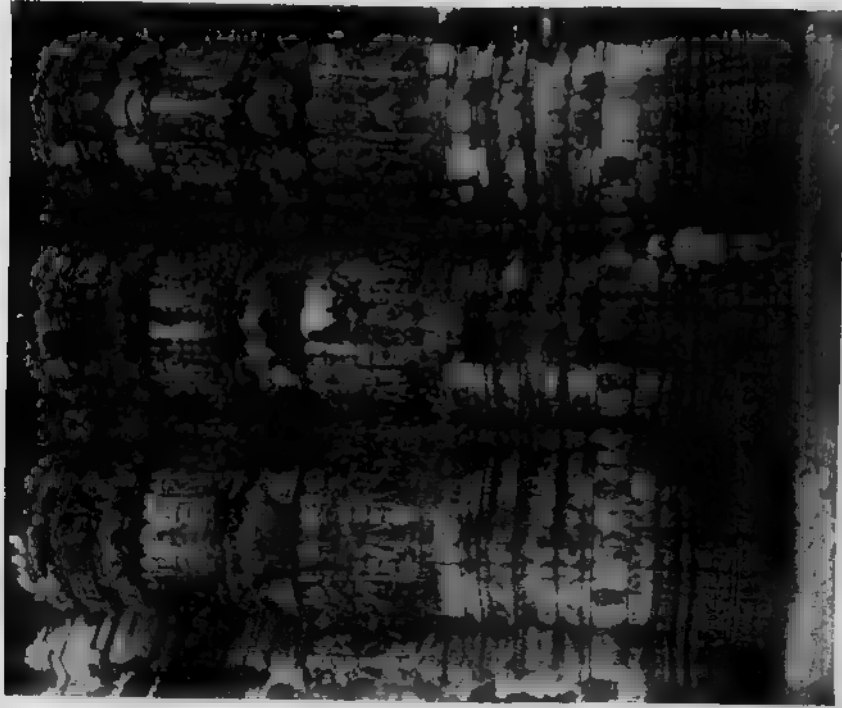
चित्र १६२ लाकडाचा कोतरधवाळी छत - पाटण
Fig. 163 A ceiling in wood carving - Pāṭan

चित्र १६४ श्री जैन देवालय - धाणसम
Fig. 164 The Jain temple - Dhāṇasmā

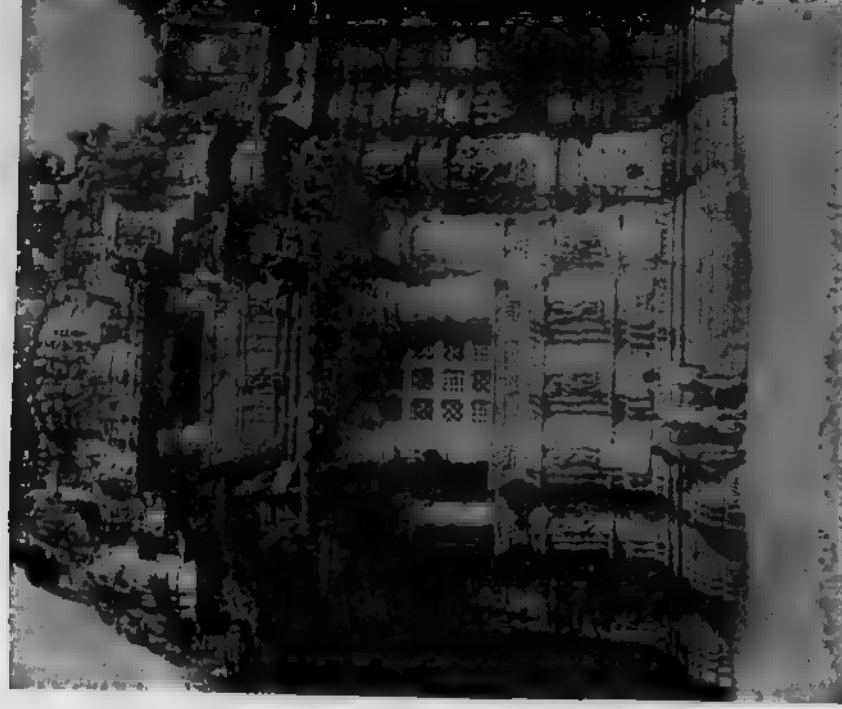

चित्र १६५. श्री अजितनाथदेव देगमर - तारंगा
Fig. 165 Śrī Ajitnath temple - Târangā

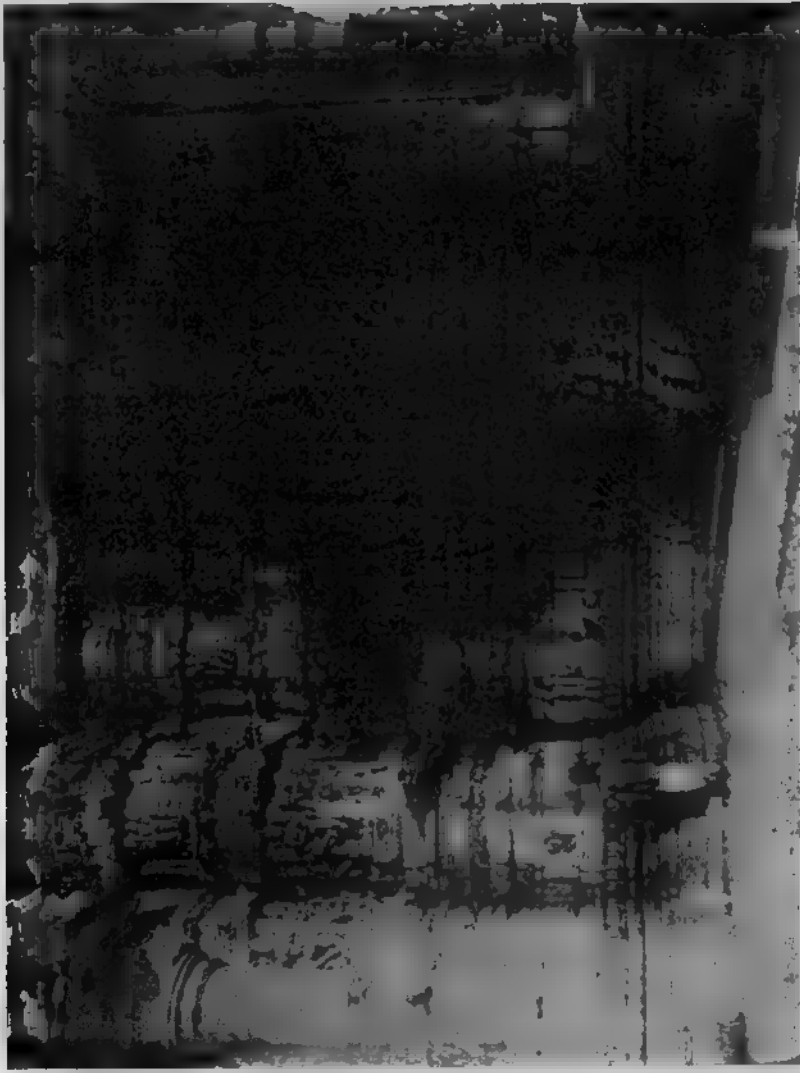
चित्र १६६ दक्षिण बाजुर्ग स्थापत्यकला • तारंग

Fig. 166 Sculptures on the south side - Tāraṅgā

चित्र १६७ श्री अजितनाथना शेरसरतो पाछळो वेल्हाव

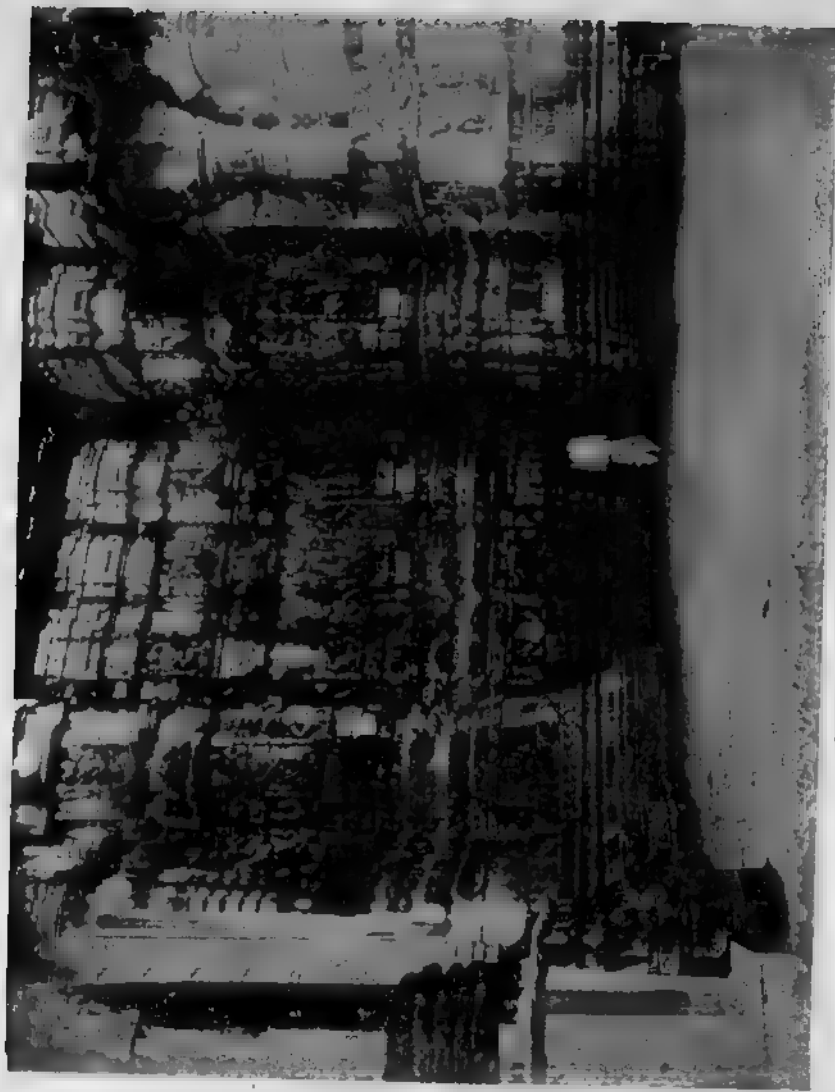
Fig. 167 Back view of Ajitnāth temple - Tāraṅgā

चित्र १६८ तारंगना मुंदर डिम्बस्थासत्को नमूना

Fig 168 A view of Tāraṅgā sculptures

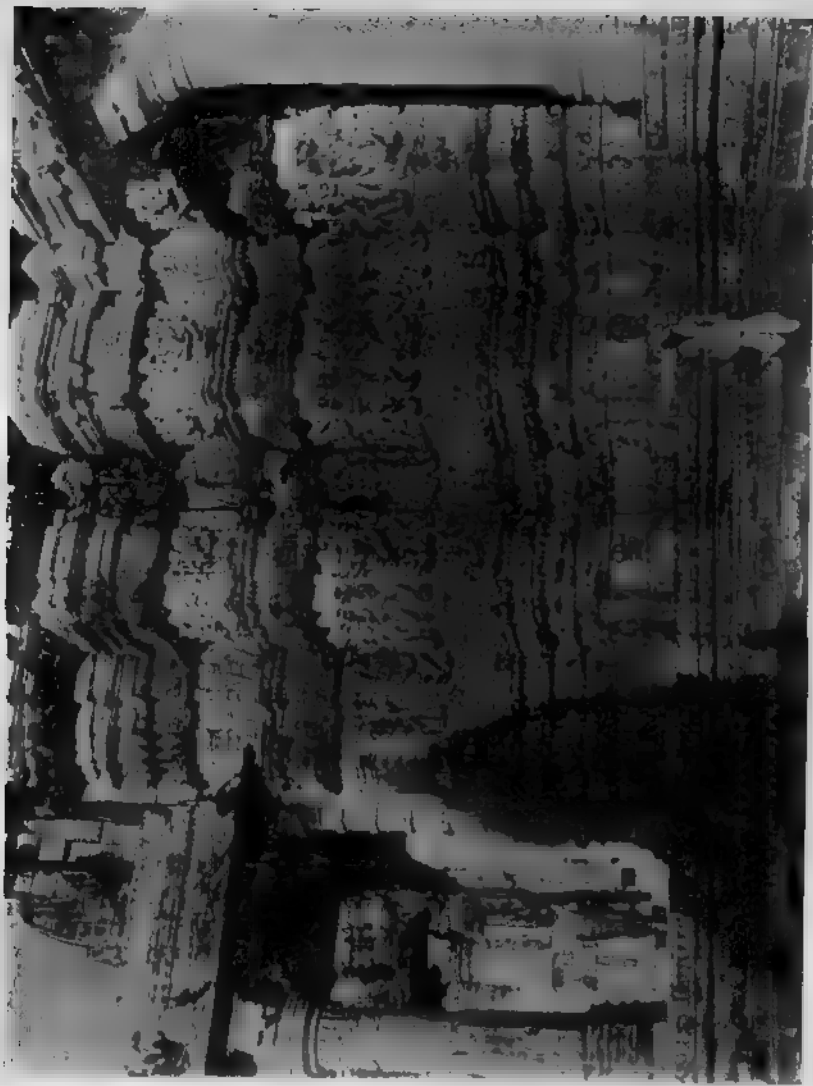
चित्र १६९ तारंगना शिल्पसमूहस्य बीजु दलेन

Fig. 169 Another view of Tārāgā sculptures - Tārāgā

चित्र १७० पीली पत्थर, बजुरी स्थापत्यकर्मो - तारंगा

Fig. 170 One more view of Tāraṅgā sculptures

चित्र १७१ बौद्ध गुप्त स्थापत्यकर्मो - ताराङ्ग
Fig. 171 Further Taraṅgā sculptures

चित्र १७२ श्री सोमनाथ मंदिरનો एक भाग-प्रभासपटन

Fig. 172 A portion of Somanāth temple - Prabhāspātan

Copyright S. M. Nawab

चित्र १७३ सोमनाथ मंदिरનો दोनो भाग-प्रभासपटन

Fig. 173 Second portion of Somanāth temple - Prabhāspātan

चित्र १७४ सोमनाथना मंदिरना त्रीजो भाग - प्रभासपाटण
Fig. 174 Third portion of Somnāth temple - Prabhāspāṭaṇ

चित्र १७५ श्री अजारापार्श्वनाथजीनु देरासर - अजारा
Fig. 175 General view of Ajārā Pārśvanāth's temple - Ajārā

चित्र १७६ सुंदर कोतछेपाको बाँसो - अजारा

Fig. 176 . A beautifully carved pillar - Ajara

Copyright S. M. Nawab

चित्र १७७ चित्र १७६ बास बाँसको बाँसो बाँस

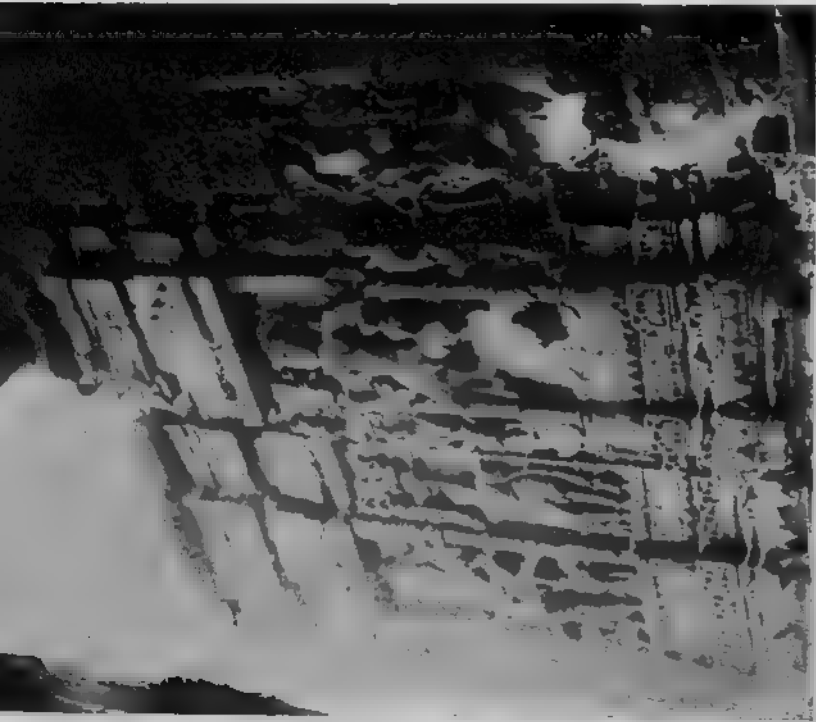
Fig. 177 . Another view of the pillar in fig. 176

चित्र १७८ श्री हिरविजयसूरिनी निर्वाणभूमि • उना नजीक
Fig. 178 The death place of Śrī Hiravijayasuri near Unā

चित्र १७९ सोमनाथना मंदिराचो अंदरुनो भाग • प्रभासपाटण
Fig. 179 Interior of Somanāth temple - Prabhāspātan

चित्र १८० सोमनाथना मंदिरनां केटलॉक शिल्प

Fig. 180 Some sculptures of Somanāth temple

Copyright S. M. Nawab

चित्र १८१ श्री अजयपालजी चोरो - अजयरा

Fig. 181 Ajayapāl's choro - Ajārā

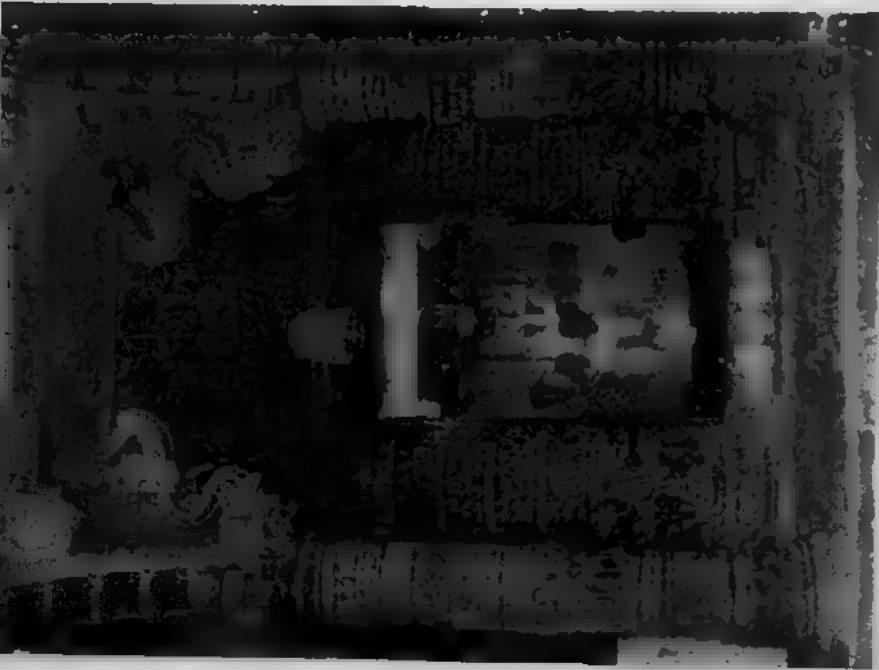

चित्र १८२ सोमनाथना मंदिरनु प्रवेशद्वार - प्रभासपाटण
Fig. 182 Main entrance of Somanāth temple - Prabhāspātan

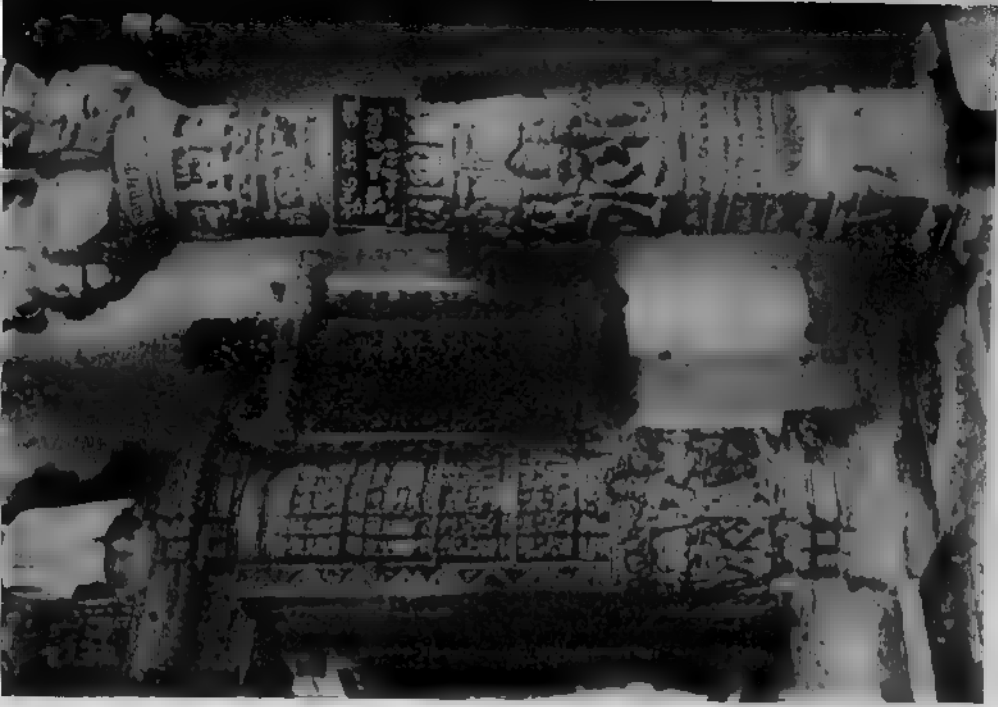

चित्र १८३ श्री प्रभासपाटणना जैन देवालयनु सामुदायिक दृश्य
Fig. 183 General view of Jain temples - Prabhāspātan

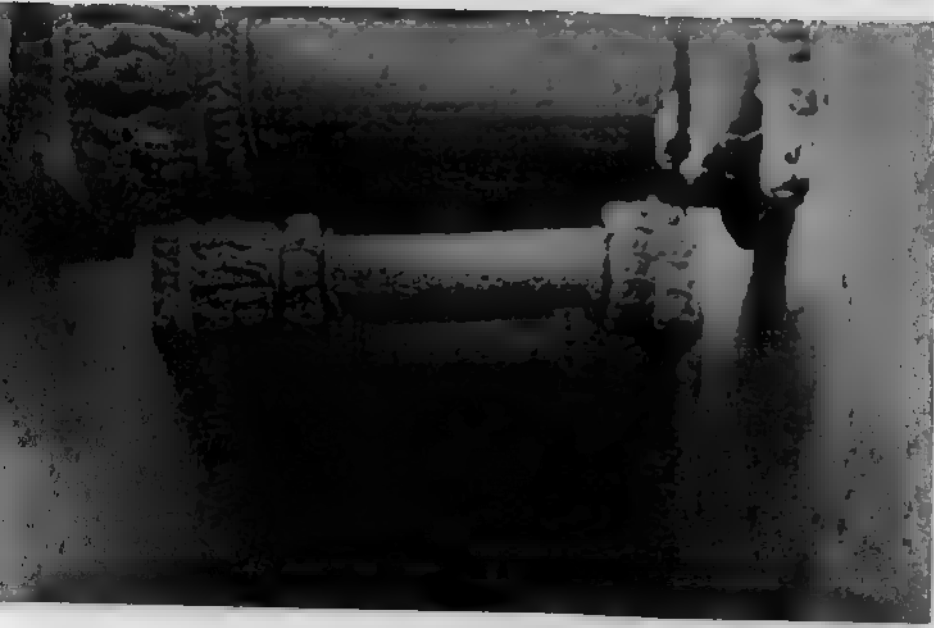

चित्र १८४ श्री चंद्रप्रभुना देगमस्तुं अवैकट्टार - प्रभासपाटन

Fig. 184 Entrance of Candraprabhu's temple - Prabhāspāṭaṇ
Copyright S. M. Nawab

चित्र १८५ स्थापत्यकामवादा श्रीप्रभुना
Fig. 185 Carved pillars - Prabhāspāṭaṇ

चित्र १८६ प्राचीन स्तूपशाला बाँसला . उपरकोट जुनागढ
Fig. 186 Old carved pillars - I'perkot Junagadh

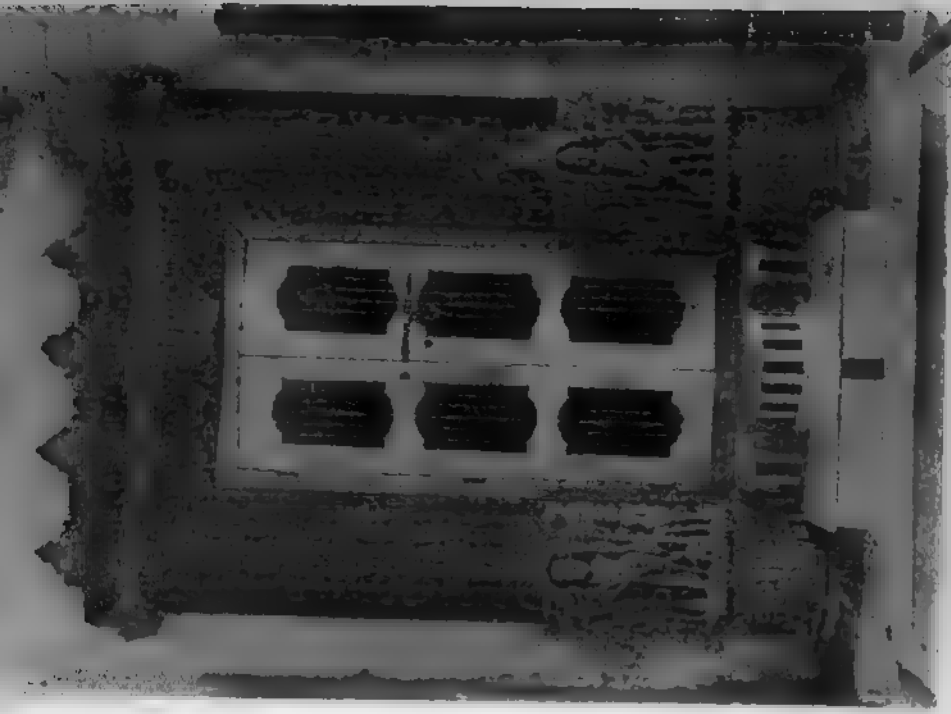

चित्र १८७ प्राचीन स्तूपशाला . उपरकोट जुनागढ
Fig. 187 Old Architecture at I'perkot Junagadh

चित्र १८८ कोतरेली जिनमूर्ति - उपकोट

Fig. 188b Carved image of Jina - Uperkot

चित्र १८९ मेरकवासीनी टुकड़ा मुख्य देवालयनं प्रवेशद्वार - गिरनार

Fig. 189 Entrance door of main temple Merakvasi's Tuk - Girnār

चित्र १९० प्राचीन किल्लो नमूना - उपरकोट

Fig. 190 Specimen of old sculpture - Uperkot

Copyright S M. Nawab

चित्र १९१ किल्लोमाची केरी कटेली बाव - उपरकोट

Fig. 191 Rock-cut well - Uperkot

चित्र १९१ गिरनार पर्वतसु प्रवेगद्वार - बुलाभद

Fig. 192 Entrance to Mount Girnar - Junāgadh

Copyright S. M. Nawab

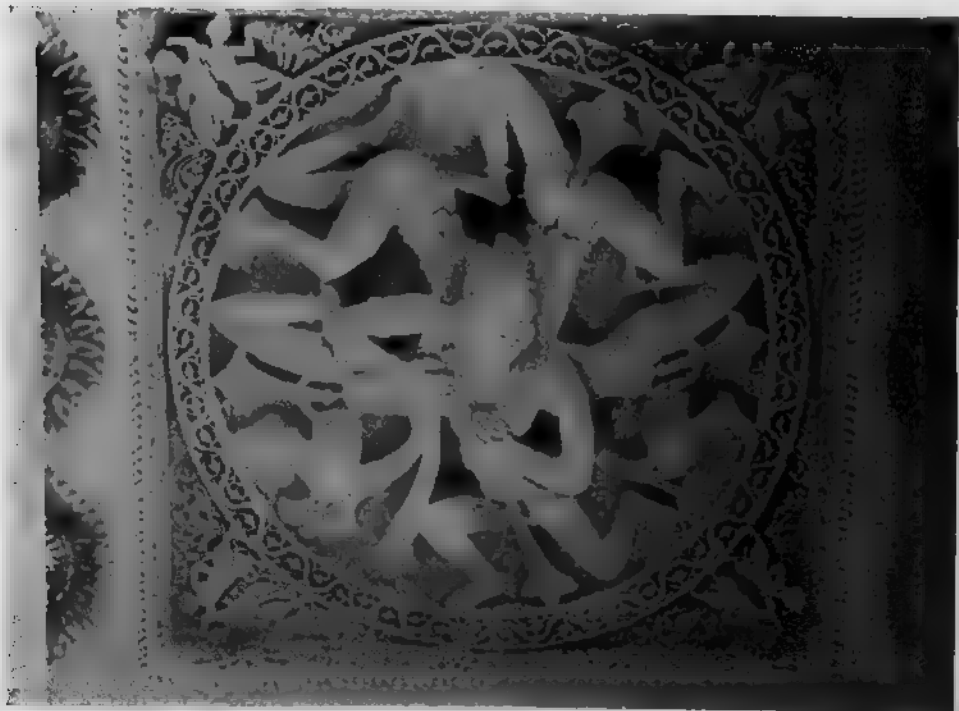

चित्र १९३ श्री नेमीनाथजीनु देरासर - गिरनार

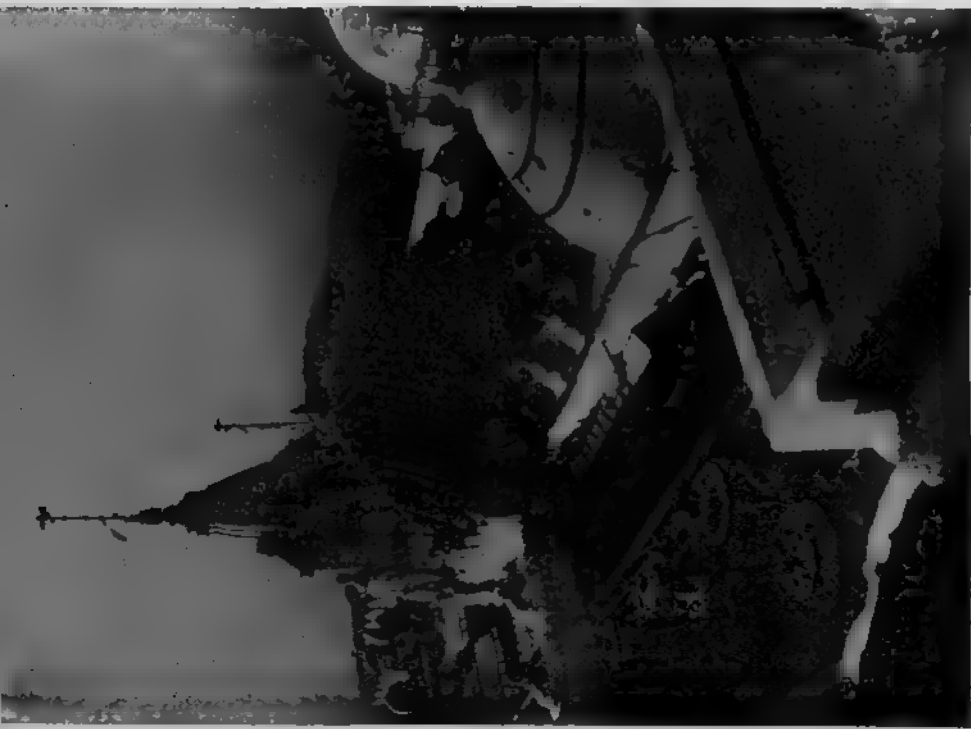
Fig. 193 Sri Neminath's temple - Girnār

चित्र १९४ कुमारपालनी टुक - गिरनार
 Fig. 194 Kumarpāl's Tuk - Girnār

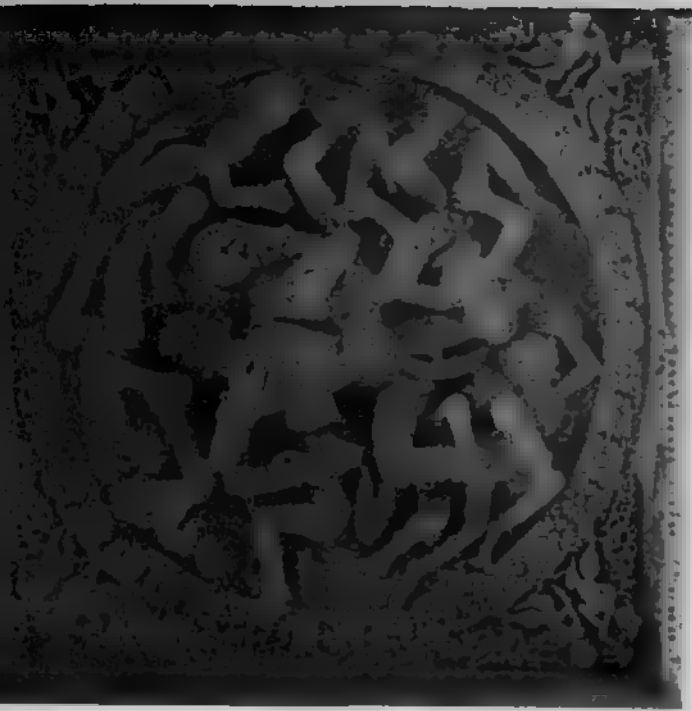
चित्र १९५ मेरकवसीनी टुक परना मंदिरमानी एक छत - गिरनार
 Fig. 195 Ceiling from a temple on Merakvaśī's Tuk - Girnār

चित्र १९६ श्री मेराकवासीनी टुक - गिरनार

Fig. 196 Merakvasi's Tuk - Girnār

Copyright S M. Nawab

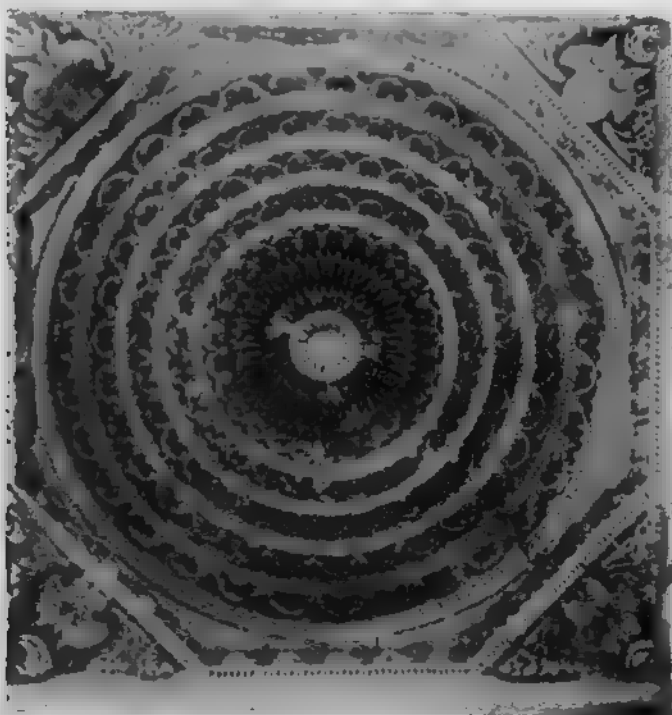
चित्र १९७ मेराकवासीनी टुक फर्श मंदिरमोती बीजी छत - गिरनार

Fig. 197 Another ceiling from a temple on Merakvasi's Tuk - Girnār

चित्र १९८ बीजी कोलरेली जिनमूर्ति - उपरकोट
Fig. 198 Another carved image of Jina - Uperkot

चित्र १९९ मेरकश्वरीनी टुकनी त्रीजी छत - गिरनार
Fig. 199 Third ceiling of Merakvasi's Tuk - Girnār

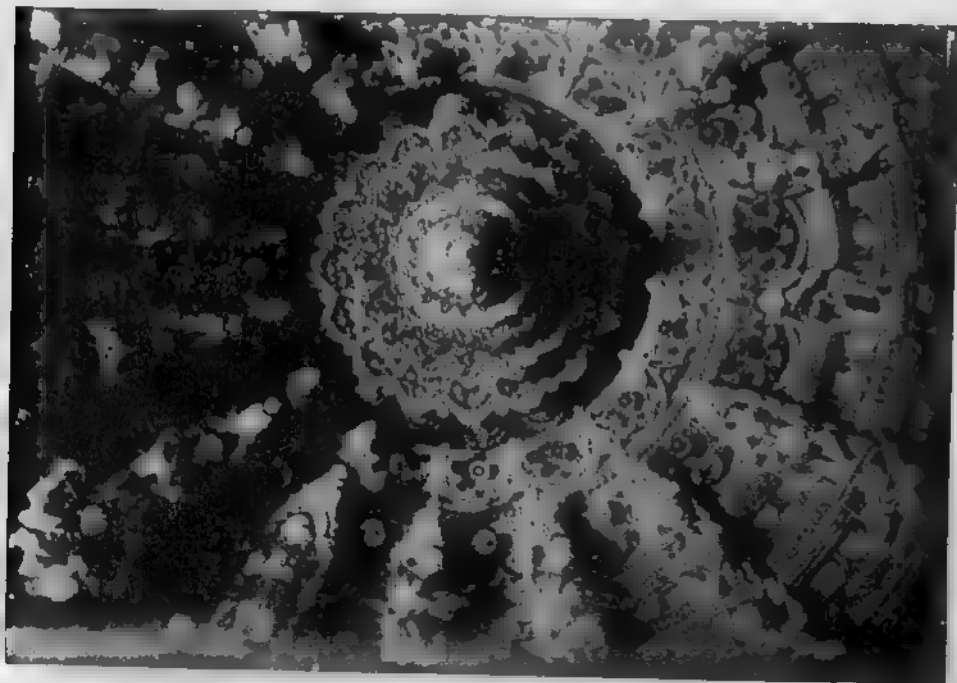
चित्र २०० शांतिनाथना देवासरलो पाछळो भाग - गिरनार
Fig. 200 Back portion of Santinath's temple - Girnār

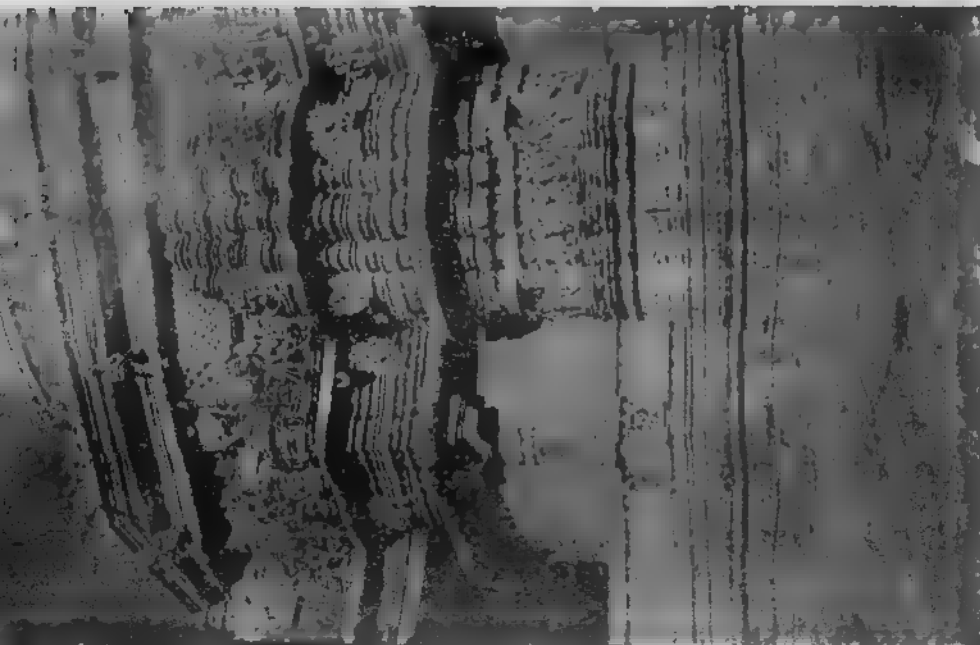
चित्र २०१ श्री वस्तुपालना देवासरलो मंडीवर - गिरनार
Fig. 201 The Mandovar of Vastupāl's temple - Girnār

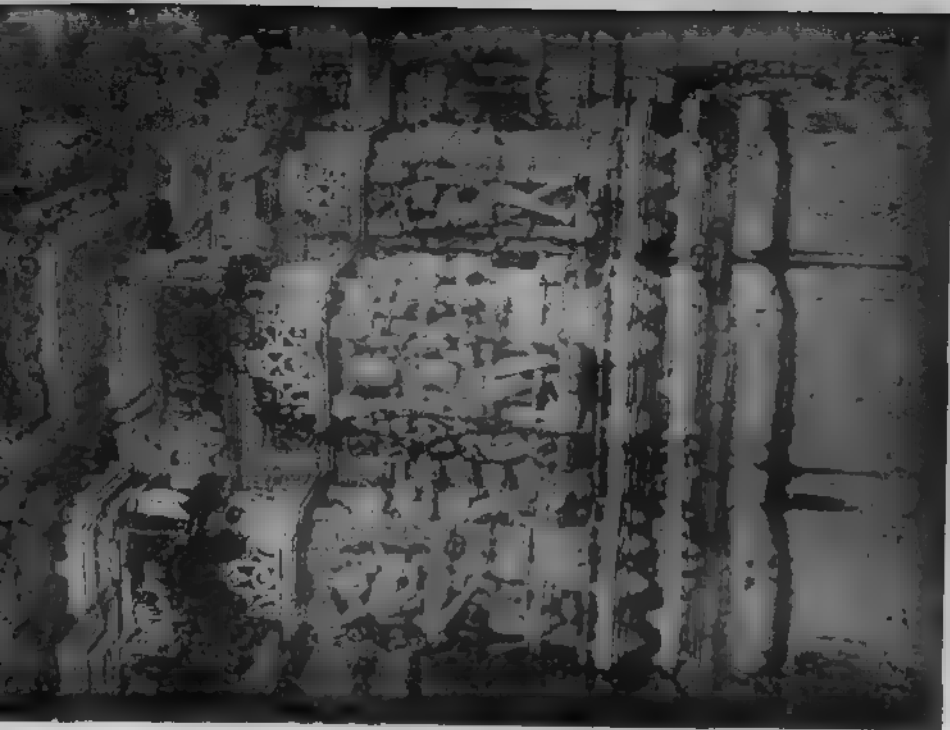
चित्र २०३ श्री शान्तिनाथजीना देवासनी छत • गिरनार
Fig. 203 Ceiling of Santinath's temple Girnār

चित्र २०२ श्री वस्तुपालना देवासनी छत • गिरनार
Fig. 202 Ceiling of Vastupal's temple Girnār
Copyright S. M. Nawab

ચિત્ર ૨૦૪ વસુપાલની ટુકનો પશ્ચિમ ભાગ - તિરનાર
Fig. 204 West view of Vastupāl's Tuk.

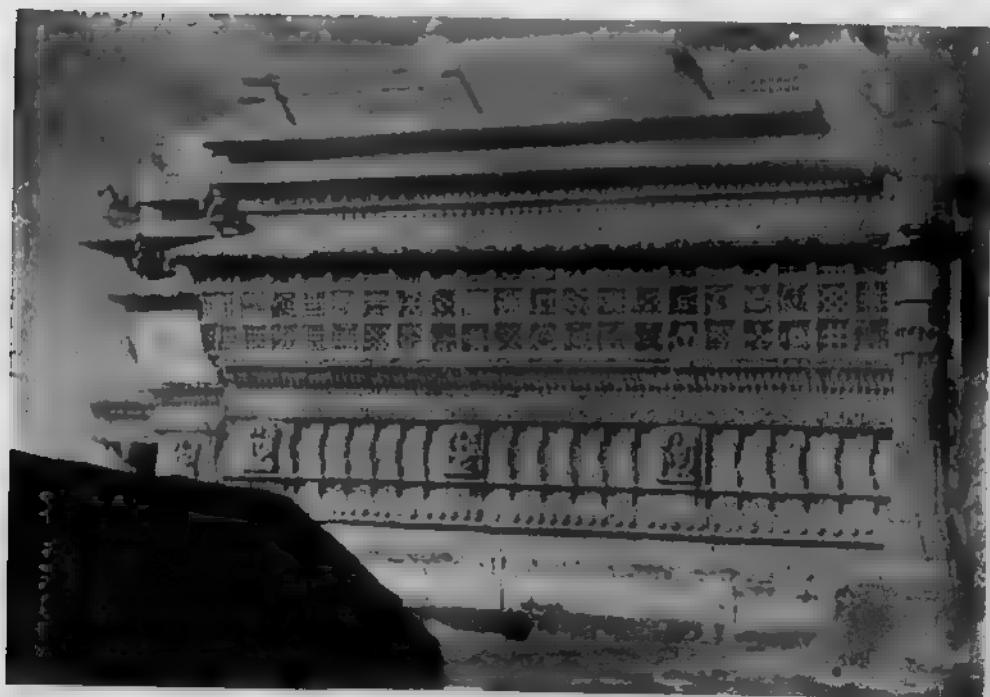

ચિત્ર ૨૦૫ પાંચ પાંડવની દેરીનો પાછલો - શત્રુજય
Fig. 205 Back view of five Pāṇḍava's temple-Satrunjaya

चित्र २०६ श्री संप्रति महाराजनी टुक - गिरनार

Fig. 206 Tuk of Samprati - Girnār

चित्र २०७ श्री संप्रतिनी टुकनी जाळीओनुं शिल्प - गिरनार

Fig. 207 The beautiful Carvings of Samprati's Tuk - Girnār

चित्र २०८ संप्रतिनी टुकली पश्चिम बाजुनो देखाव - गिरनार
Fig. 208 West portion of Samprati's Tuk - Girnār

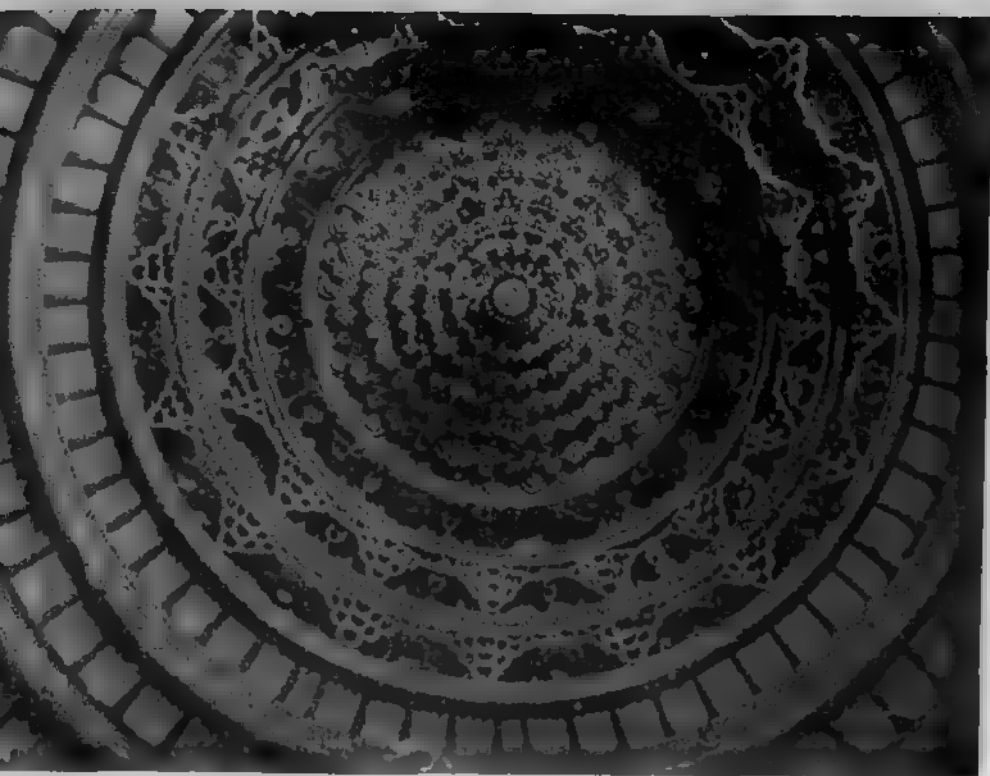
चित्र २०९ सहस्रावनना रस्तेची मूल नायकनी टुकली देखाव - गिरनार
Fig. 209 View of main Tuk from the way to Sahasāmravaṇa - Girnār

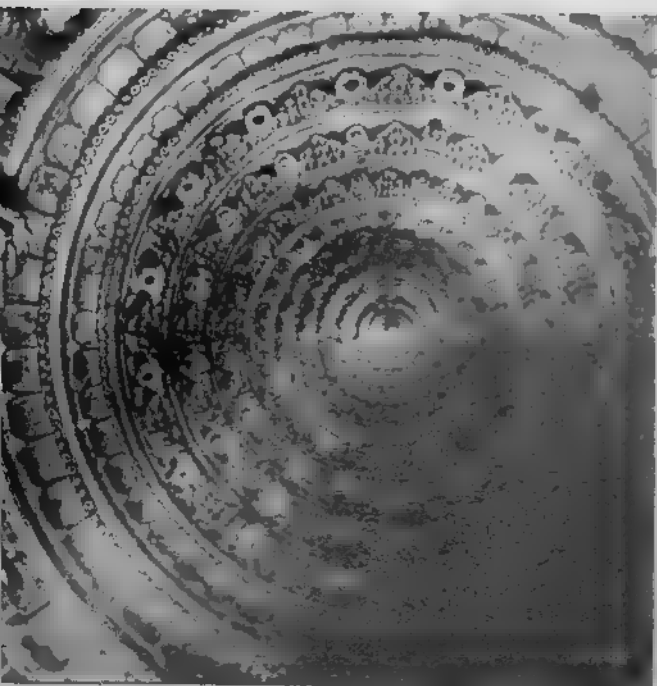
चित्र २१० श्री रहनेमिनी टुक - गिरनार
Fig. 210. Śrī Rahanemi's Tuk - Girnār

चित्र २११ श्री अंबिकानी टुक - गिरनार
Fig. 211. Śrī Ambika's Tuk - Girnār

चित्र २१३ कुमारपालनी टुक्यांनी एक छत - गिरनार
Fig. 213 A ceiling from Kumarpāl's Tuk - Girnār

चित्र २१२ श्री अम्बिकाजीनी टुक्यांनी एक छत - गिरनार
Fig. 212 A ceiling from Śrī Ambikā's Tuk - Girnār
Copyright S. M. Nawab

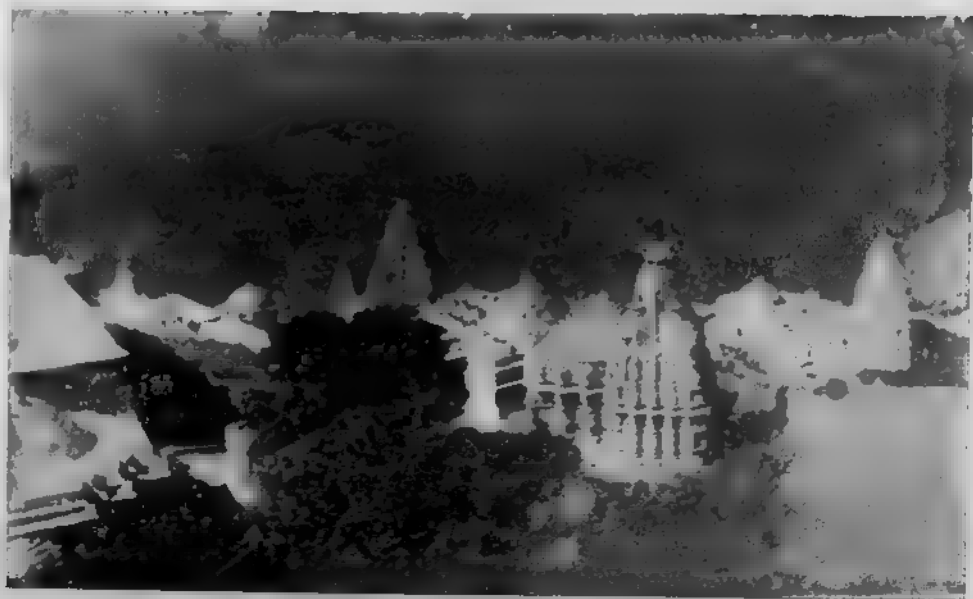
चित्र २१४ श्री गिरनारजीनां जैन मंदिरोंनु सामुदायिक दृश्य
Fig. 214 General view of Girnar's Jain temples

चित्र २१५ श्री गिरनार पर्वत परनां जैनमंदिरों
Fig. 215 Jain temples at Girnār

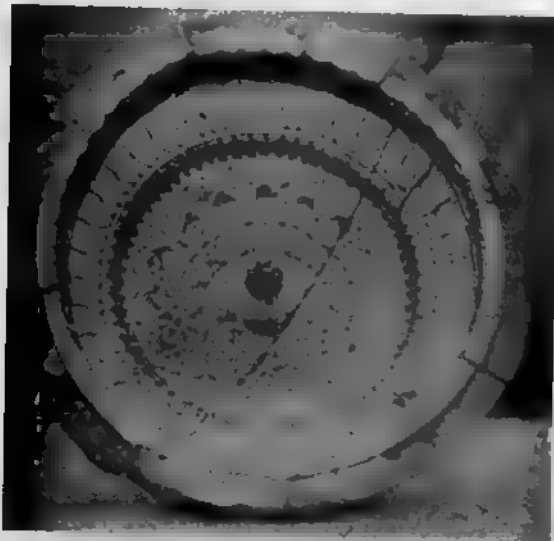
चित्र २१६ श्री गिरनारजीनां जैन मंदिरो
Fig. 216 Jain temples at Girnār

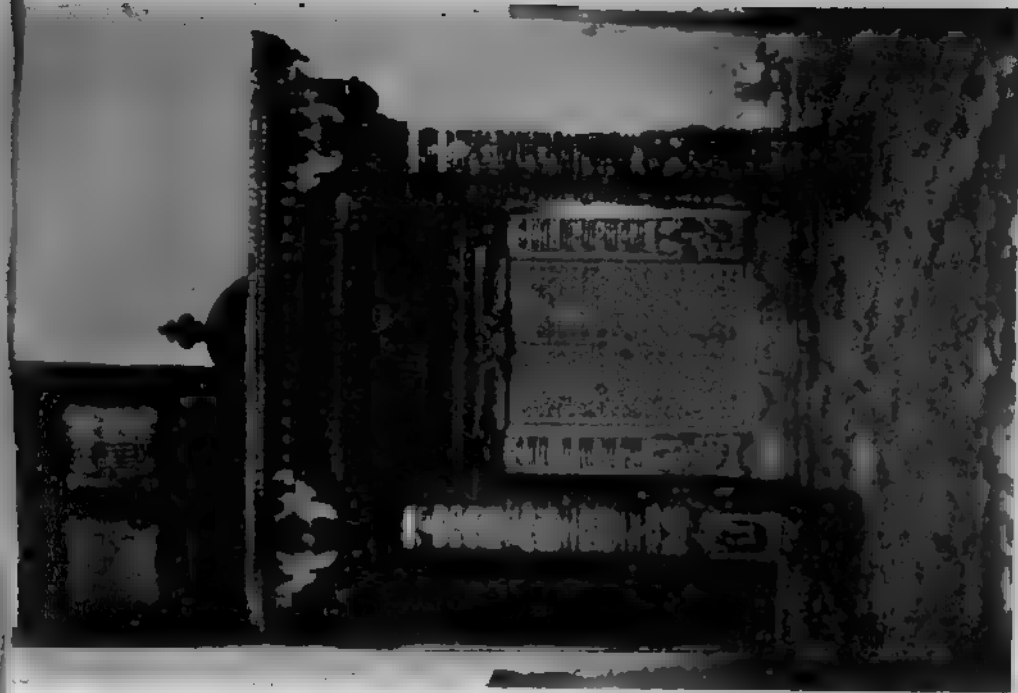
चित्र २१७ श्री गिरनार पर्वत परनां जैन देरासरो - गिरनार
Fig. 217 Jain temples at Girnār

ચિત્ર ૨૧૮ શ્રી સત્રુજય પર્વત અને પાલીતાણા શહેર
Fig. 218 Śrī Śatrunjaya hill and Palitāṇā City

ચિત્ર ૨૧૯ લાકઢાના દેરામંદીરની છત - પાલીતાણા મુઠકુલ
Fig. 219 Ceiling of wooden temple - Palitāṇā

चित्र २२१ लकडामुं जैन तेरावर • पालीतापा
Fig. 221 The wooden Jain temple - Palitāpā

चित्र २२० सहसाम्रवत • गिरावर
Fig. 220 Sahasāmraavana-Gimār

चित्र २२२ जयतालेटी - शत्रुंजय
Fig. 222 Jayataleti - Satrunjaya

चित्र २२३ श्रीपूज्यजीनी टुक - शत्रुंजय
Fig. 223 Sripiyaji's Tuk - Satrunjaya

चित्र २२४ बाबुनु देरासर - सत्रुंजय परबी
Fig. 224 Babu's temple from Satrunjaya

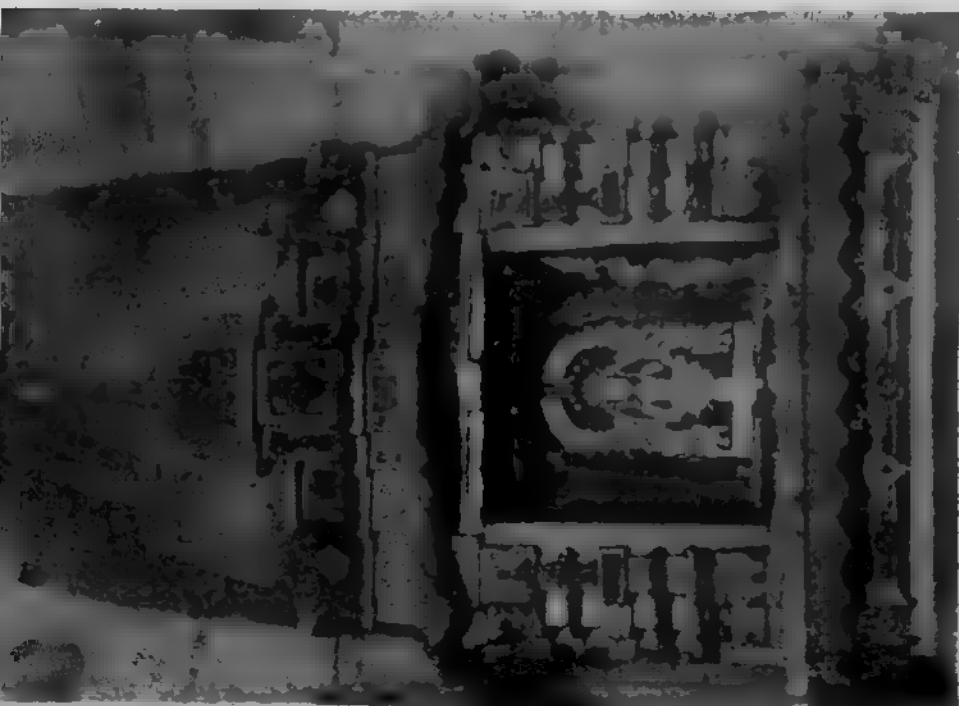
चित्र २२५ बाबुनु देरासर - सत्रुंजय परबी
Fig. 225 Babu's temple from Satrunjaya another view

चित्र २२६ जयतालेटी - सत्रुंजय
Fig. 226 Jayataleti - Satrunjaya

चित्र २२७ नवटुकना रस्ते - सत्रुंजय
Fig. 227 The way to Navatuk - Satrunjaya

चित्र २२८ श्री पद्मवतीदेवीको देरी • झनुंजय

Fig. 228 The small shrine of Goddess Padmavati-Satrunjaya
Copyright S. M. Nawab

चित्र २२९ श्री चामुण्डीजी स्तूपको शिखरी • झनुंजय
Fig. 229 Sri Chaumukhji's Tuk - Satrunjaya

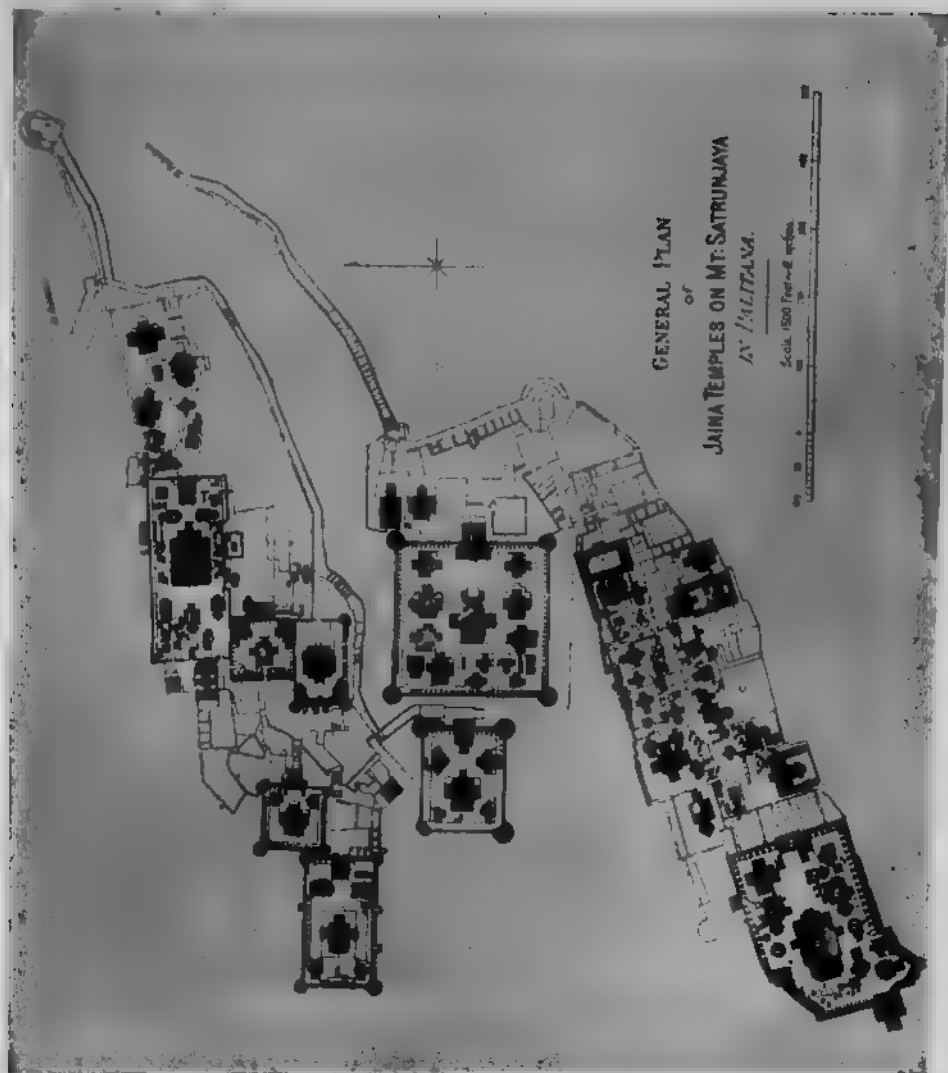

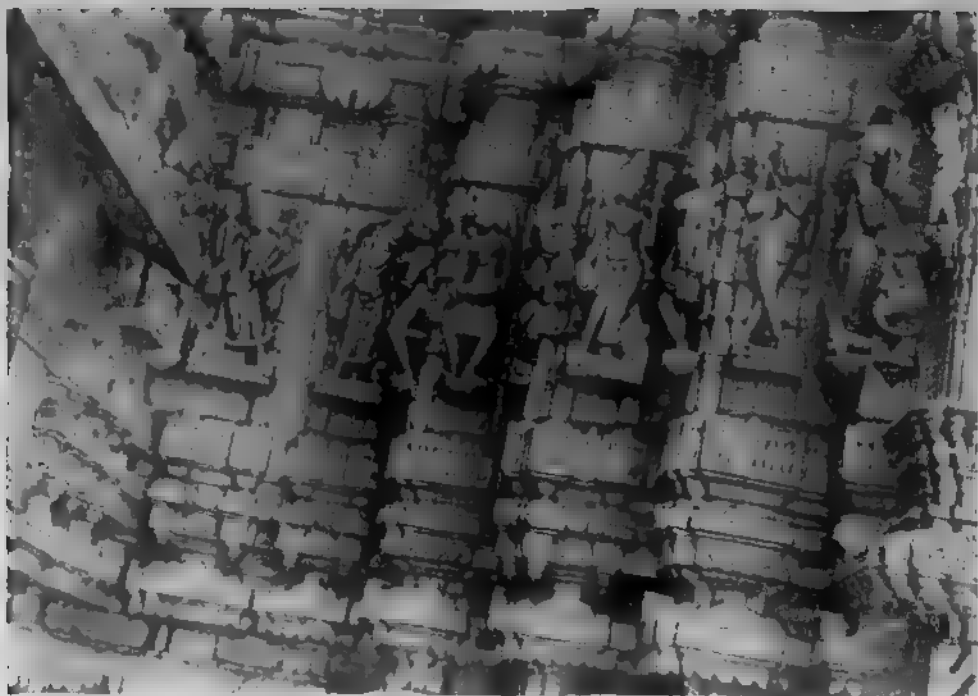
चित्र २३० नवटुकना रस्ते - सातुंजय
Fig. 230 The way to Navatuk - Satrunjaya

चित्र २३१ नवटुकना रस्ते - सातुंजय
Fig. 231 The way to Navatuk - Satrunjaya

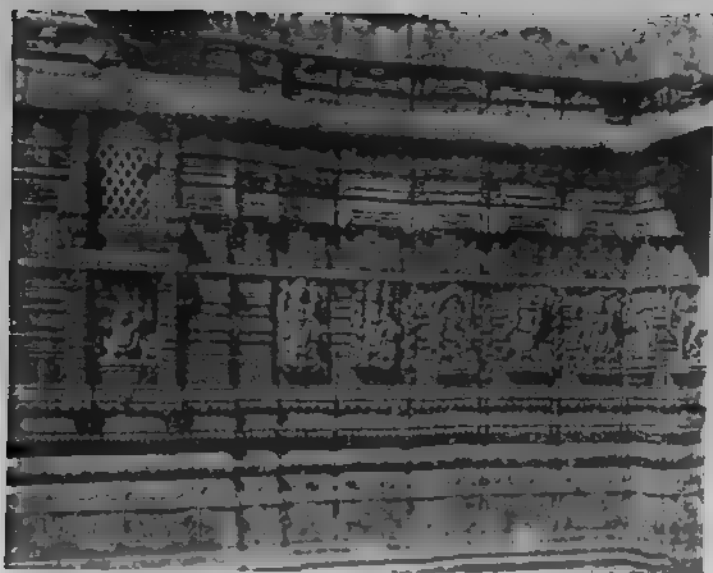
चित्र २३२ सतुंजय पर्वत जैन मंदिरों की नक्शा
Fig. 232 General plan of Jain temples on Mt. Satrunjaya

चित्र २३३ संप्रतिना देगसखीनी बाजुनो भाग - सतृजय
Fig. 233 Side view of Samprati's temple - Satrunjaya

चित्र २३४ चोमुखीनी टुकनो एक भाग - सतृजय
Fig. 234 A portion of Chaumukhi's tuk - Satrunjaya

चित्र २३५ बालाभाई मोदींनी दुरुले स्थापत्यकाम - शत्रुंजय
Fig. 235 Sculptures on Balabhai Modi's Tuk - Satrunjaya

चित्र २३६ चोमुखजीनी दुरुला धांभलाओनुं स्थापत्यकाम - शत्रुंजय
Fig. 236 Architectural beauty of the pillars of Chaumukhji's temple - Satrunjaya

चित्र २३७ पांडवोनी देरीनो धांमको . सातुंजय

Fig. 237 A pillar of Pandava's small shrine - Satrunjaya

Copyright S. M. Nawab

चित्र २३८ पांडवोनी देरी . सातुंजय

Fig. 238 The small shrine of Pandavas - Satrunjaya

चित्र २३९ श्री उजमाफोईनी टुक - सत्रुंजय
Fig. 239 Sri Ujamafoi's tuk - Satrunjaya

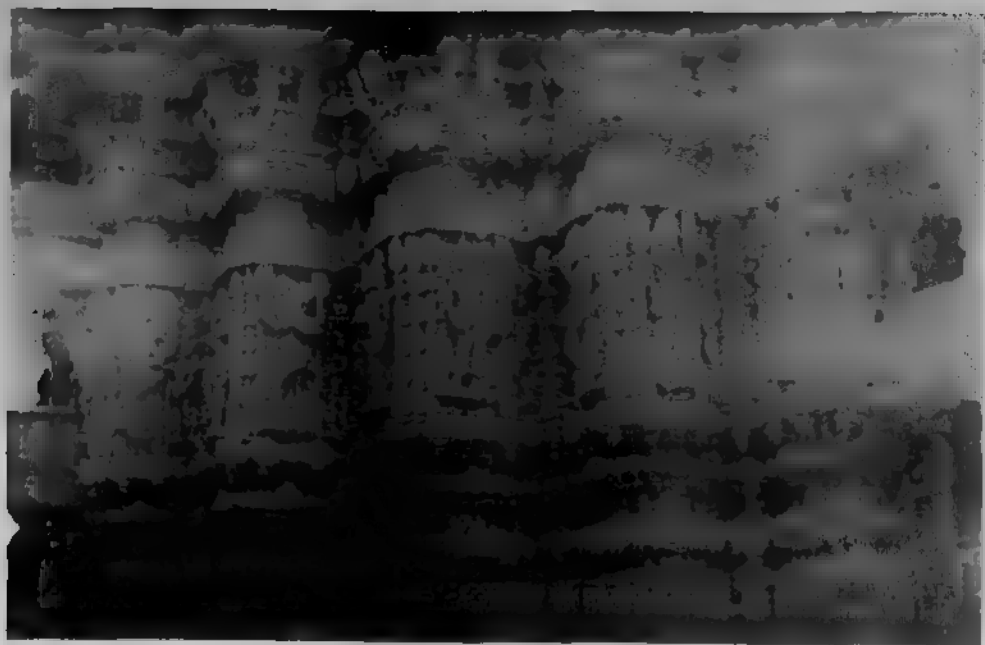
चित्र २४० शेठ हेमाभाईनी टुक - सत्रुंजय
Fig. 240 Sheth Hemaabhai's tuk - Satrunjaya

चित्र २४१ मोतीशा सेठनी टुक - शत्रुंजय
Fig. 241 Sheth Motiśa's tuk - Satrunjaya

चित्र २४२ मोतीशानी टुकनुं मुख्य देगसर - शत्रुंजय
Fig. 242 Main temple of Motiśa's tuk - Satrunjaya

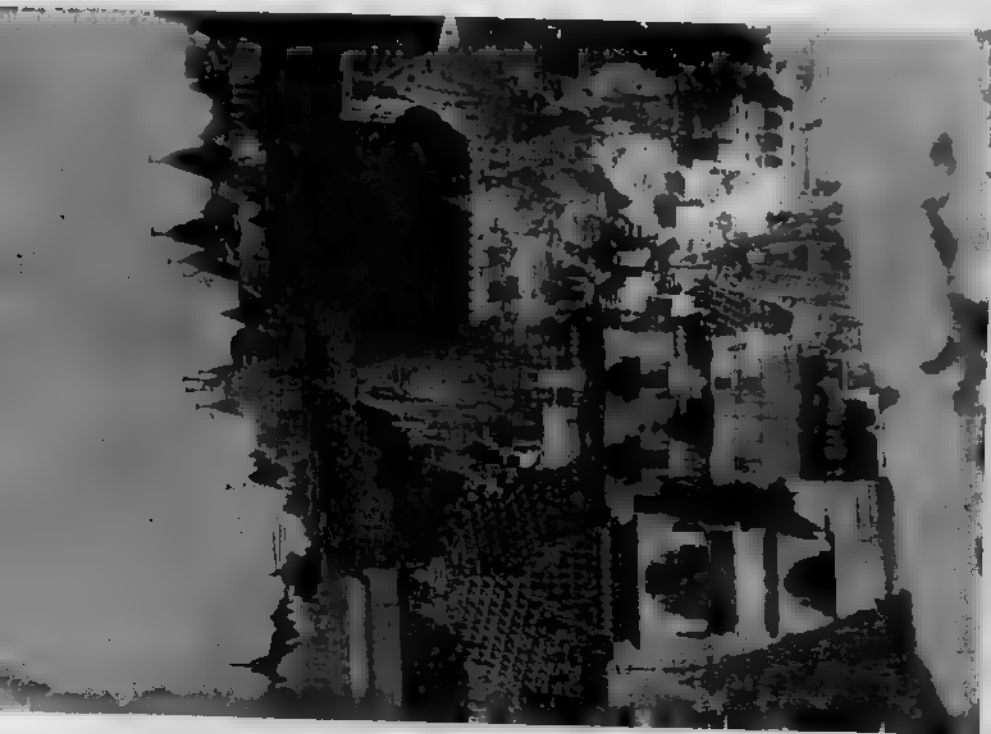

चित्र २४३ मूल्यावकनी टुकनो एक भाग - सत्रुजय
Fig. 243 A portion of main tuk - Satrunjaya

चित्र २४४ मोदीनी टुकनु मुख्य देरामर - सत्रुजय
Fig. 244 Main temple of Modi's tuk - Satrunjaya

चित्र २४५ शत्रुजय पर्वत परलो जैन मंदिरों

Fig. 245 A group of Jain temples on Śatrunjaya mountain
Copyright S. M. Nawab

चित्र २४६ मोदीनी टुकड़ी एक विष्णुकृति

Fig. 246 A piece of art from Modi's tuk - Śatrunjaya

चित्र २४७ मोरीनी टुक़ो बाहुनो मोकलो - सत्रुंजय

Fig. 247 The niche on the right side of Modi's tuk - Śatrunjaya

Copyright S. M. Nawab

चित्र २४८ मोरीनी टुक़ो बाहुनो बाहुनो मोकलो

Fig. 248 The niche on the left side of Modi's tuk - Śatrunjaya

चित्र २४९ श्री विमलवसहीनी मठको अंदरूनी भाग - शत्रुंजय
Fig. 249 Interior of Vimalvasahi - Satrunjaya

चित्र २५० सेतुंजी नदीको एक देखाव - शत्रुंजय
Fig. 250 A view of river Setrunjee - Satrunjaya

चित्र २५१ श्री नेमिनाथनो चोरीनी छत - शत्रुजय

Fig. 251 Ceiling of Sri Neminath's Chori - Satrunjaya

चित्र २५२ श्री कुमरपालनी टुकणो बाइरलो देखाव - शत्रुजय

Fig. 252 Exterior of Kumarpāl's tuk - Satrunjaya

चित्र २५३ भी चेटीनी पागनो बहारनो भाग - शत्रुंजय
Fig. 253 Exterior of Giheti's Pāga - Śatrunjaya

चित्र २५४ भी चांदीनो रथ - शत्रुंजय
Fig. 254 The silver-cart - Śatrunjaya

चित्र २५५ मुख्य देवमंदीर की बाहुल्य स्थापत्य

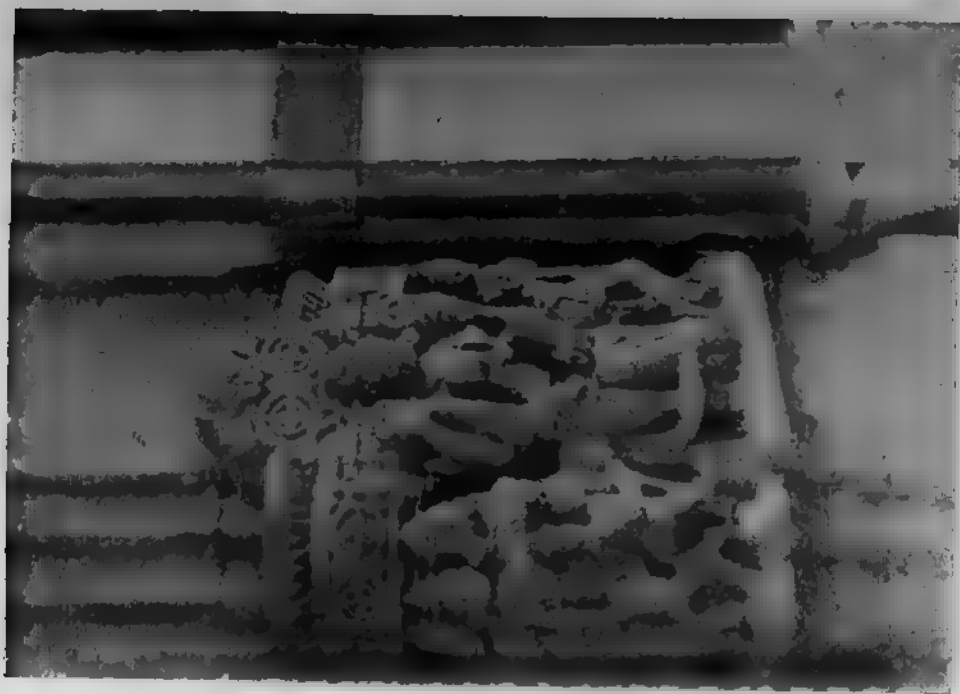
Fig. 255 Sculpture on the left side of main temple - Śātrunjaya

Copyright S. M. Nawab

चित्र २५६ राजमंदीर - शत्रुजय

Fig. 256 Footprints of Rābhadeva - Śātrunjaya

चित्र २५८ मुख्य देवस्थानी जवळी बाजूला बांभळानुं विल्ल - सातुंजव

Fig. 258 Sculpture on the right wing of the main temple - Satrunjaya

चित्र २५७ मुख्य देवस्थानी जवळी बाजूलुं हस्य - सातुंजव

Fig. 257 Right wing of the main temple - Satrunjaya

ચિત્ર ૨૫૯ મુખ્ય દેરાસરની ઝમણી બાજુનું તોરણ - શત્રુંજય
Fig. 259 A torana on the right side of main temple - Satrunjaya

ચિત્ર ૨૬૦ મુખ્ય દેરાસરના પ્રવેશદ્વારની ઝમણી બાજુનું સ્થાપત્ય - શત્રુંજય
Fig. 260 Architecture of the right side of the entrance of main temple - Satrunjaya

चित्र २६२ छेटीनी कागानी देती . सत्रुजय

Fig. 262 The small shrine of Gheti's Pagā - Satrunjaya

चित्र २६१ मुख्य देवालयानी आगमन्तुं चोरीनुं देवालय . सत्रुजय

Fig. 261 The silver temple in front of the main temple - Satrunjaya

चित्र २६३ सेतुंजी नदीची बीजा देलाव - सतुंजव
Fig. 263 Another view of river Setrunjee - Satrdniava

चित्र २६४ श्री कदंबगिरिची नीचेंतु देरास - कदंबगिरि
Fig. 264 The temple at the foot of Kudambagiri

चित्र २६५ श्री कदंबगिरिनी उपरलुं देरासर

Fig. 265 The temple at the top of Kadambagiri

चित्र २६६ श्री सत्रुंजयावनार • कदंबगिरि

Fig. 266 Śrī Śatruñjayāvatār - Kadambagiri

चित्र २६७ श्री तालध्वजगिरि - तलाजा
Fig. 267 Sri Tāladhvajagiri - Talājā (Kathiāwar)

चित्र २६८ श्री तालध्वजगिरिने मुख्य देवालय - तलाजा
Fig. 268 The main temple of Tāladhvajagiri - Talājā

चित्र २६९ श्री तालध्वजगिरिनी उपरनी टुकुं देरासर

Fig. 269 The temple on the top Tuk on the Tālādhwajagiri - Talāḥjā

चित्र २७० श्री पार्श्वनाथजी - भावनगर

Fig. 270 Śrī Pārśvanāth - Bhāvnagar

चित्र २७१ दादासाहेबनु देरासर - भावनगर

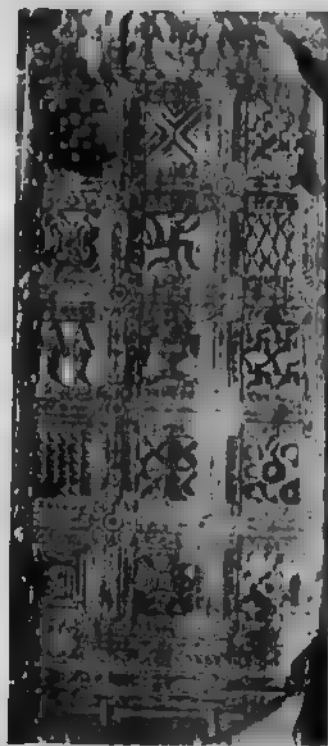
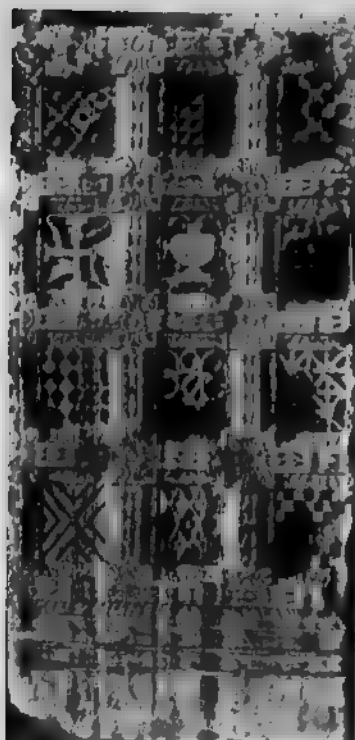
Fig. 271 The temple of Dādāsāheb - Bhāvnagar

चित्र २७२ चोरीवाला देरासरनी भागळ्ळो देखाव - जामनगर
Fig. 272 Front view of Chauriwālā temple - Jāmnagar

चित्र २७३ चोरीवाला देरासरना पाळ्ळना भागळो देखाव - जामनगर
Fig. 273 Back view of Chauriwālā temple - Jāmnagar

चित्र २७४-२७५-२७६ खंभातली जुमा मस्जिदमार्फत जैन किल्लो

Fig. 274-275-276 Jain sculptures preserved in Jumā Masjid at Cambay

चित्रपरिचय

ભારતનાં જૈન તીર્થો અને તેમનું શિલ્પસ્થાપત્ય

ચિત્ર પ્લેટ ૧

ચિત્ર. ૧ હસ્તચિત્રો અને આયુધો. આકૃતિ ૧ માળ, આકૃતિ ૨ કાળ, આકૃતિ ૩ શંખ, આકૃતિ ૪, ૫ કમળનું ફૂલ, આકૃતિ ૬ ડમરૂ, આકૃતિ ૭ વજ્ર, આકૃતિ ૮ ખડ્ગ (તલવાર), આકૃતિ ૯ પાશ, આકૃતિ ૧૦ ભાસો, આકૃતિ ૧૧, ૧૨ કમળનું ફૂલ, આકૃતિ ૧૩ આમલૂખી (આંખાની ભૂમ), આકૃતિ ૧૪ હાથી, આકૃતિ ૧૫ ઘાસ, આકૃતિ ૧૬ કમેડગ, આકૃતિ ૧૭ હન, આકૃતિ ૧૮ પુસ્તક, આકૃતિ ૧૯ શંખ, આકૃતિ ૨૦ પંદ, આકૃતિ ૨૧ પાશ, આકૃતિ ૨૨ વીણ, આકૃતિ ૨૩ બાળક, આકૃતિ ૨૪ આમલૂખી, આકૃતિ ૨૫ ભાસો, આકૃતિ ૨૬ બાણ, આકૃતિ ૨૭ જમ્બેયો, આકૃતિ ૨૮ ધનુષ, આકૃતિ ૨૯ ત્રિશુલ, આકૃતિ ૩૦ બાળક, આકૃતિ ૩૧ કમળ, આકૃતિ ૩૨ કુંભ.

આ આયુધો તાડપત્રની હસ્તપ્રતોના ચિત્રો તથા જૈન દેવદેવીઓની મૂર્તિઓ પરથી નકશ કરીને અભ્યાસીઓની નજર માટે અત્રે રજૂ કરેલાં છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૨

ચિત્ર ૧, ૩, ૪ ભુદીભુદી ભવના આચારપટોની તકતીઓ. આ તકતીઓ મથુરાના કંકાલીટીશાનાં જોદકામમાંથી મળી આવી હતી અને ઇસવીસનના બીજા સદ્દશાબ્દના જૈન મુદ્રરથો તેની પૂજા કરતા હતા. આ ત્રણે ચિત્રોનાં વર્ણન માટે Archaeological Survey of Indiaના Volume XXની Plate VII, IX તથા VIIIનું વર્ણન જુઓ.

ચિત્ર ૫ ચરણપાદુકા. આ પાદુકા પણ કંકાલીટીશામાંથી મળી આવી હતી. બીજા સદ્દશાબ્દનાં જૈનો ચરણપાદુકાઓની પૂજા કરતા હોવાનો આ મહત્વનો પુરાવો છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૩

ચિત્ર ૧ શ્રી પાર્શ્વનાથજી: મરતકવમરની આ ખંડિતમૂર્તિની વાસ્તવિક ઓળખાણ વિસ્તૃત વિવેચન સહિત 'ભારતીય વિદ્યા' ત્રિમાસિકના પ્રથમ વર્ષના બીજા અંકમાં 'મુજરાતની પ્રાચીનતમ જિન-મૂર્તિઓ' નામના લેખમાં પૃ. ૧૭૬થી ૧૯૪ માં હું આપી ગયો છું.

ચિત્ર ૩ શ્રી આયબદેવજી: આ મૂર્તિની ઓળખાણ પણ હું ઉપરોક્ત લેખમાં આપી ગયો છું.

આ બંને મૂર્તિઓ પણ મથુરાના કંકાલીટીશાના જોદકામમાંથી મળી આવી હતી અને રવ. વિન્સેન્ટ રિમથે પોતાના The Jain stupa and other antiquities of Mathura નામના પુસ્તકમાં આ બંને મૂર્તિઓ અનુક્રમે ચિત્ર પ્લેટ નંબર ૬૮ અને ૬૫ તરીકે શ્રી આયબનાથ અને વર્ધમાનના નામથી ખોટી રીતે રજૂ કરી છે, જે હું, ઉપરોક્ત લેખમાં ખતાવી ગયો છું.

ચિત્ર પ્લેટ ૪

ચિત્ર ૮ શ્રી મહાવીરસ્વામી. આ મૂર્તિ ભગવાન મહાવીરની જન્મભૂમિ કાશ્મીરના કુટિપાટ પર્વત ઉપરના જિનમંદિરમાં આવેલી છે અને તેનો ફોટોગ્રાફ અમદાવાદની ધંચમેન્સ જૈન સોસાયેટીની ઓફિસ તરફથી મને મળ્યો છે. આ મૂર્તિ ભગવાન મહાવીરના સમયની અથવા તો એકાદ સદ્દશ પછાની હશે એમ માફ માનવું છે. આ મૂર્તિનું શિલ્પ આપણને તે વખતના શિલ્પીઓની શિલ્પ-કળાનો આબેહૂબ ખ્યાલ આપે છે.

ચિત્ર ૯ શ્રી પાર્શ્વનાથજી: રાજગૃહીના ઉદયગિરિ પહાડ ઉપરની મુદ્દામાંની આ મૂર્તિનો ફોટોગ્રાફ

પણ અને ઉપરોક્ત સંસ્થા તરફથી મળ્યો છે. આ મૂર્તિની બધી મુખાકૃતિ, તેની પાછળના આમની વિનુત નામકણા નથા તેની પક્ષાંકી નીચેની કમળાકૃતિ તથા નામના મુંચળાની અપૂર્વ શિલ્પરચના જોનારને તે વખતના મહાન શિલ્પીઓની સમળ પ્રેરણા તરફ માનની નજરે જોવાની જોઈએ. ઉત્પન્ન થયો વિના રહી શકતી નથી. કાળના પંખમાંથી ભારતના શિલ્પધન સમાં આવાં શિલ્પો વિરલ જ બચી ગયાં હોય તેમ લાગે છે. બંને મૂર્તિઓને લાંબન નથી.

ચિત્ર પ્લેટ ૫

ચિત્ર ૧૦ શ્રી પાર્શ્વનાથજી: રાજગૃહીના ઉદયગિરિ પહાડની ગુફાની બહારની પાર્શ્વનાથજીની આ મૂર્તિ પણ પ્રાચીન શિલ્પકળાનો એક અજોડ નમૂનો છે. જોનારને આવા શિલ્પધનનું રક્ષણ બહુ જ કાળજીથી કર્યું છે અને વધુ કાળજીથી તેનું રક્ષણ કરવાની જરૂરિયાત છે.

ચિત્ર ૧૧ શ્રી પાર્શ્વનાથજી: કાઠિયાવાડમાં આવેલા વળા ગામની પાસે આવેલી હાંકની ગુફામાંની આ જોબી પાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિને દેરાસ્રાદ અને 'શ્રી જૈન સત્ત્વપ્રકાશક સમિતિ' અમદાવાદના કાર્યવાહકો તરફથી પ્રસિદ્ધ કરવા મટે મળ્યો છે. આ મૂર્તિનો પરિચય પણ હું મારા 'ભારતીય વિદ્યા' વાળા લેખમાં આપી ગયો છું.

ચિત્ર પ્લેટ ૬

ચિત્ર ૧૨ શ્રી પાર્શ્વનાથજી: કાઠિયાવાડમાં જુનાગઢ રાજ્યની હદમાં આવેલા ઉના ગામથી દોઢ માઇલ દૂર આવેલા અળરા ગામની બાજોળે જુદાજુદા એ દુકાડાઓવાળી લગભગ બીજા અગર ત્રીજા સેકાની આ જોબી પાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિ મેં આજથી બાર વર્ષ પહેલાં અસ્તવ્યસ્ત સ્થિતિમાં જોઈ હતી અને તે વખતે ત્યાંના કાર્યવાહકોને દેરાસરના કંપાઉડમાં લાવી એક બાજુ રાખી મૂકવા સૂચના આપી હતી છતાં પણ બીજી વખત જ્યારે હું ત્યાં ગયે વર્ષ ઉપર ગયો હતો ત્યારે તેની તે સ્થિતિમાં સારા નસીબે જોબી હતી. આ મૂર્તિનો મહોબરો ભાગ મસાઈ મએસો હોવા છતાં પણ તેની શિલ્પકલા અદ્ભુત પ્રકારની હોવાનો પુરાવો આપી રહી છે. આશા રાખું છું કે અળરા પાર્શ્વનાથના દેરાસરના કાર્યવાહકો આ શિલ્પને સાચવવાની કાળજી રાખશે.

ચિત્ર ૧૩ અગ્રાત દેવી: ઉપરોક્ત શ્રી અળરા પાર્શ્વનાથના દેરાસરના કંપાઉડમાં પેસવાના કરવાળાની સામે એક બાજુ પરના કાંટાના ઝાંખરાંઓમાં આ દેવીની જોબી શિલ્પાકૃતિ પણ વર્ષોનાં ટાલ, તડકા અને વરસાદની ઝડીઓ ઝીલતી અવનત મસ્તકે જોબી છે. તેનાં આકૃષ્ટ પૈશી એક હાથમાં ધંટા અને બીજા હાથમાં દંડની આકૃતિ સિવાયનાં બધાં આકૃષ્ટો નષ્ટ થઈ ગએલાં હોવાથી તેની ઝોળખાણ થવી બહુ જ દુર્લભ છે. છતાં તેનો પહેરવેશ વગેરે જોતાં આ મૂર્તિનું શિલ્પ દસમા સૈકાથી બારમા સૈકાની અંદરના કાર્યપણ સમયનું હોય એમ લાગે છે.

આ બંને શિલ્પો ઉપરાંત પણ બીજાં છટાંછવાયાં શિલ્પો અળરા ગામની બાજુબાજુ ફરતાં દેખવામાં આવે છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૭

ચિત્ર ૧૪ શ્રી અંતરીક્ષપાર્શ્વનાથજી: આકોશની પાસે આવેલા શ્રીપુર નામના ગામના જૈન દેરાસરના શ્રુતિગૃહમાં આવેલી આ મૂર્તિ રાવજી રાજાએ બરાબી હોવાની માન્યતા જોનામાં મળ્યા જ પ્રાચીન સમયથી પ્રચલિત છે અને તેના વર્ણન મટે ચૌદમા સૈકામાં થયેલા શ્રી જિનપ્રભસુરિએ 'વિવિધતીર્થકલ્પ' નામના ગ્રંથમાં શ્રી અંતરીક્ષપાર્શ્વનાથકલ્પ નામનો આખો કલ્પ રચેલો છે. આ મૂર્તિ અર્ધપદ્માસનની એકેકે બિરાજમાન છે અને તેની મસ્તક પાછળની નામની કણા પણ બીજી પાર્શ્વનાથની પ્રાચીન મૂર્તિઓ કરતાં જુદી જ જાતની છે અને એના ધડનારે

એનું ઘાતર બહુ જ ઉતાવળથી કર્યું હોય તેમ સ્પષ્ટ લાગે છે. આ મૂર્તિની ઈનેનોની મુખ્ય અને (સ્વેનાંબર અને દિગંબર) સાખાઓ પૂજનભાવથી પૂજા કરે છે.

ચિત્ર ૧૫ શ્રી માણિક્યસ્વામીજી : દક્ષિણમાં હૈદરાબાદ રાજ્યની હદમાં આવેલા કુલપાકજી નામના ગામની અંદરના જિનમંદિરમાં આ અર્ધપદ્માસનસ્થ મૂર્તિ બિરાજમાન છે અને ઈનેનોની માન્યતા પ્રમાણે પ્રથમ તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવના વડીલ પુત્ર ભરત મહર્ષીએ આ મૂર્તિ ભરાવરાવેલી છે. આ મૂર્તિની ઉત્પત્તિ સંબંધી પણ ઉપરાંત 'ત્રિવિધતીર્થંકર'ના કાલ્પમાં માણિક્યદેવતીર્થંકર નામના કલ્પમાં વિસ્તૃત વર્ણન કરવામાં આવેલું છે. મૂર્તિની નીચેના ભાગમાં જે સંવત ૧૭૧૭ની સાસનો લેખ છે, તે તો શ્રી ભાવનગરના સંમે તેનો જ્યોત્સીકાર કરાવ્યો તે વખતનો છે.

બંને મૂર્તિઓ ધણી જ પ્રાચીન છે અને બંને ઉપર લેપ કરેલો છે.

ચિત્ર પ્લેટ C

ચિત્ર ૧૬ શ્રી પાર્શ્વનાથજી : આ મૂર્તિ પણ મથુરાના કંકાલીટીલામાંથી મળી આવી હતી અને કાલ તે લખની રજૂગ્રંથમાં છે. મૂર્તિના મસ્તક ઉપરની નામધણા બહુ જ સુંદર રીતે શિલ્પીએ રજૂ કરેલી છે અને બેઠકની નીચેના ભાગ એટલો બધો નાસ પામેલ છે કે લેખને શબ્દ સુધાં પણ રહ્યો નથી, છતાં પણ મૂર્તિનો સમય તેના ઘડનર ઉપરથી બીજા સૈદ્ધાંત પછીનો તો નથી જ તેમ લાગે છે. આ મૂર્તિના બંને કાન બીજી જિનમૂર્તિઓની માફક ખલાને બેઠેલા નથી અને તેના શિલ્પીએ કુદરતી કાનની માફક જ ધરેલા છે, એટલે એમ માનવાને કારણ રહે છે કે કદાચ આ મૂર્તિ મહાવીરસ્વામીના સમય પહેલાંની પણ હોય.

ચિત્ર ૧૭ શ્રી જિનમૂર્તિ : આ મૂર્તિ પણ કંકાલીટીલામાંથી મળી આવેલી છે, પરંતુ આ મૂર્તિ ઉત્તિષ્ઠ પદ્માસનની બેઠકે બેઠેલી છે તે, અને તેના મસ્તકના વાળ પણ મૂંઝળાવાળા છે તે, તેને બીજી જિનમૂર્તિઓથી જુદી પાડી દે છે. મૂર્તિની છાતી પર શ્રી વલ્લભ મિત્ર પણ સ્પષ્ટ દેખાય છે. આ મૂર્તિના બંને ખભા ઉપરથી ઢેઢ કાળીના અડધા ભાગ સુધી વાળ ફાટરેલા દેખાય છે, એ ઉપરથી સાબિત થાય છે કે આ મૂર્તિ ઈનેનોના પ્રથમ તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવની જ છે.

ચિત્ર ૧૮ ખંડિત શ્રી જિનમૂર્તિ : આ મૂર્તિ પણ મથુરાના કંકાલીટીલામાંથી મળી આવી હતી. આ મૂર્તિના મસ્તકનો ભાગ ખિલકુલ ખંડિત છે અને પ્રાચીન સમયમાં મૂર્તિએને લાંબા નહિ હોવાથી, આ મૂર્તિને જોળાખવી મુશ્કેલ છે. મૂર્તિની પશ્ચાંડી નીચે અસ્પષ્ટ આકારો ખરેખરી લિપિમાં ફાટરેલા છે, જે વાંચી સકાય તેવા નથી. પદ્માસનની નીચે બંને બાજુએ એકેક સિંહની આકૃતિ ફાટરેલી છે અને મધ્યમાં ધર્મચક્રના બદલે સ્તૂપની આકૃતિ ફાટરેલી છે અને તે સ્તૂપની બંને બાજુએ ચાર ચાર આકૃતિઓ સ્તૂપની સ્તુતિ કરતી શિલ્પીએ રજૂ કરીને તે વખતના જન શ્રદ્ધાઓની અંદર પ્રચલિત સ્તૂપપૂજનો પુરાવો રજૂ કર્યો છે.

ચિત્ર ૧૯ શ્રી જિનમૂર્તિ : આ અમસાધિત શિષ્ય પણ મથુરાના કંકાલીટીલામાંથી મળી આવ્યું હતું. મૂર્તિના પદ્માસનની નીચે સુંદર ફાટરખીવાળા વચ્ચની આકૃતિ શિલ્પીએ ધડીને આ મૂર્તિ શ્વેતાંબર સંપ્રદાયની હોવાની રજૂઆત કરી છે. મૂર્તિના મસ્તકના પાછળ આકાશંડગની રજૂઆત તથા પદ્માસનમાં કમળની પાંખડીઓની રજૂઆત પરથી આ મૂર્તિ અરિહંત ભગવાનની હોવાની સાબિતી આપે છે. પદ્માસનની નીચેના બંને છેડે એકેક સુંદર સિંહની આકૃતિ ફાટરેલી છે અને ડાબી તરફના સિંહની પાછળ એક મૂર્તિ ભરાવનાર ઓની આકૃતિ શિલ્પીએ ફાટરેલી છે. આ મૂર્તિની શિલ્પકળા અતિચારમા સૈકાની છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૬

ચિત્ર ૨૦ શ્રી અન્નરા પાર્શ્વનાથજી : કાઠિયાવાડના અન્નરા ગામના દેરાસરમાં આવેલાં આ પ્રતિમાજી પશ્ચિમ દિશાની માન્યતા પ્રમાણે બમ્બાજી પ્રાચીન છે. પ્રતિમાજી પર ભેષ કરેલ હોવાથી તેનું સિદ્ધ થયા સમયનું હશે તેની બરાબર કલ્પના કરવી મુશ્કેલ છે, છતાં પશ્ચિમ પ્રતિમાજી પ્રાચીન તો જરૂર છેજ, અને આ તીર્થ જોવી સુદર એકાંત જગ્યાએ આવેલું છે કે તેની એક વખત યાત્રા કરવાથી આત્મા કૃતકૃત્ય થાય છે. ભેષકે પોતે પશ્ચિમેવાર આ તીર્થની યાત્રા કરીને આત્મિક આદિદ મેળવવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે.

ચિત્ર ૨૧ વક્ષયુગલ : આ સુદર સિદ્ધ પશ્ચિમ મથુરા અગ્નિચમર્મ છે. આ સિદ્ધની ઝોળખાણુ માટે મથુરા અગ્નિચમર્મના કપુરેટર શ્રીયુત વાસુદેવંકરજી અગ્રવાલે 'જૈન સત્યપ્રકાશ' માસિકના વર્ષ ૪ના અંક ૧૨માં એક ભેષ લખેલો છે, પરંતુ ત્યાં તેની ઝોળખાણુ આપી નથી.

ચિત્રમાં પુરુષ અને સ્ત્રી બંને સાથે જોડાઈને બેઠેલાં છે. બંનેના હાથો તથા મુખાકૃતિઓ ખંડિત છે. બંનેના મસ્તકની ઉપરના ભાગમાં એક જાડ છે અને તે જાડની મધ્યમાં જિનેશ્વરની મૂર્તિ પદ્માસનની બેઠેકે સિદ્ધીએ કાતરેલી રચેલ દેખાય છે. સ્ત્રીના હાથમાંની બાળકની આકૃતિ અત્યંત દેખાય છે, તે ઉપરથી અને લાગે છે કે આ સિદ્ધમાં જો પુરુષાકૃતિ છે તે બે હાથવાળા મક્કની છે અને સ્ત્રીની આકૃતિ તે અધિકા દેવીની છે.

ચિત્ર ૨૨ હરિજૈનમેળિનાં સ્વરૂપો : આ સિદ્ધો પશ્ચિમ મથુરાનાં કંઠાલીટીભાગમાંથી મળી આવેલાં છે. આનું વિવેચન મેં અગ્રવાલજી પ્રસિદ્ધ થતા 'જૈન સત્યપ્રકાશ' માસિકના વર્ષ ૪ના અંક ૧-૨માં કરેલું છે.

ચિત્ર ૨૩ મુદ્ગસ્થ યુગલ : કંઠાલીટીભાગમાંથી મળી આવેલી આ મુદ્ગસ્થ યુગલની પ્રતિમા તે સમયના આવકઆવિકાઓના પહેરવેશનો આબેહૂલ ખ્યાલ આપે છે. મુદ્ગસ્થના ભક્તિપૂર્વક જોડેલા બંને હાથોની વચ્ચે પૂલની માળાની રમ્યાત સિદ્ધીએ કરેલી છે. સિદ્ધીએ મુદ્ગસ્થના મહેરા ઉપર જો ભક્તિભર્યાં જાવ દેખાડવામાં સહસતા મેળવેલી છે, તે આપણને તેના પ્રત્યે માનની ભાગ્યથી ઉત્પન્ન કરે છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૦-૧૧

ચિત્ર ૨૪ શ્રી જિનમૂર્તિ :

ચિત્ર ૨૫ શ્રી જિનમૂર્તિ :

ચિત્ર ૨૬ શ્રી અપકરેવજી :

ચિત્ર ૨૭ શ્રી પાર્શ્વનાથજી : આ મારે જિનમૂર્તિઓ વડોદરા રાજ્યના વિગપુર તાલુકાના મકુડી ગામના બોહકામમાંથી મળી આવી હતી.

વડોદરા રાજ્યના પુરાતન સંશોધન ખાતાના ઈ. સ. ૧૯૩૭-૩૮ના વાર્ષિક અહેવાલમાં માન્યવર હીરાનંદ શાસ્ત્રીજીએ આ મારે જિનમૂર્તિઓને યોદ્ધ મૂર્તિઓ તરીકે ઝોળખાવી છે. અને મેં મારા 'યુજરાતની પ્રાચીનતમ જિનમૂર્તિઓ' નામના 'ભારતીયવિદ્યા' વર્ષ ૧લાના ૨મ્ અંકમાં તેઓના જ પુરાવાઓથી તથા બીજા શાસ્ત્રીય પુરાવાઓ આપોને સાબિત કરી આપ્યું છે કે આ મૂર્તિઓ માન્યવર શાસ્ત્રીજી કહે છે તેમ યોદ્ધ મૂર્તિઓ નથી પરંતુ જિનમૂર્તિઓ જ છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૨

ચિત્ર ૨૮ કાલિસગીયાજી : પિંડવાડા (મારવાડ)ના શ્રી મહાવીરસ્વામીના દેરાસરમાં આવેલી જિનેશ્વરદેવની આ મૂર્તિનું વિસ્તૃત વર્ણન ઇતિહાસપ્રેમી શ્રી કદ્યાબુવિજયજીએ 'નાગરીપ્રમારિકી

પત્રિકાના નવીન સંસ્કરણ બાગ ૧૮-આંક ૨ ના ૨૨૧થી ૨૩૧મા પાના ઉપર આવેલું છે. આ મૂર્તિની બેચાર્ધ ચાર ફૂટથી કાંધક વધારે છે અને મૂર્તિના પાદથી ઉપર પાંચ લીટીના સંસ્કૃત ભાષામાં એક ભેખ નીચે પ્રમાણેના કાતરેલા છે.

- (૧) ઉ ગીરાત્તવાદિભાષેન, સર્વશ્રવણિભાષકઃ કાત્વા મમ્યતાં ક્વં, ચિનાનામેવ પાવનં ॥ દ્વો-વચક
- (૨) ચલોદેવ..... મિઃ..... રિદં જૈનં કારિતં લુગમુત્તમં ॥
- (૩) અવસતપરંપરાજિજ્ઞાત-ગુહ્યકર્મવરો (ઓ)... ત.....વર વર્ષનાથ શુદ્ધ સન્ધ્યાન વરજલાભાષ ॥
- (૪) સંવત ૭૪૪.
- (૫) સાક્ષાત્પિતામહેશ્વર, વિશ્વસ્ત્રવિધાવિના.

સિલ્પિના શિવનગેન, કૃતમેતરિજનદ્વયમ્ ॥

ભેખની ચોથી લીટીમાં સંવત ૭૪૪નો ૨૫૪ નિર્દેશ છે અને પાંચમી લીટીમાં મૂર્તિના ધાટ ધડનાર શિષ્યી શિવનાગનું નામ આવેલું છે.

ચિત્ર ૨૬ શ્રી ઋષભદેવજી : આ મૂર્તિ પણ ઉપરોક્ત દેરાસરમાં આવેલી છે. આ મૂર્તિનું વર્ણન મેં મારા 'ભારતીય વિદ્યા'ના ભેખમાં ચિત્ર નંબર ૮ તરીકે કરેલું છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૭

ચિત્ર ૩૦ શ્રી પાર્શ્વનાથજી : આ મૂર્તિ પણ ઉપરોક્ત દેરાસરમાં આવેલી છે. ચિત્રની મધ્યમાં શ્રી પાર્શ્વનાથજી બિરાજમાન છે. તેઓની બંને બાજુએ બે કાઉસગીયા ઊભેલા છે મૂર્તિની પસાંડી નીચે સુંદર પળાસન કાતરેલું છે, પળાસનની નીચે કમલની પાંખડીઓ અને કમલની પાંખડીઓ નીચે સુંદર કારીગરીવાળા વચની આકૃતિ કાતરેલી છે. વચની આગળના ભાગમાં ધર્મચક્રની બંને બાજુએ એકેક કરણની આકૃતિ છે, કરણની આકૃતિની પાસે એકેક સિંહની આકૃતિ કાતરેલી છે. સિંહની નજીકમાં જમણી બાજુએ ડાબા હાથમાં ફળ પકડીને બેઠેલી વચની આકૃતિ કાતરેલી છે, વચની નીચે તેનું વાહન હાથી છે. ડાબી બાજુએ જમણા હાથમાં આંગાની લૂખ પકડીને તથા ડાબા હાથમાં બાળક તેડીને બેઠેલી, સિંહના વાહનવાળા અંબિકાદેવીની મૂર્તિ છે. યક્ષ અને યક્ષિણીના પાદજળના ભાગમાં એકેક ઊભી ચામરધારિણી સ્ત્રીની આકૃતિ છે. ધર્મચક્રની તથા યક્ષ-યક્ષિણીના ઠેક નીચેના ભાગમાં નવ ગ્રહોની મૂર્તિઓ કાતરેલી છે. આવી સુંદર આકૃતિઓ-વાળાં શિષ્યો બધે શિષ્યીએ કોઈ દુરસદના સમયે દેવી ગ્રેસ્થાથી થડી કાદમાં હોય તેમ લાગે છે. આ મૂર્તિ લગભગ આઠમા સૈકાની હોય એમ લાગે છે.

ચિત્ર ૩૧ શ્રી પાર્શ્વનાથજી : વાંકાનેર (કાઠિયાવાડ)ના કામ્પ જૈનમંદિરની આ મૂર્તિનું વિસ્તૃત વર્ણન મેં મારા 'ભારતીય વિદ્યા'વાળા ભેખમાં ચિત્ર ૯ તરીકે કરેલું છે.

આ મૂર્તિ મોટે ભાગે ચિત્ર નંબર ૩૦ની સાથે મળતી આવે છે, છતાં બંનેના ધડનાર શિષ્યીઓ જુદાજુદા હોવા સાથે બંને જુદાજુદા સમયની હોય એમ લાગે છે. આ મૂર્તિ પણ આઠમા નવમા સૈકાની હોય એમ લાગે છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૪

ચિત્ર ૩૨ શ્રી ઋષભદેવજી : પ્રભાસપાટણના સુવિધિનાથ ભગવાનના જિનમંદિરના મહારામાં જમણી બાજુએ ધાતુની કોબી પ્રતિમા છૂટી છે. મૂળ આ પ્રતિમા કોઈ પરિકરવાળી જિનમૂર્તિની બાજુના કાઉસગીયા હોવા ભ્રેષ્ઠએ. આ કોબી મૂર્તિની નીચે ચાર જુગવાળા ચક્રેશ્વરી દેવીની મૂર્તિ છે અને તેની ડાબી બાજુએ જમણા હાથમાં આંગાની લૂખ પકડીને તથા ડાબા હાથમાં બાળક તેડીને બેઠેલી અંબિકાની મૂર્તિ છે. અંબિકાની ધાતુની કોબી મૂર્તિ જવલંબળ મળી આવે છે.

ચિત્ર ૩૩ શ્રી ચક્રધરીદેવી અને અંબિકા : ઉપરોક્ત કાશીસગીયાની મૂર્તિના નીચેના ભાગનો ફોટો ડાબી બાજુએથી લઇને અંતે રજૂ કરેલો છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૫

ચિત્ર ૩૪ શ્રી ચક્રધરીદેવી : ઉપરોક્ત મૂર્તિના નીચેના ભાગમાંની દેવીનો જુદો જ ફોટો અંતે રજૂ કરેલો છે. દેવીના ચાર હાથો પૈકી ઉપરના બંને હાથોમાં ચક્ર છે અને નીચેના જમણા હાથ પરફ મુદ્રાએ રાખેલો છે અને તેમાં માળા છે, તથા નીચેના ડાબા હાથમાં સંપ છે. નીચે તેનું વાહન ગરુડ છે અને ગરુડની નીચે કમલનું ફૂલ છે.

ચિત્ર ૩૫ શ્રી અંબિકાદેવી : ઉપરોક્ત મૂર્તિની બાજુમાંની કૌભી અંબિકાદેવીનો ફોટો જુદો લઇને અંતે રજૂ કરેલો છે. તેના બે હાથ પૈકી જમણા હાથમાં આંખાની લૂંપ છે અને ડાબા હાથથી પાકડીને બાજક કરતર ઉપર બેસાડેલું છે.

એક જ મૂર્તિમાં બે જુદીજુદી વક્ષિયીઓની રજૂઆત કરેલી આવી મૂર્તિઓ કોઇક વિરલ જ મળી આવે છે; અને તેથી જ આ મૂર્તિ જૈન મૂર્તિવિધાન સાહ્યના અભ્યાસીઓ સમક્ષ એક નવો વિચાર રજૂ કરે છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૬

ચિત્ર ૩૬ શ્રી પાર્શ્વનાથજી : આ મૂર્તિ મારા પોતાના સંગ્રહની છે. આ મૂર્તિનું વિસ્તૃત વર્ણન મારા 'ભારતીય વિદ્યા'ના ભેખમાં ચિત્ર ૧૦ તરીકે મેં કરેલું છે. આ મૂર્તિની પાછળના ભાગમાં દસમાં સૈકાની સિંધમાં કોનરાયેસો એક દૂકા ભેખ છે. જે આ પ્રમાણે છે :

શ્રીચંદ્રકુલે માલ ગચ્છે મુખિ સમીહવાત્ ભાવકો મોચિ માલે ચિત્રગ્રવા।

ચિત્ર ૩૭ શ્રી પાર્શ્વનાથજી : આ મૂર્તિ સ્વર્ગસ્થ જૈન વિદ્વાન બાબુ પૂર્ણચંદ્ર નાહરના સંગ્રહમાં છે અને તે વિક્રમ સંવત ૧૦૭૭ની છે. જેનું ચિત્ર 'જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ' એ નામના પુસ્તકના પહેલા જ પૃષ્ઠની સામે ચિત્ર નંબર ૩ તરીકે છપાયું છે. પણ ત્યાં (ચિત્ર નંબર ૬ વાળી મૂર્તિની માફક) એ પુસ્તકના વિદ્વાન સંપાદક શ્રીકુલ મોહનલાલ દલીચંદ દેસાઈએ, એ મૂર્તિ પાર્શ્વનાથની હોવા છતાં એને આદિનાથની મૂર્તિ તરીકે ઓળખાવી છે. આ મૂર્તિની વાસ્તવિક ઓળખાણ કું મારા 'જૈન સત્યપ્રકાશ'ના ૭મા વર્ષના ૧-૨-૩ અંકમાં 'બારમાં સૈકા પહેલાંની પ્રાચીન ધાતુપ્રતિમાઓ' નામના ભેખમાં ચિત્ર ૬ના વર્ણન તરીકે આપી મરેલો છું.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૭

ચિત્ર ૩૮ શ્રી પાર્શ્વનાથજી : આ મૂર્તિ મુંબાઇમાં પાવણની પર આવેલા શ્રી ગ્રાંદી પાર્શ્વનાથજીના દેરાસરમાં ઉપરના ભાગમાં છે અને મૂળ આ મૂર્તિ પ્રભાસપાટણથી ધાતુની મૂર્તિઓ બેગી આવેલી છે. મૂર્તિની પાછળના ભાગના ભેખમાં વિક્રમ સંવત ૧૦૬૩ની સાત રપટ રીતે વાંચી શકાય છે.

આ મૂર્તિ ચિત્ર નંબર ૩૦ વાળી પિંડવાડાની મૂર્તિ સાથે મલતી આવે છે, પરંતુ આ મૂર્તિનું સિંધ ચિત્ર નંબર ૩૦ વાળી મૂર્તિના જેવું સુરેખ અને સુંદર નથી.

ચિત્ર ૩૯ ચિત્ર નં. ૩૮ની મૂર્તિનો પાછળનો ભાગ : આ પાછળનું ચિત્ર રજૂ કરવાનો મુખ્ય હેતુ એ હતો કે એની પાછળનો સંવત રપટ વાંચી શકાય, પરંતુ કમનસીબે પ્લેટમાં અક્ષરો રપટ વાંચી શકાય તેવા આવ્યા નથી, છતાં પણ જૈન મૂર્તિવિધાન સાહ્યના અભ્યાસીઓને અગિયારમા સૈકાની સરખાતના વખતની જૈનમૂર્તિઓના સિંધનો કોઈક ખ્યાલ તો જરૂર આવે છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૮

ચિત્ર ૪૦ શ્રી ઋષભદેવજી : આ મૂર્તિ પણ ગ્રાંદીજીના દેરાસરમાં પ્રભાસપાટણથી આવેલી છે. આ

મૂર્તિની પાછળના લેખનો સંવત ચિત્ર ૪૧માં સ્પષ્ટ વંચાય છે. મૂર્તિની બંને બાજુની ચામર-ધારિણીઓ, જમણી બાજુના પક્ષ તથા ડાબી બાજુની અંગિકા વક્ષિણીની મૂર્તિ સ્પષ્ટ દેખાય છે. ગરદનની પાછળની પ્રભાવલિનો નાશ થયેલો છે. કપભદ્રજીની મૂર્તિની સાથે અંગિકાની રજૂઆત પણ જૈન મૂર્તિવિધાનશાસ્ત્રના અભ્યાસીઓ સમક્ષ એક નવો વિચાર રજૂ કરે છે.

ચિત્ર ૪૧ ચિત્ર ૪૦ની પાછળનો લાગઃ મૂર્તિની એકની નીચેના લાગના ત્રણ લીટીના લેખમાં બીજી લીટીમાં વિક્રમ સંવત ૧૦૬૦ સ્પષ્ટ વંચાય છે. આ મૂર્તિના માથાની પાછળના બંને લાગમાં ગરદન તરફ લટકતી વાળની લટકે ચિત્રમાં સ્પષ્ટ દેખાય છે. પ્રાચીન મૂર્તિઓમાં કપભદ્રજી ભગવાનની વાળની લટકે ખજા ઉપર લટકતી હોય એવા પુરાવાઓ ઘણા મળી આવે છે; પરંતુ આવી રીતે મસ્તકની પાછળ ગરદન સુધી લટકતા વાળવાળી મૂર્તિ, આના સિવાય બીજે કોઇ પણ દેહાણે હોવાનું મારા જાણવામાં કે સાંભળવામાં નથી.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૯

ચિત્ર ૪૨ શ્રી જિનમૂર્તિ: પાટણના અષ્ટાપદજીના દેરાસરના ભોંયરામાં આવેલી આ નેત્રને આનંદકારી, પ્રસન્નચરિત્ર ઝીલતી મૂર્તિ, એના ધડનાર શિખીએ કોઇ કુરસદના સમયે ધડી હોય તેવી લાગે છે. આ મૂર્તિ લગભગ અગિયારમા સૈકાની હોય તેમ લાગે છે. આ મૂર્તિને પણ લાંબા નથી.

ચિત્ર પ્લેટ ૨૦

ચિત્ર ૪૩ શ્રી પાર્શ્વનાથજી: પાટણથી ચાર માઇલ દૂર આવેલા ચારપ નામના ગામમાં આવેલા જિનમંદિરના આ પ્રતિમાજી ચારપ પાર્શ્વનાથના નામે ઓળખાય છે. જૈનો આ પ્રતિમાજીને પણ ઘણા જ પ્રાચીન માને છે. આ પ્રતિમાજીને સેર કરેલો હોવાથી તેનો ખરો સમય કહી શકવો મુશ્કેલ છે.

ચિત્ર ૪૪ શ્રી અવંતિપાર્શ્વનાથજી: માળવાના મુખ્ય શહેર ઉજ્જૈનમાં અવંતિપાર્શ્વનાથના દેરાસરના નામથી પ્રસિદ્ધિમાં આવેલ જિનમંદિરના જૂનિમૂઠમાં આ પ્રતિમાજી આવેલાં છે.

આ અવંતિપાર્શ્વનાથનું દેરાસર આર્યસુહસ્તિસ્વામીના વખતમાં ઉજ્જૈનીના એક સાર્વજનિકના પુત્ર અવંતિસુક્રમાલના પુત્રે પોતાના પિતાના સ્મરણાર્થે ગંધાધ્યું હતું અને સુપ્રસિદ્ધ જૈન વિદ્વાન સિદ્ધસેન દિવાકરે 'કલ્યાણમંદિર સ્તોત્ર' પણ અહીંમાં જ રચ્યું હતું. આ પ્રતિમાજીની નામધણી પણ જુદી જ હોય છે અને પ્રતિમાજી સફેદ આરસનાં છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૨૧

ચિત્ર ૪૫ શ્રી પાર્શ્વનાથજી: આ પ્રતિમાજી વર્ધાની પાસે આવેલા લાંકુક ગામના જૈન દેરાસરમાં બિરાજમાન છે. આ પ્રતિમાજી સ્થાપ વર્ષોનાં છે. તે થોડાંક વર્ષ પર ખોદકામ કરતાં જમીન-માંથી મળી આવ્યાં હતાં. હાલ તો પ્રતિમાજીને લેપ કરેલો છે. આ સ્થાન બહુ જ રમણીય છે અને એકાંતમાં ધ્યાન ધરવાવાળાને માટે બહુ જ મહત્વનું છે. માનવી આકારનાં આ પ્રતિમાજી પદ્માસનની બેઠકે બિરાજમાન છે.

ચિત્ર ૪૬ શ્રી પાર્શ્વનાથજી: ઉપરોક્ત પ્રતિમાજી આંગી સાથે ધ્યાનના અભ્યાસીઓને આંગી વગરનાં પ્રતિમાજી વધારે આકર્ષક લાગે તે સ્વાભાવિક છે અને બાળજીવોને આંગીવાળાં પ્રતિમાજી વધારે આકર્ષક લાગે છે. આ બંને વસ્તુઓ ધ્યાનમાં રાખીને આ દેરાસરમાં અત્રે રજૂ કરવામાં આવ્યો છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૨૨

ચિત્ર ૪૭ શ્રી નેમિનાથજી: તીર્થોધિરાજ શ્રી શત્રુંજયની મોટી ટૂકમાં પહેલી ભગતીમાં ફરતાં પુંકરીક સ્વામીની બાજુમાં જ આ સુંદર સ્થાપત્ય પ્રતિમાજી દરેક શ્રાવિક જૈનોના ચિત્તને આકર્ષી લે છે.

ચિત્ર ૪૮ શ્રી અમીતરા પાર્શ્વનાથજી: આ પ્રતિમાજી સત્ગુણ પર વામજી પોળમાં પેસતાં જન્મજ્ઞા હાથ તરફના કાચાજી કામમાંનાં એક દેરાસરમાં બિરાજમાન છે. આ પ્રતિમાજીની સન્મુખ બેસીને ખ્યાન કરવાનો અત્યુચ્ચ અવસર આ પુરતકના શ્રેષ્ઠને કેટલીયે વાર પ્રાપ્ત થયો છે અને સત્ગુણના દરેક પ્રવાસીને એકાદ વખત આ પ્રતિમાજી સન્મુખ બેસીને આત્મધ્યાન કરવાની બલામજી છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૨૩

ચિત્ર ૪૯ શ્રી મહાવીરસ્વામીજી: આ પ્રતિમાજી તીર્થાધિરાજ શ્રી સત્ગુણના મૂળ નામકના દેરાસરની અંદર પેસતાં કાચા હાથ તરફના દરવાજાની બાજુમાં એક નાના ગોખલામાં બિરાજમાન છે. આ પ્રતિમાજી પીળા વર્ણનાં છે અને બહુજ મહત્કારિક છે.

ચિત્ર ૫૦ શ્રી પાર્શ્વનાથજી: સત્ગુણ પર આવેલી બાસાબાઈ મોદીની દૂકમાં પેસતાં કાચા હાથ તરફ એક દેરાસર છે અને તે દેરાસરના મહારાની બહારના કામમાં જન્મજ્ઞા અને કાળી બાજુએ એકેક ગોખલો સુંદર કારીગરીવાળો છે. જે બેનાં જ આજુ પર્વત પરના દેરાણીને હાણીના ગોખલા થાદ આવે છે. એવા એક ગોખલાની અંદર આ પ્રતિમાજી બિરાજમાન છે. પ્રતિમાજી અદારમાં આથવા આગળીસમા સેકાનાં લાગે છે અને ગોખલાનું કાંતરકામ બારમા, તેરમા સેકાનું લાગે છે. સંભવ છે કે આ ગોખલાનાં કાંતરકામ કોઇ બીજેથી લાવીને અહીંયાં ગોઠવવામાં આવ્યાં હોય.

ચિત્ર પ્લેટ ૨૪

ચિત્ર ૫૧ શ્રી શાંતિનાથજી: તીર્થાધિરાજ સત્ગુણ પરની વામજી પોળમાં પેસતાં જ કાચા હાથ પરના દેરાસરમાં આ પ્રતિમાજી મૂળનાથક તરીકે બિરાજમાન છે. સત્ગુણ પર માત્રાએ આવનાર દરેક માત્રાજી આહીઆં મૈત્ર્યવંદન કરીને જ આગળ વધે છે. આ પ્રતિમાજી બહુજ લગ્ન અને મનોહર છે અને સુંદર સુરેખ સફેદ આરસમાંથી કાંતરેલાં છે.

ચિત્ર ૫૨ શ્રી આદીશ્વરજી: સત્ગુણ પર્વત પરની નવ દૂકા પેઢીની સૌથી કાચામાં કાચી જગ્યાએ આવેલી ચોમુખજીની દૂકના નામે ઓળખાતી દૂકના મૂળનાથક તરીકે આ મૂર્તિ બિરાજમાન છે. આ દૂક સદા સોમજી નામના જે જેન શેઠિયાઓએ બંધાવેલી છે અને તેના ઇતિહાસ બહુજ રોમાંચક છે, પરંતુ વિસ્તારકામથી અત્રે નહિ આપતાં કવિબ્રમમાં 'સત્ગુણ સર્વસ્વ' નામના પુસ્તકમાં આપવાનો મારો વિચાર છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૨૫

ચિત્ર ૫૩ શ્રી સહઅશ્વજી પાર્શ્વનાથજી: સત્ગુણ પરની બાસાબાઈ મોદીની દૂકમાં પેસતાં જન્મજ્ઞા હાથ તરફના દેરાસરમાં આ પ્રતિમાજી બિરાજમાન છે. પ્રતિમાજીની પલાંડી નીચેના લેખનો સંવત ૧૬૨૨ છે જે સ્પષ્ટ લેખાય છે. પ્રતિમાજી ઉપરના મસ્તકની કપ્ડાઓ બહુ જ સુંદર રીતે તેના શિશીએ ધડેલી છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૨૬

ચિત્ર ૫૪ શ્રી આદીશ્વરજી: સત્ગુણ પર્વત પર રામપોળમાં પેસતાં જ જન્મજ્ઞા હાથ તરફ સુરતના શાક સોદામર મોતીયા શેઠની દૂક આવેલી છે. તે દૂકના દરવાજામાં પેસતાં જ સન્મુખ આવેલા ગગનચુંબી દેરાસરના મધ્ય કામમાં મૂળનાથક તરીકે આ મૂર્તિ બિરાજમાન છે. આખાએ સત્ગુણ પરના દેરાસરોમાંની જિનમૂર્તિઓ કરતાં આ દેરાસરની જિનમૂર્તિઓના આરસ બહુ જ સ્વચ્છ અને સ્ફટિક જેવો છે.

ચિત્ર ૫૫ શ્રી પુંડરીકસ્વામી: ઉપરોક્ત દેરાસરની બરાબર સામે જ આવેલા દેરાસરમાં આ મૂર્તિ બિરાજમાન છે. આ મૂર્તિના આરસ પણ એટલો જ સ્વચ્છ અને ચક્રચક્રિત છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૨૭

ચિત્ર ૫૩ શ્રી અભિનંદન સ્વામી: સત્ગુરુ પરની નવ દૂકાની અંદર જવાના પ્રવેશદ્વારમાં પેસતાં જ જમણા કાથ તરફ શેઠ કેશવજી નામકની દૂક આવે છે. તે દૂકના મુખ્ય દેરાસરમાં મૂળનામક તરીકે આ પ્રતિમાજી બિરાજમાન છે. આ પ્રતિમાજીનો આરસ પશ્ચિમ બહુ જ સ્વચ્છ અને સુરેખ છે. ચિત્ર ૫૪ શ્રી અભિનંદનનાથજી: મુજરાતની અંદર આવેલા તારંગા પર્વત ઉપર ગુર્જરેશ્વર કુમારપાશે બંધાવેલા જિન મંદિરમાં આ પ્રતિમા મૂળનામક તરીકે બિરાજમાન છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૨૮

ચિત્ર ૫૮ શ્રી ચંદ્રપ્રભસ્વામી: કાઠિયાવાડના વેરાવળ રેલ્વે સ્ટેશનથી હોલ માઈલ દૂર આવેલા પ્રભાસપાટણમાં આવેલા જિન દેરાસરો પૈકીના મુખ્ય દેરાસરના મૂળનામક તરીકે આ મૂર્તિ બિરાજમાન છે. આ મૂર્તિ આરમા સૈકાની હોય એમ લાગે છે.

ચિત્ર ૫૯ પાપાણુની પંચતીર્થો: પાલીતાણુની પાસે આવેલા કદંબગિરિની તળેટીમાં આવેલા જિનમંદિરના મુખ્ય દેરાસરની પાછળના ભાગમાં આ પીળા પાપાણુની પંચતીર્થો આવેલી છે. ચિત્રની અંદર મુખ્ય મૂર્તિની નીચે કાથ જોડીને જોલેલી આવકભાવિકાની મૂર્તિઓ પંદરમા સૈકાના મુજરાતનાં સ્ત્રીપુરુષોના પહેરવેસનો આપણને ખ્યાલ આપે છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૨૯

ચિત્ર ૬૦ સહસ્રરણા પાર્શ્વનાથ: જોધપુર (મારવાડ)ના જિનમંદિરો પૈકીના યુરાંગમતલાવના શ્રી પાર્શ્વનાથજીના જિન દેરાસરમાં મૂળનામક તરીકે આ મૂર્તિ બિરાજમાન છે. આ ચિત્રનું વર્ણન પશ્ચિમ 'ભારતીય વિદ્યા'ના લેખમાં ચિત્ર ૧૨માં કું કરી મળે છે.

ચિત્ર ૬૧ દાદાસાહેબ: ભાવનગરના મોટા દેરાસરના નામથી ઓળખાતા જિનમંદિરમાં આ મૂર્તિ મૂળનામક તરીકે બિરાજમાન છે. ચિત્રની નીચે ચરતચૂકથી દાદાસાહેબનું નામ છપાઈ ગયેલ છે.

ચિત્ર ૬૨ શ્રી પાર્શ્વનાથજી: કાઠિયાવાડમાં આવેલા જિના ગ્રામથી ત્રણ માઈલના અંતરે આવેલા દેસવાડા નામના ગ્રામના જિનમંદિરમાં આ ત્રણે મૂર્તિઓ બિરાજમાન છે. મધ્યની મૂળનામકની મૂર્તિ શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૩૦

ચિત્ર ૬૩ સમવસરણ: મારવાડમાં આવેલા સાદડીની પાસે આવેલા રાણપુરના ધરણવિકાર નામનાં જિનમંદિરની ભગતીમાં આ સમવસરણની રચના કરેલી છે.

ચિત્ર ૬૪ શ્રી પાર્શ્વનાથજી: ઉપરોક્ત ધરણવિકારની નજીકમાં જ જિનમંદિરમાં કાળા પાપાણુની મૂળનામક તરીકે આ મૂર્તિ બિરાજમાન છે.

ચિત્ર ૬૫ શ્રી પદ્માવતીદેવી: પાટણની અંદર આવેલા ખેતરપાલના પાડામાં આવેલા દસમા તીર્થંકર શ્રી શીતલનાથના જિનમંદિરમાં જમણી બાજુએ સફેદ આરસની આ મૂર્તિ બિરાજમાન છે. આ મૂર્તિ ભગલા દસમા, અગિયારમા સૈકાની હોય એમ લાગે છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૩૧

ચિત્ર ૬૬ શ્રી જિનમૂર્તિ: પાટણના ખગોટડીના પાડામાં આ સુંદર પરિચરવાળી સફેદ આરસ-પદ્માણુની ચંદ્રપ્રભુની મૂર્તિ બિરાજમાન છે. *

ચિત્ર ૧૭ શ્રી ઋષભદેવજી: પાટણના ખડકોટડીના પાકમાં આવેલી મૂળતાલક પ્રથમ તીર્થેકર શ્રી ઋષભદેવની મુંદર સહેદ આરસના પરિકરવાળી આ મૂર્તિ બિરાજમાન છે. પ્રતિમાજીની પલાંડીની નીચે તેમનું સાંજન વૃષભ રપટ દેખાય છે.

આ બંને પરિકરવાળી પ્રતિમાઓ સોળમા સદ્કાના મુજરાતના શિલ્પીઓની અદ્ભુત કારીગરીના નમૂનાઓ રજૂ કરે છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૩૨

ચિત્ર ૧૮ શ્રી જિનમૂર્તિ: ભાનનગરથી જતી તળાજ રેલવેના તળાજ મામની પાસે આવેલી તાલ-અજગિર નામની નાની ટેકરી ઉપરના મુખ્ય દેરાસરની જમણી તથા ડાબી બાજુએ સહેદ આરસની પાનુપી આકારની આવી જ એકેક મૂર્તિ જોવાી છે. બંને મૂર્તિઓના પમતી નીચેના જમણી બાજુના ભાગમાં બે હાથવાળા ચક્રની તથા ડાબી બાજુએ જમણા હાથમાં આંખાની ભૂજવાળી તથા ડાબા હાથથી પકડેલાં બાળકવાળા અંબિકાદેવીની મૂર્તિ છે. પ્રતિમાજીની નીચે સાંજન નથી તેથી આ બંને પ્રતિમાઓ અગિયારમા અથવા બારમા સદ્કાની હોય તેમ લાગે છે. આખા તાલઅજગ પર્વત ઉપરના જૈનમંદિરોમાં આદેહાં મુંદર બીજાં શિલ્પો હોવાનું મારા અભ્યાસમાં નથી.

ચિત્ર ૧૯ પાપાજીની ચોવીશી: પ્રભાસપાટણના ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથના દેરાસરમાં પેસતાં ડાબી બાજુની બીંત ઉપર પીળા પાપાજીની અતીત, અનાગત અને વર્તમાન તીર્થેકરોની ત્રણ ચોવીશીઓ આવેલી છે, તે પૈકાની એક ચોવીશીનું ચિત્ર અત્રે રજૂ કર્યું છે. ચોવીશીની નીચે ભેખ આ પ્રમાણે છે:—

સંવત ૧૪૫૪ ચૈં વૈશાખ કૃદિ ૬

ચિત્ર પ્લેટ ૩૩

ચિત્ર ૨૦ સહસ્રકૃત: સત્રુંગ્ય પર્વત પર પાંચ પાંડવની દેરીની પાછળની બાજુના નાના દેરાસરમાં સહસ્રકૃતનું આ શિલ્પકામ છે. આ પ્રમાણે ચારે બાજુ મધ્યે જિનમૂર્તિઓની સંખ્યા ૧૦૨૮ થાય છે. આ આખું બે શિલ્પકામ સહેદ આરસપહાણમાંથી કાતરી કાઢેલું છે.

ચિત્ર ૨૧ વાદવો સહિત શ્રી નેમિનાથજી: સત્રુંગ્ય પર્વત પર વાલકુપોળમાં પેસતાં ડાબા હાથ પર વિભવવસહીના નામથી જોળખાતાં જિનમંદિરના જૂઝળમાં શ્રી નેમિનાથજીની ચોરીનું આ શિલ્પકામ આવેલું છે. ચિત્રની મધ્યમાં જે મોટી આરસની મૂર્તિ છે. તે જૈનોના બાવીસમા તીર્થેકર શ્રી નેમિનાથ પ્રજ્ઞની છે. અને બાજુબાજુ જે નાની નાની જિનમૂર્તિઓ છે તે તેઓશ્રી જન લાઇને પાછા વળ્યા ત્યાર પછી તેઓશ્રીની સાથે દીક્ષિત થએલા અને મોક્ષે ગએલા વાદવોની છે. ચિત્રની ડાબી બાજુના ખૂણાના ઉપરના ભાગમાં સમવસરજીની રચના છે, તે તેઓશ્રીના દેવલ્ય હયાલ્યુકનો દેખાવ રજૂ કરે છે. અને ચારે બાજુના ખૂણાઓમાં હાથી તથા ઘોડાઓ રજૂ કરીને શિલ્પીએ તેઓશ્રીની જનનના જનનયાઓની તથા વાહનોની રજૂઆત કરી છે. આ શિલ્પનો ખરેખરો ખ્યાલ તો નજરે જોવાથી જ આવી શકે તેમ છે.

(૨) दिने महाप्रज्जमोहन्मति श्रीवत्सवस्तुत्वं । ठाकर गीतना भा: कव्य पुत . . . भा०

(૩) बहीवुत ठाकर आसपर भारज्या (भावां) लछवादे श्रीवत्सवस्तुत्वं प्रतिष्ठा कव्यपित

(૪) गुरु श्रीआमन्दविमलसूरिपादि श्रीविजयदलसूरि प्रतिष्ठित

(૫) . . . . .

ચિત્ર પ્લેટ ૩૪

ચિત્ર ૭૨ વીસ વિકરમાન જિન: રાજ્યકપુરના પરચુવિકારની કરતી ભખતીમાં એક નાના દેરા-સરમાં આ વિકરમાન જિનનું શિષ્યકામ આવેલું છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૩૫

ચિત્ર ૭૩ શ્રી નંદીશ્વર દ્વીપ: જિરનાર પર્વત પરના મુખ્ય દેરાસરની ભખતીમાં આ શ્રી નંદીશ્વર દ્વીપનો સફેદ આરસનો પટ આવેલો છે. પટની જમણી બાજુના નીચેના ભાગમાં આ પટ ધરાવનાર વ્યક્તિની તથા ડાબી બાજુએ તેમની સ્ત્રીની રજૂઆત કરીને શિષ્યીએ તે પટની ઐતિહાસિકતા પુરવાર કરવા પ્રયત્ન કરેલ છે. *

ચિત્ર ૭૪ વીસ વિકરમાન તીર્થંકર: ઝરનાર પર્વત પરની ભખતીમાં આ સફેદ આરસનો નાનો વીસ વિકરમાન તીર્થંકરનો પટ આવેલો છે. આ પટની નીચે સંવત ૧૨૬૦નો ભેખ નીચે પ્રમાણે છે:

સં [૦] ૧૨૯૦ આષાઢ કૃ[૦]૮ માંમે પ્રમ્બાટ ઠં રાજપાલ ઠં નંદમતિ સુત મહં ધાંચલ તલ્લ માર્ગા મહં સિરી ॥

ચિત્ર પ્લેટ ૩૬

ચિત્ર ૭૫ શ્રી માકદેવા ઋષભદેવ સંહિત: શત્રુંઘ્ય પર્વત પર આવેલી શ્રી મોતીશા શેઠની દૂકમાં મૂળનાયકના દેરાસરની સામેના પુંડરીકરવામીના દેરાસરની બહારના ભાગમાં આવેલા એક ગોખલામાં પ્રથમ તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવ પોતાની માતા માકદેવાના ખેત્રમાં સ્તેલા છે. આવી રીતનું શિષ્ય હું બાણું છું ત્યાં સુધી આ પહેલું જ છે. આરસ પથ્થ બહુ જ સુંદર અને ચક્રચકિત છે.

ચિત્ર ૭૬ હરિત પર માકદેવા અને હરિત રાજ: શત્રુંઘ્ય પર્વત પર આવેલી મોતીશા શેઠની દૂકના મુખ્ય દેરાસરના મૂળનાયકની સામે જ આ સુંદર શિષ્ય આવેલું છે. આ પ્રસંગના વર્ણન માટે જુઓ 'જૈન ચિત્રકથપદ્યુમ'ના ચિત્ર ૨૧૧નું વર્ણન.

ચિત્ર પ્લેટ ૩૭

ચિત્ર ૭૭ શ્રી અંબિકાદેવી: પ્રભાસપાટણના સુવિચિનાથના જૈન દેરાસરમાં આ નાની ચાર હાથ-વાળી અંબિકાદેવીની ધાતુની મૂર્તિ આવેલી છે. જૈન મૂર્તિવિધાનશાસ્ત્રના અભ્યાસીઓને ઉપ-ભોગમાં આવશે એમ ધારીને અત્રે રજૂ કરેલી છે. આ મૂર્તિની પાછળ ફરતો ભેખ આ પ્રમાણે છે: સંવત ૧૫૦૬ વર્ષે વૈશાખ સુવ ૬ શુક્રે શ્રી ભોસવાલજ્ઞાતીય વટ્ટવકે ગોત્રે સાં મારક જાં નાંની સાંવાલન અંબિકા મૂર્તિ કારાવિતે :

ચિત્ર ૭૮ ધાતુના કાઉસમીયા: ઝિરનાર પર્વત પર આવેલા મુખ્ય શ્રી નેમિનાથજીના દેરાસરની આબુઆબુ ફરતી ભખતીના એક અંધારિયા ભોંયરામાં એક સુંદર કળામય ધાતુના વિશાળ પરિકર આવેલા છે. જેમાંના બે કાઉસમીયા પૈકી એકની રજૂઆત અત્રે વાચકોની બાજુ ખાતર કરી છે. પરિકરની નીચે આ પ્રમાણે ભેખ છે:

* (૧) સં= ૧૨૮૭ ફાલ્ગુન વ[૦]૩ શુક્રે ઠં રાજપાલ રાજપાલસુત મહં ધાંચલેન ધાંચલ ઉદયનવાલા તથા માર્ગાસરીસુત મૂયા સોશા સોશા ભાસપાલ તથા સુતાજાત્વનાન્દપ્રમુતિ નિજગોપ્રમાણુષ ભેચ્ચે મેરીશ્વરજિનવિલા—

(૨) નિ કારાવિતાનિ ॥ શુભં મવતુ ॥ ઠં કાન્દહસ્તતા પ્રતિષ્ઠિતાનિ ॥ શુભં મવતુ ॥ ઠં કાન્દહસ્તતા

પટમાં જમણી બાજુ પુરુષની મૂર્તિની નીચે મહં ધાંચલ તથા ડાબી બાજુની સ્ત્રીની મૂર્તિની નીચે મહં સિરીમૂર્તિ આ પ્રમાણેના અક્ષરો કોનરેલા છે.

સંવત ૧૫૨૩ વર્ષે વૈશાખ સુદિ ૧૩ ગુરો શ્રીગુરુતપાપકો શ્રીગણ્ધાર્ધક મહા- શ્રીભલસિદ્ધસૂરીનાં તથા મહારાજ ઉચ્ચદશમસૂરિનાં ચ । ઉપરેલેન છ- શીક્ષાના સ્થ-—અમ પ્રમુક્ત શ્રોતંત્રેન શ્રીવિમલનાથ પરિકર કરિતઃ પ્રતિષ્ઠિતા . . . . . બોજનસાગરસૂરિભિઃ ॥

ચિત્ર પ્લેટ ૩૮

ચિત્ર ૭૬ ધરમુખ મક્ષ : ઉપરોક્ત પરિકરની ડાબી બાજુના નીચેના ભાગમાં આ મક્ષની સુરમ્ય મૂર્તિ કોતરી કાઢેલી છે.

ચિત્ર ૮૦ વિજયા યક્ષિણી : ઉપરોક્ત પરિકરની ડાબી બાજુના નીચેના ભાગમાં તેરમા તીર્થકર શ્રી વિમલનાથની યક્ષિણી વિજયાની આ મૂર્તિ આવેલી છે.

આજુ મુદર અને દર્શનીય સિંચ શેઠ આચાર્યજી કલ્યાણજીની પેઢીના કાર્યવાહકોએ કાઢે પથ્થ કલાપ્રેમીની નગરે ન પડી શકે એવા એકદમ અંધારિયા ભોંધરામાં કેમ નાખી મૂક્યું હશે તેની કાંઈ સમજણ પડતી નથી. આ ફોટોગ્રાફે પથ્થ ત્યાંની જુનામકની સાખા પેઢીના મુનીમ શ્રીમુત સાંકળચંદલાઈના તરફથી પૂરતી સફાવતા ન મળી હોત તો ન જ સમ શકાત. ધમ્મું છું કે પેઢીના કાર્યવાહકો આવા બેનમૂન સિંચને દેરાસરની કાંઈ એવી જગ્યાએ મૂકાવવાની ગોઠવણ કરશે કે જેથી કાંઈપથ્થ કલાપ્રેમી સમજનની નગર તરત જ તેના ઉપર પડી શકે.

ચિત્ર પ્લેટ ૩૯

ચિત્ર ૮૧ શ્રી પાર્શ્વમક્ષ : કાઠિયાવાડમાં આવેલા પોર્ટુગીઝ સરકારના તાબામાં આવેલા દીવ બંદરના નવસખા પાર્શ્વનાથના નામથી ઝોળાખાતા મુખ્ય દેરાસરમાં આ મૂર્તિ આવેલી છે.

આ મૂર્તિ પદ્માસનની બેઠકે બિરાજમાન છે. તેના બંને હાથ ઉપરાઉપરી ઝોળામાં ગોઠવેલા છે અને ખભા ઉપરની બંને બાજુએ એકેક નામની રજૂઆત સિંધીએ કરેલી છે, જે ચિત્રમાં રપટ દેખાય છે. આ મૂર્તિ જૈન મૂર્તિવિધાન શાસ્ત્રમાં એક નવો પુરાવો રજૂ કરે છે.

ચિત્ર ૮૭, ૮૭ શ્રી લક્ષ્મીદેવી : ઉપરોક્ત દીવ બંદરના જૈન દેરાસરમાં આ બંને ધાતુની મૂર્તિઓ બિરાજમાન છે. બંને મૂર્તિની ઉપરની બંને બાજુએ એકેક હાથી છે. ચિત્ર ૮૨વાળી મૂર્તિ પદ્માસનની બેઠકે બિરાજમાન છે, બ્યારે ચિત્ર ૮૩વાળી મૂર્તિ બદાસનની બેઠકે બિરાજમાન છે. ચિત્ર ૮૨માં તેનું વાહન હાથી રજૂ કરેલું છે, બ્યારે ૮૩વાળી મૂર્તિમાં વાહન રજૂ કરેલું નથી. આ નજવા ફેરફાર સિવાય બંને મૂર્તિઓ લગભગ સરખી જ છે.

ચિત્ર ૮૪ ચોવીસ જિનમાતાને પટ : ગિરનાર પર્વત પર આવેલી સમગ્ર સોનીની ટૂકમાં આવેલા જિનમંદિરમાં એક જોતને અગાડીને ધણી જ જગ્યાએથી ધસાઈ ગયેલો આ ચોવીસ જિનમાતાનો પટ ઊભો રાખેલો છે. ચિત્ર ૭૫ વાળી જિનમાતાના મૂર્તિવિધાનમાં અને આ પટની જિનમાતાઓના મૂર્તિવિધાનમાં ફરક હોવાથી આ પટ અત્રે રજૂ કરેલો છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૪૦

ચિત્ર ૮૫ શ્રી પાર્શ્વમક્ષ : પ્રભાસપાટણમાં શ્રી દાદા પાર્શ્વનાથના જિનમંદિરના અઘારાની બહારની ડાબી બાજુએ આ શ્રી પાર્શ્વમક્ષની સફેદ આરસની મૂર્તિ બિરાજમાન છે. ત્યાંના સ્થાનિક વતનીઓ આ મૂર્તિને 'મણેશ'ની મૂર્તિ તરીકે ખીજાણે છે. વાસ્તવિક રીતે આ મૂર્તિ મણેશની નથી કારણકે મણેશને એક હાંત હોય છે, બ્યારે આ મૂર્તિમાં બે હાંતની રજૂઆત કરીને સિંધીનો આરામ અહીંયાં પાર્શ્વમક્ષની મૂર્તિ રજૂ કરવાનો હોય તેમ લાગે છે.

ચિત્ર ૮૬ શ્રી પદ્માવતીદેવી : પ્રભાસપાટણના તપામચ્છીય ઉપાગ્રમમાં પીળા પથ્થરની આ ચાર હાથવાળી તેવીસમા તીર્થકર શ્રી પાર્શ્વનાથની સાસનદેવી શ્રી પદ્માવતીદેવીની મૂર્તિ આવેલી છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૪૧

ચિત્ર ૮૭ શ્રી અંબિકાદેવી : પ્રભાસપાટણના દાદા પાર્થનાથના દેરાસરના મહારાની બહારની જમણી બાજુએ આ સુંદર શિષ્યાકૃતિ આવેલી છે. દેવીના જમણા હાથમાં આંખાની લૂપ છે અને ડાબા હાથમાં બાળક છે. જમણા પગના દીર્ઘચૂની બાજુના હાથમાં રણ લઇને એક હોકરો હોકો છે. અને ડાબા પગના દીર્ઘચૂની નીચે તેનું વાહન કેસરી સિંહ છે. મસ્તકના ઉપરના ભાગમાં આંખાનું ઝાડ છે અને તેના મધ્યમાં જિનમૂર્તિ છે. જિનમૂર્તિની બંને બાજુએ એકેક વાંદરા ફરી ખાતો બેઠેલો છે. અંબિકાદેવીની આવી સુંદર મૂર્તિ કવચિત જ જોવામાં આવે છે. મૂર્તિની નીચેના ભાગમાં સંવત ૧૩૬૫નો સિંહાસન છે. *

ચિત્ર ૮૮ શ્રી અંબિકાદેવી : પ્રભાસપાટણના નેમિનાથના દેરાસરમાં મહારાની બહારના ભાગમાં જમણી બાજુના ગોખલામાં આ સહેદ આરસની સુંદર શિષ્યાકૃતિ આવેલી છે. આ મૂર્તિના આધુષો તથા વાહન બરાબર ચિત્ર ૮૭ને મળતાંજ છે, છતાં બંનેનાં શિષ્યો જુદા જ પ્રકારનાં છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૪૨

ચિત્ર ૮૯ શ્રી સરસ્વતીદેવી : પ્રભાસપાટણના ઉપરોક્ત દાદા પાર્થનાથના દેરાસરમાં ચિત્ર ૮૭ વાળી અંબિકાદેવીની બરાબર સામેના ભાગમાં સરસ્વતીની આ બીજી સુંદર આરસની મૂર્તિ આવેલી છે. તેના ચાર હાથ પૈકી જમણા બે હાથમાં કમળનું ફૂલ તથા માળા છે અને ડાબા બંને હાથમાં વીણ તથા પુસ્તક છે. મૂર્તિની જમણી બાજુમાં મૂર્તિ મહાવતાર સ્ત્રીની મૂર્તિ છે અને ડાબી બાજુના પગની આગળ તેનું વાહન હંસપક્ષી છે. સરસ્વતીની બીજી મૂર્તિઓ બહુ જ ઓછી જોવામાં આવે છે. મૂર્તિની નીચે આ પ્રભાલેખો લેખ છે. *

ચિત્ર ૯૦ શ્રી સરસ્વતીદેવી : પ્રભાસપાટણના બીજા જૈન દેરાસરમાં સરસ્વતીદેવીની બેઠેલી આ ચાર હાથવાળી સહેદ આરસની મૂર્તિ આવેલી છે. હાથમાંનાં આધુષો ચિત્ર ૮૯ની માફક જ છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૪૩

ચિત્ર ૯૧ શ્રી ચક્રેશ્વરીદેવી : ચિરનાર પર્વત પર આવેલી વસ્તુપાલ તેજપાલની ટૂંકના ડાબી બાજુના એક ગોખલામાં આ ચાર હાથવાળી ચક્રેશ્વરીદેવીની મૂર્તિ ચિરાન્મૂર્તિ છે. તેના ઉપરના બંને હાથમાં ચક્ર છે અને નીચેના જમણા હાથમાં માળા છે તથા ડાબા હાથમાં લેખ છે. જમણા દીર્ઘચૂની નીચે તેનું વાહન ગરુડ છે.

ચિત્ર ૯૨ એક અગાત શિષ્ય : દીવ (કાઠિયાવાડ)માં આવેલા જિનમંદિરનાં એક ગોખલામાં આ છૂટી શિષ્યાકૃતિ આવેલી છે. અળખખીની વાત એ છે કે મુખ્ય સ્ત્રીની આકૃતિના બોળામાં બેઠેલી આકૃતિ પશુ સ્ત્રીની છે. આ શિષ્ય કોઈ હિંદુ શિષ્ય હોય એમ લાગે છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૪૪

ચિત્ર ૯૩ શ્રી માધ્વિભદ્રજી : પ્રભાસપાટણના તપમચ્છીય ઉપાશ્રયમાં શ્રી માધ્વિભદ્રજીની આ મૂર્તિ આવેલી છે. આ મૂર્તિ ઉપર તેના ભક્તજનોએ એટલું બધું તેલ અને સિંદૂર ચઢાવેલું છે કે મૂર્તિના ઉપર તેના ચરના પર જમી મથેલા રૂપ જણાઈ આવે છે.

* (૧) સંવત ૧૩૬૫ વર્ષે વૈશાખ વદિ ૫ તુલ્યે શ્રી રેવણનવાસ્તવ્ય શ્રી શ્રીમાલ્હાસીય વિનુ ઠં

(૨) સોમસીંહસ્ય માતૃ ગુરર (ગૌર) દેવ્યાશ્વગુણાય શ્રી ચંદ્રમલ્હાસિવૈલ્યે પ્રવીર્યેવામ માયે-

(૩) જ સમાનનીયા અંબિકાયામૂર્તેર્જોર્જોદાર ભક્તકુટુમ્બાલંકૃતયા રેવજ-

(૪) લિક્ષયા જીર્ણોદારઃ ઠં મુહુરસીંહિન કારિતઃ

* સંવત ૧૩૨૩ વૈશાખ સુદિ ૧

ચિત્ર ૬૪ શ્રી માણિકદ્રજી : દીવના ઉપરોક્ત દેરાસરના મૂળનાથકના પાછળના ગોખલામાં આ માણિકદ્રજીની સફેદ આરસની મૂર્તિ આવેલી છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૪૫

ચિત્ર ૬૫ શ્રી સરસ્વતીદેવી : શત્રુંગ્ય પર્વત પર ચઢતાં જ જમતમેદીની જમણી બાજુની નાની ખીણમાં એક નાની હેરીમાં આ સરસ્વતીદેવીની ચાર હાથવાળી મૂર્તિ આવેલી છે. મૂર્તિને સેપ લાલ રંગનો કરવામાં આવેલો હોવાથી મૂર્તિ કાંઈક ભયંકર લાગે છે. વાસ્તવિક રીતે સરસ્વતીદેવીનો વર્ણ શ્વેત હોવાથી તેના કાર્યવાદકો હવે સેપ કરાવતી વખતે સફેદ દ્રવ્યોનો સેપ કરાવવાનું આશમાં રાખશે તો તે ભવ્ય અને સૌમ્ય લાગશે એમ મારી એક નમ સૂચના છે.

ચિત્ર ૬૬ શ્રી પદ્માવતી દેવી : શત્રુંગ્ય પર્વત પર ચઢતાં હાલાકુંડના વિશ્રાંતિ સ્થાનની જમણી બાજુની ટેકરી પર શ્રી પૂજ્યજીની ટૂંકમાં ચાર હાથવાળી પદ્માવતીદેવીની આ મૂર્તિ આવેલી છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૪૬

ચિત્ર ૬૭ શ્રી યક્ષેશ યક્ષ : શત્રુંગ્ય પર્વત પર આવેલી ચોમુખજીની ટૂંકમાં જતાં એક દેરાસરમાં જમણી બાજુના ગોખલામાં આ આરસની મૂર્તિ આવેલી છે.

ચિત્ર ૬૮ શ્રી કાલીદેવી : શત્રુંગ્ય પર્વત પર આવેલી ચોમુખજીની ટૂંકમાં જતાં ઉપરોક્ત દેરાસરમાં ડાબી બાજુના ગોખલામાં આ સફેદ આરસની મૂર્તિ આવેલી છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૪૭

ચિત્ર ૬૯ શ્રી ચોમુખયક્ષ : શત્રુંગ્ય પર્વત પર આવેલી મોતીશા શેઠની ટૂંકના મુખ્ય દેરાસરમાં પ્રવેશ કરવાના પગથિયાંની જમણી બાજુએ નાની હેરીમાં આ સુંદર અને ચક્રચક્રિત સફેદ આરસની મૂર્તિ આવેલી છે.

ચિત્ર ૭૦ શ્રી ચક્રેશ્વરીદેવી : શત્રુંગ્ય પર્વત પર આવેલી ચોમુખજીની સૌથી ઊંચી ટૂંકમાં પ્રવેશ કરવાનાં પગથિયાંની ડાબી બાજુએ આદ્ય હાથવાળી તથા મરુઠના વાહનવાળી આ ચક્રેશ્વરીદેવીની સફેદ આરસની મૂર્તિ વિરાજમાન છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૪૮

ચિત્ર ૭૧ ત્રણ આવિકાઓ : શત્રુંગ્ય પર્વત પર આવેલા મૂળનાથક શ્રી આદીશ્વર ભગવાનના મુખ્ય દેરાસરની ચકારના ભાગમાં જમણી બાજુની ભોંતમાં આ ત્રણે આવિકાની આકૃતિવાળો પથ્થર ચોટાડેલો છે.

ચિત્ર ૭૨ શ્રી જિનપ્રભસૂરી (૧) : શત્રુંગ્ય પર્વત પર આવેલી ચોમુખજીની ટૂંકની ભમતીમાં આ સાધુ-પ્રતિમા આવેલી છે. મૂર્તિના પગાસનમાં લખેલો ભેમ આધુનિક લાગે છે અને પછીથી કોઈ ગમ્મઠના મનતપવાળા માણસે કાતરાવેલો હોય એમ લાગે છે. કારણકે શ્રી જિનપ્રભસૂરી તો ચૌદમા સેકામાં થયેલા મહાન સાધુ પુરુષ છે, જ્યારે આ ટૂંકની હયાતી પણ ન હતી.

ચિત્ર પ્લેટ ૪૯

ચિત્ર ૭૩ શ્રી અમરચંદ્રસૂરી : પાટણના ટાંગડીઆ વાડાના જૈન દેરાસરમાં આ ઐતિહાસિક પુરુષની સફેદ આરસની સેવત ૧૩૪૯ * ના ભેખવાળી મૂર્તિ વિરાજમાન છે. આ મહાપુરુષે પદ્માનંદ મહાકાવ્ય, અમરકોષ, સધુ તીર્થંકર ચરિત્ર વગેરે બધા ગ્રંથો બનાવેલા છે.

* સંવત ૧૩૪૯ સૌરાષ્ટ્ર સિદ્ધિ દિવસે ૬ થાનો શ્રી શાવટીચગચ્છે શ્રી જિવદત્તસૂરિશિષ્યવંશિત શ્રી અમરચંદ્રમૂર્તિ: પૃ. મહોદયગણ્યમદનચંદ્રાચ્ચા (સ્થેન) કારિતા જિવમસ્તુ ॥

ચિત્ર ૧૦૪ શ્રી દેવચંદ્રસૂરી: પાટણના પંચાસરા પાર્શ્વનાથના જૈન દેરાસરમાં મૂર્તિદેશર વનરાજનું પાલન કરનાર શ્રી શિલ્પચુલ્લસૂરીના પદ સિંધ શ્રી દેવચંદ્રસૂરીની આ મૂર્તિ નિરાજમાન છે.

ચિત્ર ૧૦૫ મૂર્તિદેશર વનરાજ: પાટણના ઉપરોક્ત જૈન દેરાસરની ભત્તીમાં પેસતાં જ આ વીર પુરુષની સુંદર આરસની કીલી મૂર્તિ આવેલી છે.

આ ત્રણે મૂર્તિઓ ગુજરાતના ઇતિહાસ માટે ધણી જ ઉપયોગી છે અને ત્રણે સફેદ આરસની જ છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૫૦

ચિત્ર ૧૦૬ મોતીશા શેઠ અને તેઓશ્રીનાં ધર્મપત્ની: શનુંજય પર્વત પર આવેલી મોતીશા શેઠની દૂકના બધાવનાર સુરતના વતની અને મુંબાઈના સાહસોદાત્તર શેઠ મોતીશા તથા તેઓશ્રીનાં ધર્મપત્નીની આ સુંદર મૂર્તિઓ મૂળનાયકના દેરાસરમાં પેસતાં જ જમણી બાજુના દરવાજાની બાજુના ભાગમાં જ જિનેશ્વરદેવની સામે ભક્તિભરી અંજલિ જોડીને જોએલી છે. આ બંને મૂર્તિઓ ગુજરાતના અને ખાસ કરીને જીનોના ઇતિહાસ માટે ખાસ મહત્વની છે.

ચિત્ર ૧૦૭ આવક આવિકા: તાશાળ પર્વત પર આવેલા જૈન દેરાસરના જમણા ત્રોણભાગમાં પદ્મીવાલ મઝાલીય આવક આવિકાની સેવત ૧૪૩૭ના શિલાલેખવાળી આ મૂર્તિઓ છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૫૧

ચિત્ર ૧૦૮ આવક આવિકા: કદબગિરિના તળેટીના દેરાસરના મુખ્ય દેરાસરની ભત્તીમાં પીળા પાષાણની આવક આવિકાની આ મૂર્તિઓ પંદરમા સૈકાનો પહેરવેશ રજૂ કરવા માટેનો એક સુંદર પુરાવો પૂરા પાડે છે.

ચિત્ર ૧૦૯ ધર્મરાજ: શનુંજય પર્વત પર આવેલી પાંચ પાંડવની દેરીની બહારની જમણી બાજુએ સભારાએ પાંચે પાંડવોની સુંદર મૂર્તિઓ પ્યારટરની બનાવેલી છે, તે પૈકીની આ મૂર્તિઓ છે. મધ્યમાં જમણા કાષમાં માળા તથા ડાબા કાષમાં કર્મક્રમ પકડીને જોએલા ધર્મરાજ હોય એમ લાગે છે. ધર્મરાજની જમણી બાજુએ દ્રોપદી હોય એમ લાગે છે અને ડાબી બાજુએ ચામર-ધારિણી પરીચારિકા જોએલી છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૫૨

ચિત્ર ૧૧૦ દેરાસરના પૂર્વમેધનાદ મંડપનો સ્તંભસેખ: રાણપુરના મુખ્ય જૈન દેરાસરની પૂર્વ દિશાના થાંભલા પર આ સેવત ૧૬૫૧ની સાલનો સેખ કોતરેલો છે. સેખની ઉપરના ભાગમાં બે કાષ જોડીને જોએલી સુતધાર સમસની મૂર્તિ હોય એમ લાગે છે. આ મેધનાદ મંડપનો શુભોદાર અમદાવાદની પાસે આવેલા હસમાનપુરાના રહીશ પોરવાડ સાં રાયમલના પુત્રોએ પોતાના કુટુંબની હાજરીમાં કરાવ્યાનો આ સેખમાં ઉલ્લેખ છે. *

* (૧) ॥૮૦॥ સંવત ૧૬૫૧ વર્ષે વૈશાક કુ-

(૨) ॥ શિ ૧૩ દિને પાતસાહિ શ્રી બલ્લભ પ્ર-

(૩) ॥ લક્ષ્મણચંદ્રકવિદધા [૨] ક પરમગુ-

(૪) ॥ ર તપાગચ્છાધિરાજ મહારાજ કીદ હો-

(૫) ॥ રવિચંદ્રસૂરીનામુપદેશી શ્રી રાજ-

(૬) ॥ પુરનગરે ચતુર્મુ(ર્ત્ત)ક શ્રી ધરનિહાર શ્રી-

(૭) ॥ મધ્વદ્વ(દ્વ)દાનાદ નગરનિકટવર્ત્તુસમા-

ચિત્ર ૧૧૧ સહદેવ, ધર્મરાજ, નકુળ : સનુજય પર્વત પર આવેલી પાંચ પાંડવોની દેરીની બાજુમાં. ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણેની સલાટોએ તૈયાર કરેલી મૂર્તિઓ પૈકીના બીજા વિભાગનું આ ચિત્રદર્શન અને રમૂ કરેલું છે. ચિત્રમાં અનુક્રમે જોએલા સહદેવ, ધર્મરાજ અને નકુળ હોય એમ લાગે છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૫૭

ચિત્ર ૧૧૨ દ્રૌપદી, જીમ, આચાર્ય : સનુજય પર્વત પર ઉપરોક્ત જગ્યાએ સલાટોએ તૈયાર કરેલી સિદ્ધાકૃતિઓનું ત્રીજા વિભાગનું આ ચિત્રદર્શન રમૂ કરેલું છે. ચિત્રમાં અનુક્રમે બેઠેલી સીમાકૃતિ દ્રૌપદીની, મધ્યમાં ગદા પકડીને ઝેબેલી બીમની તથા શદ્રાસનની બેઠકે બેઠેલી મસ્તકની પાછળ આધ્યાવાળા આચાર્ય શ્રી ધર્મશોધસૂરીની મૂર્તિ હોય એમ લાગે છે.

ચિત્ર ૧૧૩ શ્રી સહસ્રદંડા પાર્શ્વનાથ : રાણકપુરના ધરણિવિહારની બમતીની ભીંત પર આ અમ-સાધિત સિદ્ધ આવેલું છે. બાનું વર્ણન હું મારા 'ભારતીય વિદ્યા'ના લેખમાં પાના ૧૬૭ પર કરી ગયેલો છું.

ચિત્ર પ્લેટ ૫૪

ચિત્ર ૧૧૪-૧૧૫ શ્રી રાણકપુરજીના મુખ્ય દેરાસરજીની કાળીના જમણી તથા ડાબી બાજુના પાંચલા ઉપરના સિદ્ધાલેખો : રાણકપુરજીનું મુખ્ય દેરાસર અંધાવનાર ધરણાસાહ પોરવાડના વંશવારસોનો તથા મેવાડના રાણાઓનો દૂક ઇતિહાસ આ ચિત્ર ૧૧૪વાળા સિદ્ધાલેખમાં આપેલો છે. આ લેખ 'પ્રાચીન લેખગ્રંથક' જામ બીજાના પાના ૧૬૯થી ૧૭૧ લેખાંક ૩૦૭માં પ્રગટ કરવામાં આવેલો છે. લેખનો સંવત ૧૪૯૬ છે. ચિત્ર ૧૧૫વાળા લેખમાં જુદાજુદા સંધપતિઓના તથા આચાર્યોના જુદાજુદા સમયના લેખો કાતરેલા છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૫૫

ચિત્ર ૧૧૬ પૂર્વ મેધનાદ મંડપના પાટ પરનો સિદ્ધાલેખ : રાણકપુરના પૂર્વ મેધનાદ મંડપનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવનાર અમદાવાદની પાસે આવેલા ઉસમાનપુરાના પોરવાડ યાત્રિના શ્રાવકો સા. ખેતા તથા નાયક વગેરેએ ૪૮૦૦ સોનામહેરો ખર્ચ કરીને આ લેખમાં ઉત્તેષ છે. *

(૮) ॥ પુત્રાસ્તવ્યપ્રાપ્ત(થા)ટ જ્ઞાતીય સા. રાવન-

(૯) ॥ જમાર્તી વરજૂ માર્તી સુવરે સત્પુત્ર સા[૦]

(૧૦) ॥ ચેતા સા. નાવકાર્મ્યા હા[૦] વરપાદિ કુટું-

(૧૧) ॥ ચતુષ્તામ્યા પૂર્વેદિગ્પ્રતોભ્યા મેષનાવાસિ-

(૧૨) ॥ યો મંચપ(વ:)કારિતઃ સ્વયેચોર્થે ॥ સૂત્રજ્ઞ-

(૧૩) ॥ ર સમલમંચપરિવ (મેષ)નાદવિરખિત(તઃ) ॥ ॥

૪(૧) ॥ ૮૦ ॥ સંવત ૧૬૪૦ વર્ષે શ્રી કમ્પુજયસે સુવર્ણમે ।

(૨) વંચચ્ચાં તિષ્ઠી ગુરુસાહરે શ્રી તપાનચ્ચમધિરાજપાત-

(૩) સાહ શ્રી બકવર [પ્ર] વત્તજગદ્ગુરુચિદધારક મહરિ(ર)ક શ્રી-

(૪) શ્રીશ્રી ૪ હીરવિજયસૂરીનામુપદેસેન । ચતુર્મુલ શ્રી ધરવ-

(૫) વિહારે પ્રારબાટજ્ઞાતીયમુખાવક સા. સેતા નાવકેન ॥

(૬) ચર્પાપુત્ર ચક્ષુર્તાવિ કુટું(દં)ચતુલેન બદ્ધચત્તારિશત ૪૮ પ્ર-

(૭) માળાનિ સુવર્ણમાંલકામિ મુખાનિ પૂર્વેદિક સ્વકપ્રતોત્તી ।-

(૮) તિમિલસિતિ શ્રી બહિમદત્વાવપાર્થે । ડસમાપુરતઃ ॥ શીરસ્તુ ॥

આ ચિત્ર ૧૧૦ તથા ચિત્ર ૧૧૬વાળા અને એખો અમદાવાદના ઇતિહાસ માટે ખાસ ઉપયોગી છે અને ઉત્તમાનુપુરાણ તે વખતે જીન શ્રીમાનોની હયાતિ હોવાનો પુરાવો આપે છે. ચિત્ર ૧૧૭ અર્જુન, શ્રીકૃષ્ણ, રુદ્રિમધ્વી (?) : સત્ગુજ્ય પર્વત પર ઉપરોક્ત જગાએ સહારોએ તૈયાર કરેલી શિલ્પાકૃતિઓનું આ ચોથું ચિત્રદર્શન છે. ચિત્રમાં અનુક્રમે કીમેલા બાણાવળી અર્જુન, શ્રીકૃષ્ણ વાસુદેવ તથા સીઆકૃતિ રુદ્રિમધ્વી હોવાની સંભાવના છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૫૬

ચિત્ર ૧૧૮ શ્રી ધરણ્ણવિહાર-ઉત્તર તથા પશ્ચિમ બાજુનો દેખાવ : રાણકપુરના વિશાળ મંદિરનો થોડાવજો ખાસ આ ચિત્ર આપે છે. દેરાસરની ચારે બાજુએ માઠ જંગલ આવેલું છે. આ ચિત્ર દૂરથી લીધેલું છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૫૭

ચિત્ર ૧૧૯ શ્રી ધરણ્ણવિહાર-ઉત્તર તથા પશ્ચિમ બાજુનો દેખાવ : રાણકપુરના વિશાળ મંદિરની ઉપરોક્ત દિશાઓનું જ આ ચિત્ર અત્રે રજૂ કરેલું છે. આ ચિત્ર નજીકથી લીધેલું છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૫૮

ચિત્ર ૧૨૦ ધરણ્ણવિહાર-પૂર્વ બાજુનો બહારનો દેખાવ : રાણકપુરના બન્ધ દેરાસરના પ્રવેશદારના પગથિમાં ચિત્રની મધ્યમાં ૨૫૪ દેખાય છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૫૯

ચિત્ર ૧૨૧ ધરણ્ણવિહાર-પૂર્વ તથા દક્ષિણ બાજુનો દેખાવ : આ ચિત્ર ૫૫ રાણકપુરના વિશાળ જિનમંદરની વિશાળતાનો કાંઈક ખાસ આપણને આપે છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૬૦

ચિત્ર ૧૨૨ ધરણ્ણવિહાર-દક્ષિણ મેષનાદ મંડપનો દેખાવ : રાણકપુરના જિનમંદિરના ૧૪૪ થાંભલાઓ પૈકીના કેટલાક થાંભલાઓનાં કોતરકામો આ ચિત્રમાં ૨૫૪ દેખાય છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૬૧

ચિત્ર ૧૨૩ ધરણ્ણવિહાર-પશ્ચિમ મેષનાદ મંડપની અંદરનો દેખાવ : રાણકપુરનું દેરાસર તથા મળ્ણાનું હોવાથી, અંદરથી તથા મળ્ણાના એક ભાગનું ચિત્ર અત્રે રજૂ કરેલું છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૬૨

ચિત્ર ૧૨૪ ધરણ્ણવિહાર-પશ્ચિમ મેષનાદ મંડપના ધુમ્મટનો દેખાવ : રાણકપુરના વિશાળ મંદિરના પશ્ચિમ મેષનાદ મંડપના થાંભલાઓ, તોરણ તથા ધુમ્મટના કોતરકામોનો કેટલોક ભાગ આ ચિત્રમાં ૨૫૪ દેખાય છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૬૩

ચિત્ર ૧૨૫ ધરણ્ણવિહાર-પશ્ચિમ મેષનાદ મંડપની અંદરનો દેખાવ : રાણકપુરના વિશાળ મંદિરના મંડપના ધુમ્મટના અંદરના ભાગનું લટકતું લોલક તથા પૂતળીઓ ચિત્રમાં ૨૫૪ દેખાય છે.

ધુમ્મટનું આ ચિત્ર જોતાં જ દેલવામાં સુરમ્ય કોતરકામોની જરાજર નહલ કરેલી હોય તેમ ૨૫૪ જણાઈ આવે છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૬૪

ચિત્ર ૧૨૬ ધરણ્ણવિહાર-પશ્ચિમ મેષનાદ મંડપના ધુમ્મટનો દેખાવ : ધુમ્મટની પૂતળીઓના અંબ-બંગ ૨૫૪ રીતે આ ચિત્રમાં દેખાય છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૬૫

ચિત્ર ૧૧૭ ધરણ્યવિહાર-નૈઋત્ય ખુણાનો અંદરનો દેખાવ : આ ચિત્ર ધરણ્યવિહારના અંદરના વિભાગની વિકાળતાનો કાંઈક ખ્યાલ આપણને આપે છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૬૬

ચિત્ર ૧૧૮ ધરણ્યવિહાર-અગ્નિખુણાનો અંદરનો દેખાવ : આ ચિત્રમાં દેરાસરની અંદરના નગાર-ખાનાના વિભાગનો સમાવેશ થાય છે. આ સ્થાપત્યકામ અમદાવાદના બાદશાહી વખતના સ્થાપત્યકામોને બરાબર મળતું આવે છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૬૭

ચિત્ર ૧૧૯ ધરણ્યવિહાર-મુખ્ય સિખર : આ ચિત્રમાં મુખ્ય દેરાસરના મુખ્ય સિખરનો દેખાવ રજૂ કરવામાં આવ્યો છે. ચિત્ર જોતાંની સાથે જ દેરાસરની છપરના ત્રણ મળલા તથા તેની જોડાઈનો ખ્યાલ આપી જાય છે.

ચિત્ર ૧૨૦ દક્ષિણ મેધનાદ મંડપની એક છતનો દેખાવ : ચિત્રની મધ્યમાં કાલીધામદર્શનનું દરમ્ય શિલ્પીએ કાતરેલું છે. અને તેની ધરતી કાલીધાનાગની આઠ બીઓ શિલ્પીએ કાંઈ અજળ રીતે કાતરેલી જણાઈ આવે છે.

આ છતનું દરમ્ય તથા આ દેરાસરની બીજી છતોનાં દરમ્યો અને દેશવાડ (આણ)ના જૈન દેરાસરની છતોની અંદર કાતરેલાં હિંદુધર્મને લગતાં દરમ્યો પરથી આપણને એટલી ખાતરી થાય છે કે જૂઠાગણના જૈનોએ પોતાની ધર્મભાવનાથી અસાંપ્રદાયિક રીતે ગુજરાતની સ્થાપત્ય-કલાને ચિકસાવવામાં અનન્ય હાથો આપ્યો છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૬૮

ચિત્ર ૧૨૧ ધરણ્યવિહારની પશ્ચિમે આવેલ શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનનું દેરાસર : રાણપુરના મુખ્ય દેરાસરની પશ્ચિમ દિશાએ આ દેરાસર આવેલું છે. આ દેરાસરના મૂળાભાગે શ્રી પાર્શ્વનાથનું ચિત્ર બગાડી ચિત્ર ૬૪ તરીકે આ પુસ્તકમાં રજૂ કરેલું છે.

આ દેરાસરની બહારની બાજુનાં સ્થાપત્યકામોમાં ભોગાસનો કાતરેલો છે. શિલ્પી અત્યંત કાંઈક માણસોએ આ આસનોના ગુલ પ્રદેશો પર ચૂનો ચોટાટપીને આ જૂના સ્થાપત્યોનો નાશ કરવા પ્રયત્ન કરેલો છે. જૈન મંદિરોના બાંધકામોમાં આ સ્થાપત્યોને સ્થાન સા માટે આપવામાં આવતું હતું, તે વિશે હું વિસ્તારભરથી અત્રે ખુલાસો કરતો નથી.

ચિત્ર ૧૨૨ પશ્ચિમ બલાણકની એક છતનો દેખાવ : ધરણ્યવિહારના પશ્ચિમ બલાણકની આ છતનું સ્થાપત્યકામ પાટણની સીદી સૈયદની મસ્જિદમાંથી મળી આવેલી છતના સ્થાપત્યકામ સાથે તથા અગ્રજય પરના વિભવવસહીના જૈન દેરાસરની છતના સ્થાપત્ય કામ સાથે બરાબર મળતું આવે છે.

સીદી સૈયદની મસ્જિદના સ્થાપત્યકામના ચિત્ર માટે જુઓ The Architectural Antiquities of Northern Gujarat માં Plate XVI.

ચિત્ર પ્લેટ ૬૯

ચિત્ર ૧૨૩ પશ્ચિમ મેધનાદ મંડપના સામરણનો દેખાવ.

ચિત્ર ૧૨૪ પશ્ચિમ બાજુના નૃલ મંડપનો દેખાવ : આ ચિત્રમાંનો દેખાવ પણ અમદાવાદનાં બાદ-શાહી સ્થાપત્યકામો સાથે બરાબર મળતો આવે છે.

આ દેરાસર પણ ગુજરાતની બરાબર સરહદ પર આવેલું છે. આ દેરાસરની ગુજરાતની સ્થાપત્યકલામાં રસ લેનાર દરેક દરેક સજ્જનોએ એક વખત મુસાકાત લેવા જોઈ છે. આ દેરા-

સર જોતાંની સાથે જ પંદરમા સૈકાના યુજરાતી સિંધીઓની રચાપત્રકલા તથા સિંધપત્રકા કેટલી બધી ફાલીફૂલેલી હશે તેનો કાંઈક ખ્યાલ આવે છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૭૦

ચિત્ર ૧૭૫ શ્રી મક્ષીજીનું દેરાસર: માળવામાં આવેલા ઉત્તરેન શહેરની નજીકમાં મક્ષીજી રેલવે સ્ટેશનની પાસે આ શ્વેતાંબર જૈન દેરાસર આવેલું છે. મુળનાથક શ્રી મક્ષીજી પાર્શ્વનાથના નામથી ઓળખાય છે. આ તીર્થેનો વહીવટ અમદાવાદની શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઠી કરે છે.

ચિત્ર ૧૭૬ શ્રી દાદાવાડીનું દેરાસર-લાખનો: લખનોમાં શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજકનાં ૧૪ દેરાસરો આવેલાં છે અને તેમાં સૈકડો જિનમૂર્તિઓ મોમલ સમયની છે.

આ દેરાસરોના બાંધકામોનો ખ્યાલ આપવા માટે અત્રે એક દેરાસરનું ચિત્ર રજૂ કરેલું છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૭૧

ચિત્ર ૧૭૭ શ્રી લછવાડનું નીચેનું દેરાસર: બિહારમાં આવેલા ક્ષત્રિયકુંડ નામના ગામમાં જૈનોના યોવીસમા તીર્થંકર શ્રી મહાવીરસ્વામીનો જન્મ થયો હતો, તે ગામ હાલ લછવાડના નામથી ઓળખાય છે અને તેની પાસેના પર્વતની ટેકરીઓ પર મહાવીરના જન્મ, અવન, દીક્ષા કલ્યાણકનાં પવિત્ર સ્થાનો છે. તે પર્વતની તળેટીમાં એક શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈનોની ધર્મશાળા છે. તે ધર્મશાળાની વચ્ચે આ દેરાસર આવેલું છે ચિત્રની મધ્યમાં ત્રિશાળ દેરાસર નજરે પડે છે અને તેની ફરતો કોટ દેખાય છે અને કોટની અંદર ધર્મશાળા પથ્થ છે.

બિહારના પ્રવાસે નીકળનાર દરેક પ્રવાસીએ આ સુંદર અને મંત્રણમય જમીની જરૂર મુલાકાત લેવી જોઈએ.

ચિત્ર ૧૭૮ શ્રી ક્ષત્રિયકુંડનું પર્વત પરનું દેરાસર: ભગવાન મહાવીરના જન્મ કલ્યાણકની જગાએ આ દેરાસર બંધાવવામાં આવેલું છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૭૨

ચિત્ર ૧૭૯ શ્રી કંપિલા નગરી (ધરુકાબાદ)નું દેરાસર: આ કંપિલા નગરીમાં જૈનોના તેરમા તીર્થંકર શ્રી વિમલનાથના ચાર કલ્યાણક થયેલાં છે.

ચિત્ર ૧૮૦ શ્રી કુલ્પાકજીનું દેરાસર: નિઝામ સરકારના કુલ્પાકજી નામના શહેરમાં આ પ્રાચીન દેરાસર આવેલું છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૭૩

ચિત્ર ૧૮૧ જગતશેઠનું દેરાસર : બંત્રાળામાં આવેલા મુસિદાબાદ શહેરની સામે નદીકિનારે ઠટગોલા નામના ગામમાં જગપ્રસિદ્ધ જગતશેઠનું બંધાવેલું કસોટીનું જૈન દેરાસર નદીકિનારે વિશ્વમાન છે.

ચિત્ર ૧૮૨ સપ્તધારાનું દર્યા: બિહાર પ્રાંતમાં આવેલા રાજગિર નામના રેલ્વે સ્ટેશનની નજીકમાં જ જૈન શ્વેતાંબર દેરાસર તથા ધર્મશાળા આવેલી છે. ચિત્રમાં સિપરબંધ દેરાસર દેખાય છે. હાલનું આ રાજગિર નામનું ગામકું એક વખત મગધનું પાટનગર હતું અને રાજગૃહીના નામે ઓળખાતું હતું.

ચિત્ર પ્લેટ ૭૪

ચિત્ર ૧૮૩ શ્રી બદ્રીદાસ બાપુના દેરાસરના કંપાઉ-ડનું મુખ્ય દાર-કલકત્તા.

ચિત્ર ૧૮૪ શ્રી બદ્રીદાસ બાપુનું દેરાસર-કલકત્તા.

ચિત્ર પ્લેટ ૭૫

ચિત્ર ૧૮૫ શ્રી બદ્રીદાસ બાપુના દેરાસરની ભવ્યતા દર્શાવતું દર્યા-કલકત્તા: કલકત્તાની અંદર.

સ્વર્ગસ્થ રાવળદાદુર બદ્રીદાસજી બાબુએ બંધાવેલું આ કામનું જિનમંદિર જગવિખ્યાત છે. તેઓશ્રીએ સાખો રૂપિયાના ખર્ચે આ આલિસાન ભવ્ય જિનમંદિર બંધાવેલું છે. કસકતાની મુલાકાતે આવનાર દરેક પરદેશી મુસાફર આ સુંદર મંદિરની મુલાકાત લઇને આશ્ચર્યમુગ્ધ થાય છે.

ચિત્ર ૧૪૧ જૈન ચેતાંબર દેરાસર. ગુણીપાણી: પટના નજીક આવેલ આ રથળમાં જૈનોના ચોવીસમાં તીર્થંકર શ્રી મહાવીર સ્વામીના પ્રથમ ગણપર શ્રી જોતમસ્વામીનો જન્મ થયો હતો.

ચિત્ર પ્લેટ ૭૬

ચિત્ર ૧૪૨ શ્રી જલમંદિરનું સુંદર દૃશ્ય-માવાપુરી:

ચિત્ર ૧૪૮ મુખ્ય પ્રવેશદ્વાર સહિતનું જલમંદિરનું દૃશ્ય: જમનભરમાં અહિંસા ધર્મનો ઉપદેશ આપનાર અંતિમ તીર્થંકર મહાવીરસ્વામી આ જલમંદિરની જગ્યાએ જ નિર્વાણ પામ્યા હતા- સર્વ કષોથી મુક્ત થયા હતા. જલમંદિરની ચારે બાજુ નિર્મળ જલથી ભરેલું સુંદર રમણીય સરોવર છે અને વચ્ચે જ્યાં માટે જૈનોએ બંધાવેલો સુંદર પાકો પૂલ છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૭૭

ચિત્ર ૧૪૬ સીતાનાળાનો દેખાવ-સમેતશિખર: જૈનોના ૨૪ તીર્થંકરો પૈકીના ૨૦ તીર્થંકરો આ પર્વત ઉપર નિર્વાણ પામ્યા છે. આ પર્વત પર ચડતાં ત્રણ માઈલ પર આ સીતાનાળું આવે છે.

ચિત્ર ૧૫૦ સમેતશિખર પર્વતનું એક દૃશ્ય: આ ચિત્રમાં સમેતશિખર પર્વતની ગીચ ઝાડી દેખાય છે તથા વચ્ચેમાં યાત્રાળુઓ યાત્રાએ જતાં દેખાય છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૭૮

ચિત્ર ૧૫૧ સમેતશિખર પર્વતની રોચ પરનું દૃશ્ય

ચિત્ર ૧૫૨ મુખ્ય મંદિર (જલમંદિર) સમેતશિખર: આ પર્વત પર જૈનોના વીસ તીર્થંકરો નિર્વાણ પામેલા હોવાથી, તેઓ જે જે જગ્યાએ નિર્વાણ પામ્યા છે, તે તે સ્થળે તેઓની ચરણપાદુકા સ્થાપેલી છે અને આ જલમંદિરમાં જ માત્ર જિનશ્રુતિઓ સ્થાપન કરેલી છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૭૯

ચિત્ર ૧૫૩ શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની નિર્વાણશ્રુતિ: સમેતશિખર પર્વત પર આ જગ્યામાં જોત્તી રેકરી છે અને તેના ઉપર જૈનોના ત્રેવીસમાં તીર્થંકર શ્રી પાર્શ્વનાથ નિર્વાણ પામેલા છે. આ દેરાસર માઇલો દૂરથી દેખાય છે.

ચિત્ર ૧૫૪ જૈન દેરાસરો સહિતનું દૃશ્ય-અચલગઢ: જગપ્રસિદ્ધ દેસવાડા (આબુ)ના જિનમંદિરોથી ઘેરા માઈલના અંતરે જ આ અચલગઢનાં જિનમંદિરો આવેલાં છે. તેનું સામુદાયિક દૃશ્ય અત્રે રજૂ કરેલું છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૮૦

ચિત્ર ૧૫૫ પાણનું પરિકર-પાટણ: વિદ્વદ્વ્ય મુનિમહારાજ શ્રી પુણ્યવિજયજીના સંમતનું આ પરિકરનું દોતરકામ બહુ જ સુંદર અને કલાપૂર્ણ છે. તેની પાછળના ભાગમાં એક લેખ છે જે આ પ્રમાણે છે:

॥૮૦॥ સંવત ૧૬૧૬ વર્ષે. શકે ૧૪૮૨ વર્ષમાંમે વેંગ્ર વર્ષે ૧૨ લોમે અષ્ટેશ બીવત્તને મંદેરપાટકે શ્રી શ્રીમાલ્લાતીય લોલીનાકા માં કમ્પુ (૫૨) રાજ પુત્ર લોં પનાપુત્રી સંપુ દલકામુલેના લોલી નાકાલ્લે ન સ્વશેલોર્ષ બીવલ્લપ્રમનાથ વિચારિત । શ્રી પુર્ણિમાષ્ટેપ્રધાનશાલાયા માં શ્રીમુલનપ્રભમૂરિ તત્પરેમં બીકમલપ્રભમૂરિ । તત્પરે શ્રીપુણ્યપ્રભમૂરિ તત્પરે મં બીવિલાપ્રભમૂરિમિ । પ્રતિષ્ઠિત । પૂજ્યસાનં ચિરંતંવદુ ॥

ગુબંભવતુ કારકપૂજકયોઃ સંગલંભસતુ ॥

ચિત્ર ૧૫૧ પાણનું નાનું દેરાસર: આ નાનું દેરાસર પણ પૂજ્ય શ્રી પુષ્પવિજયજીના સંગ્રહનું છે. આ દેરાસર ચતુર્મુખ જિનનું છે અને તેની નીચેના ભાગમાં આ પ્રભાણેનો લેખ છે:

॥૮૦॥ સ્વસ્તિ શ્રી વૃષભિકમ સંવત ૧૪૬૨ વર્ષે માર્ગે વદિ ૮ રવૌ હસ્તે સાક્ષાગમત્ત્વચ્ચન્દ્રસવ-
ક્ષમતુર્મુખ: પ્રાસાદ: શ્રી સંજ્ઞે કારિત:॥ સાધુ ધર્માર્થેન સુવર્ણચંદ્રીરસંકારિત:॥

ચિત્ર ૧૫૭ ચાંદીનું સમવસરણુ-વડોદરા: વડોદરામાં તરસિંહજીની પોળમાં આવેલા હાદા પાર્શ્વનાથજીના દેરાસરમાં ડાબી બાજુની ઓરડીમાં આ ચાંદીનું સમવસરણુ રાખવામાં આવેલું છે. આ સમવસરણુ સ્વર્ગેશ્વ વડોદરા નરેશ શ્રીમેત સમાજરાવ માયકવાડના હીરક મહોત્સવ સમયે બરાએલા પ્રદર્શનના પ્રાચીન કલાવિભાગમાં રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું.

ચિત્ર પ્લેટ ૮૧

ચિત્ર ૧૫૮ શ્રી જૈન કીર્તિસ્થંભ-ચિતોડમઠ: પંદરમા સૈકામાં બંધાવવામાં આવેલો આ જૈન કીર્તિ-
સ્થંભ પંદરમા સૈકામાં જૈનોની ચિતોડમઠમાંની બહોળસાલીનો કાંઈક ખ્યાલ આપે છે. ચિત્રની મધ્યમાં જૈનતીર્થંકરની કોબી મૂર્તિ રપચ દેખાય છે. કોબી મૂર્તિના બંને હાથો પર કોઈ અગ્રાત વ્યક્તિએ સફેદ પટાઓ ચીતરેલા છે. અને તે મૂર્તિના ઉપરના ભાગમાં એક પદ્માસનરથ જિન-
મૂર્તિ છે. તથા તેની ઉપર તે સૈકોડોની સંખ્યામાં ચારે બાજુએ ફરતી નાની નાની પદ્માસનરથ જિનમૂર્તિઓ કાતરેલી છે.

આ કીર્તિસ્થંભ સિવાય પણ ચિતોડમઠ ઉપર ધણું ચે જિનમંદિરો જીર્ણુ સ્થિતિમાં હોયેલાં છે. હાલમાં સ્વર્ગેશ્વ પૂજ્યપાદ શ્રી વિજયનીતિસૂરીશ્વરજીના ઉપદેશથી તેમાંના ઠેકાણોના જીર્ણોદ્ધાર કરવાનું શરૂ થયેલું છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૮૨

ચિત્ર ૧૫૯ સાકડાના કાતરકામવાળો ચાંબો: સુરતના શાહપુર મહોત્સવમાં આવેલા શ્રી ચિંતા-
મણિ પાર્શ્વનાથજીના દેરાસરમાંની કાંતિ ઉપર પણ સાકડા ઉપર સૈકોડા ચિત્રો ચીતરેલાં છે અને દેરાસરના ધણીખરા ચાંત્રલાઓ પણ સાકડાનાં સુંદર કાતરકામવાળા છે, જેમાંથી એકનું અને ચિત્રદર્શન રજૂ કરેલું છે.

ચિત્ર ૧૬૦ સાકડાનું નાનું પર દેરાસર-પાટણ: પાટણના પંડયા અભ્યાસશૃદ્ધમાં આ નાનું દેરાસર આવેલું છે. પાટણમાંનું આવું જ એક દેરાસર યુગાઈના પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સ મુજિબમમાં નીચેના ખંડમાં કોઈ બનસોબી વણિકે વેચેલું છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૮૩

ચિત્ર ૧૬૧ શ્રી નેમિનાથજીની જાનનું સાકડાનું કાતરકામ-પાટણ: પાટણના મણિલાલી પાડાના જૈન દેરાસરમાં આવેલો સાકડાનાં સુંદર કાતરકામો પેટીનું આ એક કાતરકામ છે.

ચિત્ર ૧૬૨ એક સુંદર સ્થાપત્યકામ-આરંપ: પાટણથી માત્ર ચાર માઈલ જ દૂર આવેલા આરંપ ગામના જૈન દેરાસરનાં દર્શન કરવા હું અમદાવાદમાં બરાએલા જૈનસાહિત્ય પ્રદર્શનના કામે મળેલો, ત્યારે મનેા હતો: તે વખતે આ પથર કંપાઉડમાં બીજા પથરો સાથે છૂટો પડેલો મારા બેવામાં આવ્યો હતો. ચિત્રમાં બૂલથી આરંપના બદલે ચાણુરના ઉપાએલ છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૮૪

ચિત્ર ૧૬૩ સાકડાના કાતરકામવાળી છત-પાટણ: પાટણના ડંખ મહેતાના પાડામાં આવેલા જૈન દેરાસરના રંગમંડપમાં આ છત આવેલી છે. ચિત્રમાં જાનની આગળના ભાગમાં આડા જે લોખંડાના

સમિતિ દેખાય છે, તે જૈનોના ધાર્મિક તહેવારના દિવસોમાં રેશની માટે ઉપયોગમાં લેવામાં આવતી કાંઠીઓ તથા મુખરો ઘટકાવવા માટે ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે.

ચિત્ર ૧૬૪ શ્રી જૈન દેરાસર-ચારપાટણથી ચાર માઈલ દૂર આવેલ આ દેરાસર જૂનું ધર્મ જવાથી છલ્લોદારના નામે ફરીથી નવું જ બનાવવામાં આવેલું છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૮૫

ચિત્ર ૧૬૫ શ્રી અજિતનાથનું દેરાસર-તારંગા : મુર્તિસ્થર કુમારપાસે બંધાવેલ આ ગગનચુંબી જિનમંદિરનું વિસ્તૃત વર્ણન ભારત સરકારના પુરાતન સંશોધન ખાતાના વોલ્યુમ XXXIIના ૧૧૪થી ૧૧૬ પૃષ્ઠમાં આપવામાં આવેલું છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૮૬

ચિત્ર ૧૬૬ દક્ષિણ બાજુનાં સ્થાપત્યકામો-તારંગા : ઉપરોક્ત જિનમંદિરની દક્ષિણ બાજુનો ભાગ આ ચિત્રમાં રજૂ કરેલો છે.

ચિત્ર ૧૬૭ શ્રી અજિતનાથના દેરાસરનો પાછળનો દેખાવ-તારંગા : ચિત્ર ૧૬૫વાળા દેરાસરનો નીચેનો અમુક જ ભાગ આ ચિત્રમાં રજૂ કરેલો છે. ચિત્રમાંની જળાઓ અમદાવાદના બાદશાહી સ્થાપત્યકામોની જળાઓ સાથે આભેદ જ મળતી આવે છે. પરંતુ આ જળાઓ તો અમદાવાદની જ્યારે હમાતી પથ ન હતી તે સમયની છે; કારણકે આ દેરાસર મુર્તિસ્થર કુમારપાસે બંધાવેલું છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૮૭

ચિત્ર ૧૬૮ તારંગાના સુંદર શિલ્પસ્થાપત્યનો નમૂનો : તારંગાના ઉપરોક્ત જિનમંદિરની બહારની બાજુના એક ભાગનાં સ્થાપત્યકામો અત્રે રજૂ કરેલાં છે. વડોદરા રાજ્યના પુરાતન સંશોધન ખાતા તરફથી લીધેલા આ ચિત્રમાં બધાં જ શિલ્પો સ્પષ્ટ નથી.

ચિત્ર પ્લેટ ૮૮

ચિત્ર ૧૬૯ તારંગાના શિલ્પસ્થાપત્યનું બીજું દર્શન.

ચિત્ર પ્લેટ ૮૯

ચિત્ર ૧૭૦ બીજી એક બાજુનાં સ્થાપત્યકામો-તારંગા.

ચિત્ર પ્લેટ ૯૦

ચિત્ર ૧૭૧ થોડાં વધુ સ્થાપત્યકામો-તારંગા.

ચિત્ર પ્લેટ ૯૧

ચિત્ર ૧૭૨ શ્રી સોમનાથના મંદિરનો એક ભાગ-પ્રભાસપાટણ.

ચિત્ર ૧૭૩ સોમનાથના મંદિરનો બીજો ભાગ-પ્રભાસપાટણ.

ચિત્ર પ્લેટ ૯૨

ચિત્ર ૧૭૪ સોમનાથના મંદિરનો ત્રીજો ભાગ-પ્રભાસપાટણ.

ચિત્ર ૧૭૫ શ્રી અન્નરાપાર્શ્વનાથજીનું દેરાસર-અમરા.

ચિત્ર પ્લેટ ૯૩

ચિત્ર ૧૭૬ સુંદર કોતરકામવાળો શાંભલો-અમરા.

ચિત્ર ૧૭૭ ચિત્ર ૧૭૬વાળા શાંભલાની બીજી બાજુ.

આ સુંદર શાંભલો કેટલાંયે વર્ષોથી અમરા માગની ભાગોળે પડેલો છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૬૪

ચિત્ર ૧૭૮ શ્રી હીરવિજયસુરિજીની નિર્વાણમુખિ-બિના નજીક.

ચિત્ર ૧૭૯ સોમનાથના મંદિરનો અંદરનો ભાગ-પ્રભાસપાટણ.

ચિત્ર પ્લેટ ૬૫

ચિત્ર ૧૮૦ સોમનાથના મંદિરનાં ફેદલાંક શિલ્પ-પ્રભાસપાટણ.

ચિત્ર ૧૮૧ શ્રી અજયપાલનો ચોરો-અગ્રરા.

ચિત્ર પ્લેટ ૬૬

ચિત્ર ૧૮૨ સોમનાથના મંદિરનું પ્રવેશદ્વાર-પ્રભાસપાટણ.

ચિત્ર ૧૮૩ શ્રી પ્રભાસપાટણનાં ગૈર દેરાસરનું સામુદાયિક દર્શન-પ્રભાસપાટણ.

ચિત્ર પ્લેટ ૬૭

ચિત્ર ૧૮૪ શ્રી ચંદ્રમુના દેરાસરનું પ્રવેશદ્વાર-પ્રભાસપાટણ.

ચિત્ર ૧૮૫ રથાપત્ય કામનાળા ધાંભલાઓ-પ્રભાસપાટણ.

ઉપરોક્ત દેરાસરના આ ધાંભલાઓ બારમા સંકાના હોય તેમ લાગે છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૬૮

ચિત્ર ૧૮૬ પ્રાચીન રથાપત્યનાળા ધાંભલા-ઉપરકોટ (જૂનાગઢ).

ચિત્ર ૧૮૭ પ્રાચીન રથાપત્યકામો-ઉપરકોટ (જૂનાગઢ).

ચિત્ર પ્લેટ ૬૯

ચિત્ર ૧૮૮ કોતરેલી જિનમૂર્તિ-ઉપરકોટ (જૂનાગઢ).

ચિત્ર ૧૮૯ મેરકવશીની ટૂંકના મુખ્ય દેરાસરનું પ્રવેશદ્વાર-ગિરનાર.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૦૦

ચિત્ર ૧૯૦ પ્રાચીન શિલ્પનો નમૂનો-ઉપરકોટ.

ચિત્ર ૧૯૧ શિલાઓમાંથી કોરી કાઢેલી વાવ-ઉપરકોટ.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૦૧

ચિત્ર ૧૯૨ ગિરનાર પર્વતનું પ્રવેશદ્વાર-જૂનાગઢ.

ચિત્ર ૧૯૩ શ્રી નેમિનાથજીનું દેરાસર-ગિરનાર.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૦૨

ચિત્ર ૧૯૪ કુમારપાલની ટૂંક-ગિરનાર.

ચિત્ર ૧૯૫ મેરકવશીની ટૂંક પરના મંદિરમાંની એક છત-ગિરનાર.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૦૩

ચિત્ર ૧૯૬ શ્રી મેરકવશીની ટૂંક-ગિરનાર.

ચિત્ર ૧૯૭ મેરકવશીની ટૂંક પરના મંદિરમાંની બીજી છત-ગિરનાર.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૦૪

ચિત્ર ૧૯૮ બીજી કોતરેલી જિનમૂર્તિ-ઉપરકોટ.

ચિત્ર ૧૯૯ મેરકવશીની ટૂંકની ત્રીજી છત-ગિરનાર.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૦૫

ચિત્ર ૨૦૦ શાંતિનાથના દેરાસરનું પાર્શ્વદર્શન-મિરનાર.

મેરઠવશીની ટૂકમાં જમણી બાજુની ભમતીમાં આ દેરાસર આવેલું છે.

ચિત્ર ૨૦૧ શ્રી વરગુપ્તાલના દેરાસરનો મંડોલર-મિરનાર.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૦૬

ચિત્ર ૨૦૨ શ્રી વરગુપ્તાલના દેરાસરની છત-મિરનાર.

ચિત્ર ૨૦૩ શ્રી શાંતિનાથજીના દેરાસરની છત-મિરનાર.

ઉપરોક્ત ચિત્ર ૨૦૦વાળા દેરાસરની આ છત છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૦૭

ચિત્ર ૨૦૪ વરગુપ્તાલની ટૂકનો પશ્ચિમ ભાગ: મિરનાર.

ચિત્ર ૨૦૫ પાંચ પાંડવની દેરીનું પૃથ્વિદર્શન: સત્જુગ્ય.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૦૮

ચિત્ર ૨૦૬ શ્રી સંપ્રતિ મહારાજની ટૂક: મિરનાર.

ચિત્ર ૨૦૭ શ્રી સંપ્રતિની ટૂકની જળાભોનું સિદ્ધ: મિરનાર.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૦૯

ચિત્ર ૨૦૮ સંપ્રતિની ટૂકની પશ્ચિમ બાજુનો દેખાવ: મિરનાર.

ચિત્ર ૨૦૯, ૨૦૭ તથા ૨૦૮નાં સ્થાપત્યો ગુજરાતની તેરમા સૈકાની સ્થાપત્યકળાના નમૂના છે.

ચિત્ર ૨૦૯ સહસ્રાવનના રસ્તેથી મૂળ નાથકની ટૂકનો દેખાવ: મિરનાર.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૧૦

ચિત્ર ૨૧૦ શ્રી રઠનેમિની ટૂક: મિરનાર.

ચિત્ર ૨૧૧ શ્રી અંબિકાજીની ટૂક: મિરનાર.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૧૧

ચિત્ર ૨૧૨ શ્રી અંબિકાજીની ટૂકમાંની એક છત: મિરનાર.

ચિત્ર ૨૧૩ કુમારપાલની ટૂકમાંની એક છત: મિરનાર.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૧૨

ચિત્ર ૨૧૪ શ્રી મિરનારજીનાં જૈન મંદિરોનું સામુદાયિક દર્શન.

ચિત્ર ૨૧૫ શ્રી મિરનાર પર્વત પરનાં જૈન મંદિરો.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૧૩

ચિત્ર ૨૧૬ શ્રી મિરનારજીનાં જૈન મંદિરો.

ચિત્ર ૨૧૭ શ્રી મિરનાર પર્વત પરનાં જૈન દેરાસરો-મિરનાર.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૧૪

ચિત્ર ૨૧૮ શ્રી સત્જુગ્ય પર્વત અને પાલીતાણા સહેર.

ચિત્ર ૨૧૯ લાકડાના દેરાસરની છત-પાલીતાણા ગુરુકુલ.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૧૫

ચિત્ર ૨૨૦ સહસામ્રવન-ગિરનાર.

ચિત્ર ૨૨૧ લાઠ્યાનું જૈન દેરાસર-પાલીતાણા.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૧૬

ચિત્ર ૨૨૨ જયતસેરી-સત્રુંજય.

ચિત્ર ૨૨૩ શ્રી પૂજ્યજીની દૂક-સત્રુંજય.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૧૭

ચિત્ર ૨૨૪-૨૨૫ બાલુનું દેરાસર-સત્રુંજય પરમી.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૧૮

ચિત્ર ૨૨૬ જયતસેરી-સત્રુંજય.

ચિત્ર ૨૨૭ નવદૂકના રસ્તે-સત્રુંજય.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૧૯

ચિત્ર ૨૨૮ શ્રી પદ્માવતીદેવીની દેરી-સત્રુંજય : સત્રુંજય પર્વત પરના ઝાલા કુંડના વિસામની જમણી બાજુ પર આવેલી જાંચી દેરી પર શ્રી પૂજ્યજીની દૂકમાં આ દેરી આવેલી છે. સ્થાન ધણું રમણીય છે.

ચિત્ર ૨૨૯ શ્રી ચોમુખજીની દૂકનાં શિખરો-સત્રુંજય.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૨૦

ચિત્ર ૨૩૦ નવદૂકના રસ્તે-સત્રુંજય.

ચિત્ર ૨૩૧ નવદૂકના રસ્તે-સત્રુંજય.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૨૧

ચિત્ર ૨૩૨ સત્રુંજય પરનાં જૈન મંદિરોનો નકશો : આ નકશો ભારત સરકારનાં પુરાતન સંશોધન ખાતા તરફથી અને પ્રસિદ્ધિ માટે મળેલો છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૨૨

ચિત્ર ૨૩૩ સંપ્રતિના દેરાસરની બાજુનો ભાગ-સત્રુંજય : સંપ્રતિના દેરાસરના નામથી ઓળખાતા દેરાસરનું આ પાર્શ્વદર્શન છે.

ચિત્ર ૨૩૪ ચોમુખજીની દૂકનો એક ભાગ-સત્રુંજય.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૨૩

ચિત્ર ૨૩૫ બાલાબાઈ મોદીની દૂકનું સ્થાપત્યકામ-સત્રુંજય.

ચિત્ર ૨૩૬ ચોમુખજીની દૂકના ઘાંભલાઓનું સુંદર સ્થાપત્યકામ-સત્રુંજય.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૨૪

ચિત્ર ૨૩૭ પાંડવોની દેરીનો ઘાંભલો-સત્રુંજય.

ચિત્ર ૨૩૮ પાંડવોની દેરી-સત્રુંજય : સત્રુંજય પર્વત પર આવેલી ચોમુખજીની દૂકની પાછળ આવેલી પાંડવોની દેરીના નામથી ઓળખાતી દેરીનાં આ એ ચિત્રદર્શન છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૨૫

ચિત્ર ૨૩૯ શ્રી ઉજ્જવલજીની દૂક-સત્રુંજય.

ચિત્ર ૧૪૦ શેઠાભાઈની દૂક-સતુંજય આ બંને દૂકો સતુંજયની નવ દૂકો પૈકીની છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૨૬

ચિત્ર ૧૪૧ મોતીસા શેઠની દૂક-સતુંજય.

ચિત્ર ૧૪૨ મોતીસાની દૂકનું મુખ્ય દેરાસર-સતુંજય: આ દૂક રામપોળમાં પેસતાં જમણા કાતરદ પહેલવહેલી આવે છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૨૭

ચિત્ર ૧૪૩ મૂળ નામકની દૂકનો એક ભાગ-સતુંજય.

ચિત્ર ૧૪૪ મોદીની દૂકનું મુખ્ય દેરાસર-સતુંજય: આ દેરાસર પણ નવ દૂકો પૈકીની એક દૂકનું મુખ્ય દેરાસર છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૨૮

ચિત્ર ૧૪૫ સતુંજય પર્વત પરનાં જૈન મંદિરો.

ચિત્ર ૧૪૬ મોદીની દૂકની એક સિદ્ધાકૃતિ.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૨૯

ચિત્ર ૧૪૭ મોદીની દૂકનો જમણી બાજુનો જોખસો-સતુંજય.

ચિત્ર ૧૪૮ મોદીની દૂકનો ડાબી બાજુનો જોખસો-સતુંજય: સતુંજય પર્વત પર આવ્યા સુંદર સ્થાપત્યકામો બહુ જ જોઈએ છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૩૦

ચિત્ર ૧૪૯ શ્રી વિમલવસંકીની દૂકનો અંદરનો ભાગ-સતુંજય.

ચિત્ર ૧૫૦ સેતુજી નદીનો એક દેખાવ-સતુંજય.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૩૧

ચિત્ર ૧૫૧ શ્રી નેમિનાથની ચોરીની છત-સતુંજય: આ છત પણ વિમલવસંકીની દૂકની અંદરના ભાગમાં નેમિનાથની ચોરી નામની જગ્યા છે ત્યાં આવેલ છે. સિદ્ધીએ આ છતમાં નેમિનાથ ભગવાનનાં પાંચે કલ્યાણકો રજૂ કરેલાં છે.

ચિત્ર ૧૫૨ શ્રી કુમારપાસની દૂકનો બહારનો દેખાવ-સતુંજય: સતુંજય પરનાં જગ્યાકાંઈન સ્થાપત્યકામો પૈકીનાં આ સ્થાપત્યકામો છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૩૨

ચિત્ર ૧૫૩ શ્રી શેટીની પામનો બહારનો ભાગ-સતુંજય: તાજેતરમાં શેઠ આશુદેવ કલ્યાણજી પેટીએ આ દેરીનો સુંદર રીતે છલોદાર કરાવેલો છે. ચિત્રમાં પ્રભુરૂપિત કરતી બધી વ્યક્તિઓ આ પુરતકના સંપાદકના કુટુંબ પૈકીની છે.

ચિત્ર ૧૫૪ શ્રી ચાંદીનો રથ-સતુંજય: જોનોના આ રથનો જમણાવાના વરધોડામાં તથા જૈન તીર્થકરોના કલ્યાણક મહોત્સવના વરધોડામાં ખાસ ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૩૩

ચિત્ર ૧૫૫ મુખ્ય દેરાસરની ડાબી બાજુનું સ્થાપત્ય. સતુંજય પર આવેલા મૂળનાથકના દેરાસરની ડાબી બાજુ આવેલા દેરાસરની ભીતમાં આવેલ મહા તથા હાથમાં ધનુષ્યબાણ પકડીને જાંબી રહેલી શિકારી સ્ત્રીની આ આકૃતિ પણ જ સાવવાહી છે. આવી જ બીજીની શિકારી સ્ત્રીની

આદિતિ જસલામીરના કિલ્લા પરના શાંતિનાથજીના મંદિરના મંડોવરમાં કાતરેલી છે.

ચિત્ર ૨૫૩ રાયણ પગલાં-સત્સંગમ: મૂળનાથકના દેરાસરની પાછળના ભાગમાં આવેલી આ દેરી અમદાવાદના શેઠ દલપતભાઈ ભયુભાઈએ બંધાવેલી છે. તેની અંદર મૂળનાથક ભગવાનની ચરણ પાદુકા જોડ આવેલી છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૩૪

ચિત્ર ૨૫૪ મુખ્ય દેરાસરની જમણી બાજુનું દરવ: સત્સંગમ પરના મૂળનાથકના મુખ્ય દેરાસરની જમણી બાજુની સુંદર સ્થાપત્યકામવાળી આ કમાન લગભગ બારમા સૈકાનાં સ્થાપત્યકામોને મળતી આવે છે.

ચિત્ર ૨૫૮ મુખ્ય દેરાસરની જમણી બાજુના શાંભલાનું શિલ્પ-સત્સંગમ: શાંભલાની આ શિલ્પ-કૃતિઓ પણ બારમા સૈકાની હોય તેમ લાગે છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૩૫

ચિત્ર ૨૫૬ મુખ્ય દેરાસરની જમણી બાજુનું તોરણ-સત્સંગમ.

ચિત્ર ૨૬૦ મુખ્ય દેરાસરના પ્રવેશદ્વારની જમણી બાજુનું સ્થાપત્ય-સત્સંગમ: આ બંને સ્થાપત્યો પણ આ દેરાસર બારમા સૈકામાં બાહ્ય મંત્રીએ કરાવેલા ઉદાર સમયનાં હોય તેમ લાગે છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૩૬

ચિત્ર ૨૬૨ મુખ્ય દેરાસરની આગળનું ચાંદીનું દેરાસર-સત્સંગમ: આ ચાંદીનું દેરાસર મૂળનાથકના મુખ્ય દેરાસરમાં પેસવાના પ્રવેશદ્વારની આગળ આવેલા ચોકમાં આવેલું છે. યાત્રાળુઓ રનાત્ર-પૂજા વગેરે બજાવતી વખતે સિંહાસન પર બાજુની પ્રતિમા સ્થાપન કરે છે. આ ચોક પર બાંધેલા મંડપમાં જડેલા કાચ બહુ જ બેઠકા લાગે છે અને આ મંડપને લીધે મુખ્ય દેરાસરનું સ્થાપત્ય-કામ દંકાર્જી જાય છે.

ચિત્ર ૨૬૨ પેટીની પાગાની દેરી-સત્સંગમ: આ ચિત્રમાં પેટીની દેરીનું પ્રવેશદ્વાર વગેરે ૨૫૪ દેખાય છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૩૭

ચિત્ર ૨૬૩ શેત્રુંજી નદીનો બીજો દેખાવ-સત્સંગમ.

ચિત્ર ૨૬૪ શ્રી કદંબગિરિની નીચેનું દેરાસર-કદંબગિરિ: સત્સંગમ પર્વતને ફરતી બાર ગાઉની પ્રદક્ષિણામાં બોદાનાનેસ નામનું ગામ આવે છે. તેની નજીકમાં જ આ પર્વત આવેલો છે. આ દેરાસર તથા ચિત્ર ૨૬૫ તથા ૨૬૬ વાળાં દેરાસરો આધુનિક જ છે અને તે તપાગચ્છાયાર્થે શ્રી વિજયનેભિસૂરિજીના ઉપદેશથી બંધાએલાં છે. આ તીર્થનો વહીવટ શેઠ જિનદાસ ધરમદાસની પેઢી કરે છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૩૮

ચિત્ર ૨૬૫ શ્રી કદંબગિરિની ઉપરનું દેરાસર.

ચિત્ર ૨૬૬ શ્રી સત્સંગવાવતાર-કદંબગિરિ: કદંબગિરિ પર નાના સ્વરૂપમાં આમેદાવ સત્સંગમની રજુઆત કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવેલ છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૩૯

ચિત્ર ૨૬૭ શ્રી તાલધ્વજગિરિ-તળાગ: ભાવનગરથી તળાગ સુધી ભાવનગર રોડ રેલ્વેનો એક ઘોટો જાય છે. તળાગ રેલ્વે સ્ટેશનની નજીકમાં જ જૈન ધર્મશાળા તથા આ ચિત્રમાં રજૂ કરેલ તાલધ્વજગિરિ આવેલો છે.

ચિત્ર ૧૬૮ શ્રી તાલધ્વજગિરિનું મુખ્ય દેરાસર-તળાવ: તાલધ્વજગિરિના મુખ્ય દેરાસરનું આ દરમ ઉપરની દૂક પરથી લીધેલું છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૪૦

ચિત્ર ૧૬૯ શ્રી તાલધ્વજગિરિની ઉપરની દૂકનું દેરાસર-તળાવ: શ્રી તાલધ્વજગિરિના આ દેરાસરો પશ્ચ તપમગ્ધાર્ય શ્રી વિજયનેમિસુરિજના ઉપદેશથી બંધાએલાં છે. આ તીર્થનો વહીવટ તળાવ મામના જૈનોની કમિટી કરે છે.

ચિત્ર ૧૭૦ શ્રી પાર્શ્વનાથજી: ભાવનગર સહેરની મધ્યમાં આવેલા શ્રી મોડીજી પાર્શ્વનાથના દેરાસરમાંની સુદર મૂર્તિઓનું ચિત્રદર્શન અત્રે રખા કરેલું છે.

ચિત્ર ૧૭૧ હાદાસાહેબનું દેરાસર: ભાવનગરનું હાદાસાહેબનું આ દેરાસર ભાવનગરના જૈન દેરાસરો પૈકી સૌથી વિશાલ અને સુશોભિત છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૪૧

ચિત્ર ૧૭૨ મોરીવાલા દેરાસરનો આગળનો દેખાવ-જમનગર.

ચિત્ર ૧૭૩ મોરીવાલા દેરાસરના પાછળનો દેખાવ-જમનગર: આ દેરાસર સરસા સેકમાં બંધાવવામાં આવેલ છે. આ જિનાલયની કળાપુકત બાંધણી અને વિશાલતાની પ્રશંસા પશ્ચ પરદેશી વિદ્વાનોએ તથા ભારતીય શિષ્યપ્રેમીઓએ કરેલી છે. આ દેરાસર તથા જમનગરનાં બીજાં દેરાસરોના પ્રતિકાસ મારે 'જૈન' રીધ મહોત્સવ અંકમાં 'જૈનદર્શિ'એ જમનગરનાં જોવા જેવા વાચકોને જાણામણ છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૪૨

ચિત્ર ૧૭૪-૧૭૫-૧૭૬ ખંભાતની શુભામરિજમાંના જૈન સિદ્ધો-ખંભાત: આ ત્રણે ચિત્રો અને આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયસોવણસુરિજ તરફથી પ્રસિદ્ધિ અર્થે મળેલાં છે.

